

Materiell handlekraft og økokritiske perspektiver i *Markens grøde*

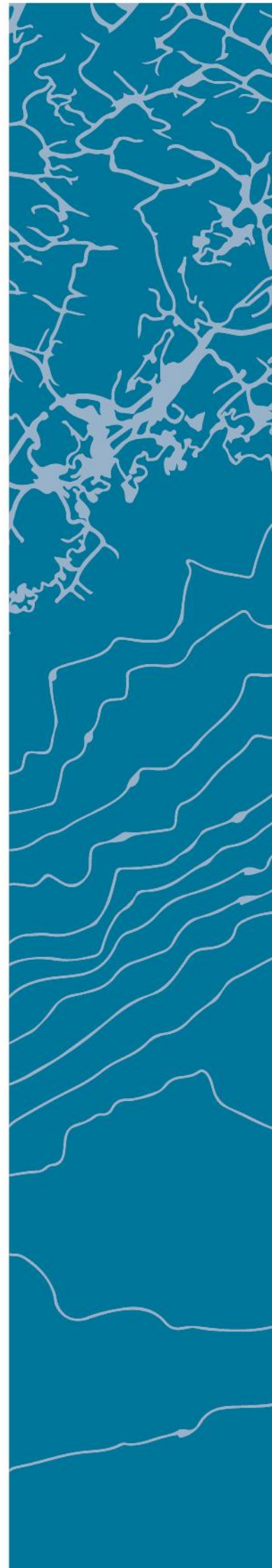
Av Erik Skjævestad

Veileder: Reinhard Hennig

Universitet i Agder (2019)

Fakultet for humaniora og pedagogikk

Institutt for nordisk språk og litteratur.

Innhold.

1. Innledning, s. 4.
2. Teori.
 - 2.1.Økokritikk, s. 6
 - 2.2.Miljøperspektiver, s. 8
 - 2.3.Dypøkologi, s. 9
 - 2.4.Antropocen og risikosamfunnet, s. 15
 - 2.5.Lokal og global bevissthet, s. 18
 - 2.6.Den materielle vending, nymaterialisme og materiell økokritikk, s. 20
 - 2.7.Teoretiske posisjonen: oppsummering og kommentarer, s. 31
3. Markens grøde.
 - 3.1 Handling, s. 33
 - 3.2 Forteller og synsvinkel, s. 35
 - 3.3 Materiell handlekraft.
 - 3.3.1 Nettverket, oversikt, s. 48.
 - 3.3.2 Landskap og naturfenomener, s. 49
 - 3.3.3 Redskaper, ting og teknologi, s. 55
 - 3.3.4. Menneskekroppen og transkroppslighet, s. 65
 - 3.4 Lokal og global bevissthet, s. 70
 - 3.5 Resepsjonshistorie og romanens relevans i dag, s. 76
4. Avslutning og konklusjon, s. 91

Abstrakt:

Knut Hamsuns nobelprisvinnende roman *Markens Grøde* (1917) har fått ny teoretisk oppmerksomhet i lys av klimakrisen og overgangen til en antropocen geologisk epoke. I denne oppgaven stiller jeg spørsmålet: Hvilken (eventuelt) nye relevans får romanen i lys vår tids miljøutfordringer? Min metode for å svare på dette spørsmålet, er todelt. Først analyser jeg romanens språkbruk og fortellerposisjon, før jeg gjennom en aktør-nettverksanalyse (ANT) ser særlig på den materielle handlekraften eller «tingmakten» i romanens narrativ. Min egen analyse leses så opp mot tidligere forskning, med særlig fokus på nyere forskning som også har tolket romanen i lys av dagens miljø- og klimautfordringer.

Jeg argumenterer for at romanen i svært begrenset grad får økt eller ny relevans i lys av antropocen, og at eventuelle økologiske perspektiver, som riktignok finnes i det knappe i romanen, er grunne og lite relevante fra et moderne økokritisk perspektiv. I den grad romanen har noe viktig å fortelle oss om moderne miljø- og klimautfordringer, dreier dette seg om forbrukerkritikk koblet med insisteringen på at forfengelighet er en universal menneskelig egenskap, som jeg viser er gjennomgående tema i romanen. Romanens styrke og relevans i dag, vil jeg vise, handler heller om romanens perspektiver på mennesket (psykologisk og mellommenneskelig) enn økologi («mennesket i miljøet»). Ved å lese romankarakterene i lys av deres forhold til tingmakt, viser jeg også at Isak er en mer kompleks romankarakter enn han ofte har blitt oppfattet som i resepsjonshistorien.

Abstract:

The Nobel-Prize winning novel *Markens Grøde* (*The Soil of the Earth*) (1917) by Knut Hamsun has received new critical attention in light of the current climate crisis and the transition to the geological epoch of Anthropocene. In this paper I ask the question: What (if any) new relevance does the novel receive in light of our current environmental challenges? MY method to answer this question is two-folded. First I analyze language and the narrative position in the novel, and second I analyze the actor-network (ANT) with a particular perspective on material agency or «thing-power» in the novels narrative. I then address the novels reception-history, with a particular glance at recent studies that have commented the novel in light of the Anthropocene and environmental issues.

I argue that the novel to a very limited degree receives any new relevance in light of the Anthropocene, and that the limited ecological perspectives one can find in the novel, are shallow and hold little relevance from a modern ecocritical perspective. If the novel has anything important to tell us in light of the current environmental crisis, it is through its critical perspective on consumerism and its insistence on the universality of human vanity, which I show are recurring themes in the novel. The greatest strength and relevance of the novel today, I will argue, is its perspectives on humanity (psychological and interpersonal) rather than ecological («man in environment»). By interpreting the characters in light of their relationship with thing-power, I also show that Isak is a more complex character than other scholars have suggested.

1. Innledning.

Noen uker etter at jeg i fjor vår gjenleste Knut Hamsuns roman *Markens grøde* (1917) spurte naboen min meg om han kunne felle et større grantre på tomta mi som skygget for sola på terrassen hans. Siden treet også var til ulempe for meg, hadde jeg ingen betenkeligheter med å gi ham tillatelse da han også tilbød seg å gjøre jobben for meg, inkludert å kløyve treet til ved, som jeg også skulle få. Da jeg noen dager senere så treet var felt og naboen min og samboer i full gang i oppkjørselen min med en motorisert vedmaskin, tilbød jeg likevel min hjelp, og til min beklagelse ble høflighetsfrasen tatt på ordet. Og snart fikk altså nabokona hvile ryggen, mens jeg litt skuffet sto i dieseldunsten og løftet, kløyvde og stablet avsagde tømmerstokker til kubber.

Poenget med denne historien er ikke egentlig å sette lys på min egen opportuniste og latskap, og i alle fall ikke å klage over at jeg måtte utøve en sjelden økt med fysisk nokså tungt arbeid fordi nabokona trengte å hvile sin dårlige rygg. Poenget er heller å illustrere hvordan lesningen av Hamsun gamle roman, hyllet av nazistene og lest i senk av ideologikritikerne som den er, i denne situasjonen gjorde noe med meg. Mens jeg i solsteiken bøyde meg ned for å løfte de tunge vedkubbene opp til sagen, begynte jeg å tenke på Isak, hovedpersonen i *Markens grøde*. Det fysiske arbeidet, nærkontakten med veden, svetten i pannen og gjennom klærne, de ellers så sjeldent brukte musklene som trekkes sammen og spennes og som blir mer og mer utslitt, kunnskapen min nabo kunne bistå meg med om hvordan jeg skulle behandle denne veden så den fikk tørke og hvordan en undersøker om veden er tørr nok, fikk meg i min naivitet til å identifisere meg selv med denne «bjørnen» av en mann; nybyggeren, arbeidshesten, «markgreven», i Hamsuns nobelprisvinnende roman. Jeg fikk en følelse av å være i kontakt med en form for materialitet jeg vanligvis i min småborgerlige tilværelse var fremmedgjort for, en materialitet som Hamsuns roman hadde hjulpet meg å se. Jeg nøt følelsen av hard ved mot fingrene, at nevene og klærne ble skitne, synet av vedstabelen som vokste og som ville holde meg og min familie varm i vinter selv om strømmettet og infrastrukturen skulle svikte, musklene som først ble varme og etter hvert stivnet. Knappe fem meter unna min nokså moderne bolig, like ved siden av min definitivt moderne Toyota, og like under strømlidningene som går inn til huset mitt, levde jeg meg inn i en forestilling, skapt til dels av Hamsuns roman, om en slags urhistorie der mannfolk som oss gikk ut i skogen i dagevis for å hugge tømmer for å holde familie og slekt varm gjennom vinterhalvåret.

Denne fortellingen er ment å sette lys på flere ulike ting. For det første så illustrerer den hvordan mange mennesker i dag, eller i alle fall undertegnede, har blitt fremmedgjort for en del av materialiteten som lenge har vært selvsagt for oss. For det andre illustrerer den hva jeg i denne oppgaven vil kalle materiell handlekraft eller «tingmakt» - altså effekten møtet med vedkubbene og veden hadde på meg. For det tredje illustrerer den at lesningen min av Hamsuns 101 år gamle roman fortsatt hadde en effekt og relevans for meg i dag, tross de mange innvendingene som har kommet mot romanen fra ulike hold. Dette er perspektiver jeg vil forsøke å belyse videre i denne oppgaven.

«Om 100 år er allting glemt (...) Alle våre navn her til stede i dag vil om 100 år være utslettet av jorden og huskes ikke mere, nevnes ikke mere. Vår skjebne er glemt.» skal Hamsun ha sagt i sin forsvarstale da han i 1947 sto tiltalt for landssvik i Sand herredsrett (Hamsun 2009, p. 264). Over 70 år senere er det lite som tyder på at Hamsun vil få rett i denne påstanden. Hamsuns navn er ikke glemt, hans landssvik og støtte til Hitler er ikke glemt og ikke minst er bøkene hans på ingen måte glemt. Om sistnevnte vitner stadig nye opplag og utgivelser av bøkene, nye generasjoner av lesere, samt stadig nye eksemplere på akademisk interesse. Min egen interesse for Hamsun, kan for eksempel tjene som illustrasjon her.

Markens grøde er sannsynligvis Knut Hamsuns mest omdiskuterte roman. I 1920 ble den belønnet med Nobelprisen i litteratur for å inspirere til håp i et krigsrammet Europa, men den ble også omfavnet av nazistene som et uttrykk for deres «blod og jord»-program. I 1937 publiserte den tyske sosiologen Leo Löwenthal en ofte referert til artikkel med tittelen *Knut Hamsun. Zur Vorgeschichte der autoritären Ideologie (1937)* der han ser romanen som uttrykk for en naturflukt som fører til individets økende passivitet i samfunnet og muliggjør den herskende klassens undertrykkelse av massene (Löwenthal 1980, p. 66). Senere har romanen blitt kritisert for sitt kvinnesyn, for sin holdning til samene og for å være anti-moderne og reaksjonær. Det seneste tilskuddet i denne debatten kommer fra Økokritisk hold. I artikkelen *Isak Sellanrå – igjen dagens mann?* (2010) og senere i bokutgivelsen *Hele livet en vandrer i naturen* (2018) argumenterer Henning Wærp for at romanen har fått ny aktualitet i lys av dagens klimadebatt og miljøutfordringer (Wærp 2018, p.198), og Wærps perspektiv har senere blitt fremmet i aviser som Aftenposten og Dagbladet og senest blitt diskutert i Studio 2 på P2.

Det er dette økokritiske perspektivet på Hamsuns roman jeg ønsker å utforske i denne oppgaven. Begrepet økokritikk vil bli grundigere diskutert oppgavens teoridel, men kort fortalt kan vi se at det handler om studiet av litteratur med perspektiv på det fysiske miljøet eller

forholdet mellom menneske og miljø. Jeg vil i oppgaven undersøke romanen fra et bredt økokritisk spekter, men hovedperspektivet i oppgaven vil ligge innenfor det som ofte kalles «materieell økokritikk», som vi kan beskrive som et møte mellom økokritikken og nymaterialismen. Et hovedperspektiv i denne sammenheng vil være å undersøke materialitetens handlekraft i romanen med utgangspunkt i Bruno Latours aktør-nettverksteori. Spørsmålene jeg vil forsøke å finne et svar på i oppgaven, kan vi altså oppsummere slik:

- Hvilken handlekraft har ikke-menneskelige, materielle aktører i romanen?
- I hvilken grad, eller på hvilken måte, har romanen *Markens grøde* fått ny aktualitet i lys av dagens klimadebatt og miljøutfordringer?

Første del av problemstillingen er upløyd mark i Hamsun-forskningen, så i drøftelsen av dette spørsmålet vil jeg bare i liten grad forholde meg til andre Hamsun-forskere, mens romanens «aktualitet» vil bli vurdert i dialog med blant annet Wærps bok, samt andre «nylesninger» av Hamsun fra 2000-tallet som berører den relevante tematikken. Med «ny aktualitet» mener jeg at romanen må ha en relevans eller budskap i dag som vi kan/bør være lydhøre for i dag, som publikum ikke på samme måte kunne være lydhøre for for 100 eller 50 år siden. «Aktualiteten» vil først og fremst bli vurdert i forhold til overgangen til «antropocen» - en ny geologisk epoke der mennesket for første gang i historien har utviklet geologisk kraft, altså evnen til å påvirke klimaet på kloden vår i global og geologisk skala,

Disse spørsmålene vil i oppgaven være tett tilknyttet hverandre, der svarene jeg finner på det første spørsmålet vil anvendes for å svare på det siste. Jeg vil i oppgaven argumentere for at Wærps re-evaluering av romanen i lys av dagens klimadebatt overvurderer miljøperspektivene vi finner i romanen, og at romanens aktualitet og appell i dag har med andre kvaliteter i romanen å gjøre.

2. Teori

2.1.Økokritikk

I innledningen til sin toneangivende introduksjon til emnet økokritikk, tar Greg Garrard utgangspunkt i et utvalg tidligere definisjoner av det teoretiske feltet. Disse vil jeg også trekke fram her. Den første definisjonen er hentet fra introduksjonen til *The Ecocriticism Reader* (1966) og er gitt av Cheryl Glotfelty:

Simply put, ecocriticism is the study of the relationship between literature and the physical environment. Just as feminist criticism examines language and literature from a gender-conscious perspective, and

marxist criticism brings in awareness of modes of production and economic class to its reading of texts, ecocriticism takes an earth-centered approach to literary studies. (Garrard 2012, p. 3)

Den andre definisjonen er hentet fra *Writing the Environment* (1998) og er gitt av Richard Kerridge:

The ecocritic wants to track environmental ideas and representations wherever they appear, to see more clearly a debate which seems to be taking place, often part-concealed, in a great many cultural spaces. Most of all, ecocriticism seeks to evaluate texts and ideas in terms of their coherence and usefulness as responses to environmental crisis. (Garrard 2012, s. 4)

Garrard selv, lander til slutt selv på følgende definisjon:

Indeed, the widest definition of the subject of ecocriticism is the study of the relationship of the human and the non-human, throughout human cultural history and the entailing critical analysis of the term 'human' itself. (Garrard 2012, s. 5)

Vi har altså å gjøre med et felt som studerer forholdet mellom mennesket og miljøet slik det får uttrykk i ulike kulturelle felt, særlig litteratur. Vi ser også at feltet har en tydelig politisk kobling, og har som forutsetning en kontekst der ulike miljøperspektiver og utfordringer knyttet til miljøet blir diskutert i dag, med et gitt formål om å «klargjøre» denne debatten. Det politiske aspektet (Garrard 2012, s. 4) og «evalueringen» av ideene (Garrard 2012, s. 4) er ifølge Garrard helt essensielle. Den viktigste aktuelle debatten er naturlig nok den globale klimakrisen, men andre mer eller mindre relaterte debatter, som overbefolkning, bruken av pesticider, radioaktivt avfall, lokal forsøpling, natur- og landskapsforvaltning og genmanipulering, er også aktuelle.

Vi står altså overfor et felt som har både et deskriptivt og et normativt aspekt. På den ene siden vil det undersøke, men på den andre siden vil det også evaluere. Begge disse aspektene vil jeg ta meg med meg videre. Det deskriptive aspektet kan vi definere slik: Hvilke forestillinger om forholdet mellom menneske og miljø finner vi i Hamsuns forfatterskap? Det normative aspektet vil jeg formulere slik: På hvilken måte, eller i hvilken grad, kan disse være nyttige for oss i møte med de globale og lokale miljøutfordringer verden står overfor i dag? Likevel vil jeg her påpeke at min interesse for feltet i større grad er av filosofisk enn politisk av natur. Med det mener jeg at jeg i oppgaven er mer interessert i å søke utvidet forståelse av menneskets forhold til miljøet, enn jeg er av de konkrete tiltak som må til for å håndtere dagens miljø- og klimautfordringer. En fullstendig adskillelse av disse to termene, er naturlig nok umulig, for som økokritikere ofte påpeker, er den konkrete miljøpolitikken vi fører, helt avhengig av vår

filosofiske og konseptuelle forståelse av forholdet mellom menneske og miljø, men jeg føler likevel en slik påpekning er på sin plass.

Økokritikken er altså unik som litterær teoretisk disiplin på grunn av sin nære kobling til den moderne miljøvernbevegelsen, men også til økologien som vitenskap (Garrard 2012, s. 5).

2.2. Miljøperspektiver.

Skal man spore den moderne miljøbevegelsens, som økokritikken oppstod i, historie, er 60- og 70-tallet sentrale tiår. Det er en vanlig oppfatning at den moderne miljøvernbevegelsen (engelsk: «environmentalism»), starter med biologen Rachel Carsons *Silent Spring* (1962) (Garrard 2012, s. 1). Boken, som i hovedsak er et vitenskapelig verk, åpner med et eventyr, *A Fable for Tomorrow*, der et idyllisk og harmonisk landlig miljø blir forvandlet til en apokalyptisk dystopi ettersom dyr, fugler og planter dør etter utstrakt bruk av pesticider i landbruket. Resten av boken presenterer vitenskapelig belegg for de pågående skadevirkningene av en del av pesticidene som var i bruk i den tids USA, særlig DDT. Boken skapte stor debatt og ledet både til økt oppmerksomhet om skadevirkningene av pesticider og økt kontroll av bruken av pesticider i landbruket, og dokumentasjonen Carson presenterer, har i ettertid i stor grad blitt bekreftet (Garrard 2012, s. 3). Som et resultat av denne debatten, ble «United States Environmental Protection Agency» dannet i 1970, og DDT ble forbudt i 1972. I 1972 ble også den første internasjonale konferansen om globale miljøutfordringer arrangert av FN, og 22. april som internasjonal «Earth day» ble etablert to år tidligere. I samme tidsrom ble også de første politiske partiene med miljøpolitikk som agenda, og miljøorganisasjoner, som blant annet Greenpeace, etablert.

Trass den sentrale posisjonen 60- og 70-tallet (med rette) får i denne framstillingen, vil det naturligvis være en misforståelse å tro at vi ikke finner tanker om forholdet mellom mennesket og naturen og miljøvern før denne tid. Den kanskje tidligste teksten som tydelig tar opp emner knyttet til miljøvern, er Virgils *Eclogae*, som blant annet problematiserer avskogning som følge av den romerske sivilisasjonens utbredelse (Garrard 2012, s. 40). En sentral epoke lengre fram i historien, særlig om en ser på menneskets forhold til natur, og som også mye av den tidlige økokritikken sentrerte seg mot, er romantikken, og særlig naturlyrikken, inspirert blant annet av Jean Jacques Rousseaus filosofi. Fra norsk litteraturhistorie kan vi for eksempel trekke fram Johan Sebastian Welhaven som representant for det typiske romantiske natursynet, slik Peder Thomas Andersen gjør i sin *Norsk litteraturhistorie* (Andersen 2012, s. 177). I forlengelse av romantikken bør vi også nevne naturforestillinger i nyromantikken, og i forlengelsen av den

kommer vi altså inn på Hamsuns forfatterskap, som riktignok strekker seg langt utenfor nyromantikkenes rammer. Fra etterkrigstiden vil jeg særlig nevne Rolf Jacobsen, med *Landskap med gravemaskiner* som har blitt betegnet som et av de første «grønne dikt» i Norge (Andersen 2012, s. 177). I moderne tid har økologiske perspektiver blitt et tidstypisk element i norsk litteratur, eksemplifisert blant annet gjennom Maja Lundes *Bienes historie* (2015)

2.3. Økosofi/dypøkologi

Den norske filosofen Arne Næss har lenge, fram til nyere tid, vært den dominerende teoretikeren i økokritikken (se f.eks. Garrard 2012, s. 23), og hans økosofi, eller dypøkologi, er derfor av særlig relevans i en redegjørelse av økokritikkens historie og utvikling.

Begrepene «økosofi» og «dypøkologi» anvendes synonymt av Næss, men er ment å angi ulike konnotasjoner. «Økosofi» er en sammensetning av prefikset «øko-» (hjem-, miljø-) som i økonomi og økologi, og suffikset «-sofi» (visdom, innsikt) - som teosofi, antroposofi eller filosofi (Næss, 1974, s. 18). «Dypøkologi» er et kommentar-begrep til den i sin tid rådende økologiske bevegelsen, som Næss anslår som «grunn» fordi den kun var/er opptatt av miljøet i den betydning det har for mennesket. (Naess 1973, s. 95)

I Næss hovedverk *Økologi, samfunn og livsstil* (1974) er det sentrale poenget ganske enkelt at mennesket må begynne å ta miljøutfordringene mer på alvor, og at det i det henseende er nødvendig å gjøre et opprør mot de rådende måter å tenke om naturen og miljøet på. Næss anslår altså tidlig at situasjonen er kritisk, og danner et teoretisk fundament for nye tenkemåter om naturen som har blitt både flittig anvendt og kritisert gjennom økokritikkens utvikling.

Det sentrale oppgjøret som må gjøres mot vår tenkemåte, mener Næss, er knyttet til våre konsepter om naturen eller miljøets verdi. Mens verdi tradisjonelt har vært knyttet særskilt til mennesket i tradisjonell tenkning (også i den økologiske bevegelse, som i at vi må redde naturen fordi den er god for mennesket) slår Næss et slag for at også dyr, planter, mineraler, landskaper og villmarksarealer, har en verdi i seg selv uavhengig av betydningen det har for mennesket. Næss ønsker seg en «identifikasjon med alt liv i dette livgivende miljø» (Næss 1974, s. 176) som etablerer «et klasseløst samfunn innen hele biosfæren» (ibid). Kants imperativ «Du skal aldri bruke et menneske kun som middel» må utvides til «Du skal aldri bruke noe levende vesen kun som et middel» (Næss 1974, s. 184)

I tillegg til en etisk og sosio-politisk diskusjon, fører Næss også en rent ontologisk argumentasjon: Det stemmer ikke egentlig, mener Næss, at fenomener som «lukt» og «farge»

(sekundære kvaliteter i menneskets subjektive fornemmelser), i motsetning til fenomener som form, størrelse og bevegelse (primære, geometrisk-mekaniske kvaliteter heftet til legemer i «objektet selv»), ikke eksisterer i seg selv utenfor menneskets sanseapparat, for hele distinksjonen er avhengig av en subjekt-objekt tenkning som i seg selv er forstyrrende og er lite holdbar, filosofisk så vel som vitenskapelig (Næss 1974, s.33.) For å illustrere, trekker Næss for eksempel fram hvordan egenskaper som avlang eller kvadratisk hverken er mer objektive eller subjektive enn fenomener som lukt og farge, siden et objekt som passerer et bord i henhold til relativitetsteorien vil oppleve ulike geometriske egenskaper (Næss 1974, s. 30. Det gir derfor ikke mening, mener Næss, å si at et fenomen som lukt er subjektivt (noe som bare eksisterer i menneskets perspepsjonssystemer) i motsetning til et fenomen som form, som er objektivt, da hele distinksjonen mellom det subjektive og det objektive dreier seg om en misforståelse: Vi har «forvekslet våre abstraksjoner med konkrete realiteter» (Næss 1974, s. 34). På samme måte, gir det heller ikke mening å operere med et verdikonsept som noe subjektivt, kun tilknyttet mennesket og menneskets bevissthet, ikke tingene i seg selv. Mennesket er altså ikke en privilegert dyreart, vi står under de samme livsbetingelser som alt annet liv.

Å begrense verdien i verden til mennesket som art og subjekt, er altså åpenbar og kritikkverdig antroposentrisme, mener Næss (Næss 1973, s. 97). Denne antroposentrismen er for Næss ikke bare skadelig for våre omgivelser, men også for oss selv, blant annet på grunn av den dype gleden og tilfredsheten mennesket får i kontakt med naturomgivelser. Forsøkene på å ignorere vår avhengighet av, og på å etablere et herre-tjener-forhold, fremmedgjør mennesket fra seg selv (ibid).

Mennesket må i tenkemåte og handlemåte bli mindre antroposentriske, altså, også for menneskets egen skyld. For Næss ligger det intet paradoks i en slik antroposentrisk argumentasjon for de-antroposering. Næss mener heller ikke at en slik oppjustering av verdien til å gjelde miljøet og andre arter uavhengig av mennesket, til at menneskeverdet skal svekkes. Å utvide identifiseringsprosessen, bør altså ikke forminske den identifiseringsprosessen vi allerede har til andre mennesker (Næss 1974, s. 183). I følge Garrard gir Næss også i verdispørsmål eksplisitt uttrykk for at det i visse tilfeller kan være riktig å prioritere menneskets behov framfor andres, som for eksempel i tilfelle menneske-spisende tigere (Garrard, 2012, s. 25¹). Næss innrømmer også at mennesket står i en særstilling i biosfæren da vi i motsetning

¹ Garrard oppgir ikke originalreferanse her, og jeg har ikke klart å finne denne spesifiseringen eksplisitt i litteraturen jeg har lest av Næss. Den virker på meg likevel å være implisitt i mye av argumentasjonen til Næss.

til andre kjente organismer «forstår vi ikke i alle hensyn står i noen særstilling!» og sannsynligvis også er det eneste dyret som «forstår litt av biosfærens felles livsmuligheter og som har anledning til å basere våre slektskaps- og sympatifølelser på den.» (Næss 1974, s. 174).

De sentrale prinsippene i dypøkologien i tillegg til biosfærisk egalitarisme og klasseløshet (i prinsipp) samt den ontologiske kritikken av subjekt og objekt-distinksjon, beskriver Næss som symbiose (begrenser ødeleggelse), biosfærisk mangfold (gir større mulighet til overlevelse), lokal autonomi og desentralisering (mer bærekraftige styresett) samt (som også opptar den grunnne økologi-bevegelsen) forsøpling og ressurs-uttømming.

En annen rådende oppfatning Næss vil ta et oppgjør med, er oppfatningen av at det i naturen hersker «den sterkeste rett» (Næss 1973, s. 96). Det er ikke den sterkeste (engelsk «fittest») som overlever, men den som tilpasser seg og sam-eksisterer best i miljøets komplekse relasjoner (symbiose). Slik vil Næss opprette, i kontrast til de rådende oppfatningene, dyriske sosiale forhold som forbilledlige mønstre, og Næss trekker blant annet fram hvordan en kan trekke paralleller mellom dyrs ritualiserte, ikke-voldelige aggresjoner og Ghandis ikke-voldelige og vellykkede politiske kamp. Studium av og innlevelse i andre dyrearters løsninger, kan altså, ifølge Næss, fordre «framskritt i retning av løsning av de politiske aggresjonsproblemene» (Næss 1974, s. 172)

Vi kan si at Næss ønsker å gi miljøbevegelsen og økologien en mer filosofisk forankring. Dette poenget kommenterer også Næss selv: «Økologi» er som vitenskap begrenset av den vitenskapelige metode, skriver Næss, mens dypøkologiens prinsipper er avledet av intuisjon (Næss 1973, s. 98) og åpent normativ (Næss 1973, s. 99). De styrende prinsippene for en slik filosofisk økologi («økosofi») skal være harmoni og likevekt.

Et annet helt sentralt prinsipp i for Næss dypøkologiske bevegelse er å begrense befolkningsveksten. I *Økologi, samfunn og livsstil* er dette for eksempel det første prinsippet Næss går inn på etter å først ha konstatert situasjonens alvor. Befolkningsveksten øker, i motsetning til matproduksjonen, eksponentialt, skriver Næss, og altfor få har sans for denne forskjellen eller for konsekvensene av den: «*Tidobbel* matproduksjon hjelper ikke hvis menneskes matbehov *fordobles 10 ganger*» (Næss 1974, s. 13). En drastisk endring i befolkningspolitikken er derfor høyst nødvendig. Som Næss også antroposentrisk sier det i George Sessions sentrale antologi, *Deep Ecology for the Twenty-First Century (1995)*: «The flourishing of nonhuman life *requires* a smaller human population. (Næss 1995, s. 68).

Når det gjelder menneskets organisering i samfunn, ser Næss særlig forbilledlig på urfolkskulturer. «Det er påfallende hvor mange av de såkalte primitive samfunn som har hatt et forhold til miljø og natur som er preget av et «livsdemokrati»» skriver han i *Økologi, samfunn og livsstil*, og «I slike samfunn hersker en mer realistisk oppfatning av menneskets situasjon enn den vi får gjennom vår teknisk-naturvitenskapelige utdanning.» (Næss 1974, s. 179). Næss' beundring for urfolk knyttes særlig til deres animistiske livssyn (ibid)

Næss dypøkologi har altså hatt stor innflytelse i økologiske kretser, men den har også møtt kritikk og blir av flere ansett som en gammeldags og nå tilbakelagt form for økologisk kritikk. En vanlig innvending er at dypøkologien ved sitt prinsipp om biosfærisk egalitarisme er misantropisk (Garrard 2010, s. 24), og ifølge Garrard er det representanter innenfor dypøkologien som er åpent misantropiske selv om Næss altså kanskje ikke er det (ibid).

Jeg vil påpeke her at Næss i et tankeeksperiment i *Økologi, samfunn og livsstil* ser for seg at menneskeheten en gang får muligheten til å frivillig underkaste seg en fremmed art fra en annen planet som «stort sett hadde våre egenskaper, men som manglet tendensen til å plage hverandre» (Næss 1974, s. 174) - Næss skriver: «Det ville kanskje ta noen århundrer å komme til avgjørelsen, men jeg tror den ville bli positiv.» (ibid). En viss form for misantropi kan man vel da si i alle fall ikke er Næss helt fremmed.

Det er også rimelig å spørre seg, mener jeg, om en virkelig tar prinsippet om biosfærisk egalitarisme på alvor når en også tilskriver mennesket både en særskilt stilling og særskilte rettigheter, slik Næss tilsynelatende gjør. Hvis en tar prinsippet bokstavelig og på alvor, kan man vel vanskelig hevde at terroraksjonen 22. juli er særlig verre enn det som skjer på McDonalds hver eneste dag, for eksempel. Legger man til prinsippet om biologisk mangfold som et gode i seg selv, som Næss gjør, og holder i mente den enormt destruktive kraften menneskearten i dag har på nettopp det biologiske mangfoldet i verden, i form av for eksempel utryddingen av dyrearter og avskoging, et mangfold som er mye større enn det vi selv representerer som art og som ellers ville legitimert menneskeartens eksistens utifra Næss' prinsipper, blir mennesket et skadedyr, og utilitaristiske etiske normer kan tale for å ta livet av oss for å spare miljøet.

Et eksempel på en slik holdning finner vi hos økoterroristen Mino i Gert Nygårdshaugs tilsynelatende dypøkologisk inspirerte roman, *Mengelee Zoo* (1989). Hovedpersonen legitimerer både terror rettet mot de multinasjonale selskapene som er de største miljøsynderne, og drap på uskyldige, som vaktene som vokter direktørens hjem, gjennom dypøkologisk

fundamenterte prinsipper, uten at perspektivene problematiseres nevneverdig. Romanen har, muligens betegnende for Næss' innflytelse på ikke bare økokritikken, men også på den større miljøbevegelsen, blitt omfavnet av store deler av den miljøbevisste offentligheten (Furuseth 2017, s. 197–200).

En annen vanlig innvending går på at Næss tenkning i et nåtidig perspektiv kan framstå som «naiv og nostalgisk i dens fremhæving av det harmoniske, behagelige og likeverdige partnerskap mellom økosfærens entiteter» (Gregersen og Skiveren 2016, s. 34) Tilsvarende gjelder også for eksempel Næss' beundring av urfolk og animistisk religiøsitet. Garrard påpeker for eksempel at de historiske og antropologiske bevisene for den utbredte koblingen mellom animistisk religiøsitet hos urfolk og bærekraftig og økologisk levesett, i beste fall er blandet²

En teoretiker som har fått mye oppmerksomhet de senere årene, og som er åpent kritisk til Næss og dypøkologien, er Timothy Morton, som med bøker som *Ecology without Nature* (2007), *The Ecological Thought* (2010) og *Hyperobjects* (2013) har satt dagsorden for en helt annerledes tilgang til naturen og økologisk problematikk enn den man finner i dypøkologien.

Dypøkologien vi ser hos for eksempel Næss, er ikke egentlig «dyp», mener Morton, men romantisk og naiv (Se f.eks. Morton 2007, s. 103). Han slår altså et slag for det han kaller «really deep ecology», og mener mennesket bare står i en ussel startgrop når det gjelder vår forståelse av «den økologiske tanke», altså ideen om hvordan vi er sammenbundet med alt annet. Mens dypøkologiens perspektiver, som vi så noen eksempler på hos Næss, framhever naturens idylliske og tiltalende sider, vektlegger Morton i stedet naturens disharmoniske, stygge, skitne og frastøtende sider. Det finnes ingen holistisk-harmonisk enhet, verden er prinsipielt uhåndgripelig og preget av dissonans og kaos, mener Morton. Perspektivet kaller han (litt flåsete) «dark ecology».

Særlig mener Morton «natur»-begrepet gjør mer ondt enn godt for den økologiske tanke. I *Ecology without nature* (2004) argumenterer han for at begrepet er en innholdsløs konstruksjon,

² For eksempel: «Shepard Krech III's detailed account shows that Indians did indeed view and treat buffaloes as 'other-than-human persons', surrounding their hunts with elaborate rituals suggesting great respect for them, but also that, in the case of Piegan and Cree, their beliefs included the fear that buffaloes who escaped the hunt could warn the others. Before the arrival of the horse transformed the Plains societies, buffalo were often driven into rivers or over bluffs to kill them, or forced into pounds to be slaughtered, and the Indians' belief therefore entailed killing all the animals they could in order to prevent escapes foiling future drives» (Garrard 2012, s. 143)

«a transcendental term in a material mask» (Morton 2007, s. 14) som ytterst sett kan virke skadende på miljøet, ikke minst på grunn av sin ideologiske tilknytning.³

Et eksempel på slik destruktiv anvendelse av «natur»-begrepet, mener Norton vi ser i motstanden mot anvendelse av vindmølleparker og vannkraftverk, der «naturens» estetiske kvaliteter blir satt opp mot bærekraftighet.⁴ Hvorfor, spør Morton i *The ecological thought* (2009), kan vi ikke sette pris på vindmøller som «environmental art»? (Morton 2010, s. 9)

For å erstatte «natur»-begrepet foreslår Morton (det til-norsk-lite-oversettbare) begrepet «The Mesh»:

The mesh consists of infinite connections and infinitesimal differences (...) Scale is infinite in both directions: infinite in size and infinite in detail. And each rigidly specify anything as irrelevant. If there is no background and therefore no foreground, then where are we? We orient ourselves according to backgrounds against which we stand out. There is a word for a state without a foreground-background distinction: madness. (Morton 2010, s. 30)

Ideen om alt tings sammenheng, som for Næss er en harmonisk tanke, blir for Morton altså en marerittaktig tilværelse. Særlig gjør klimakrisen ifølge Morton det skremmende i denne tilstanden tydelig. Krisen, som vi kun har kunnskap om på grunn av vår vitenskap, gjør at det nå er umulig å opprettholde en klar distinksjon mellom forgrunn og bakgrunn, sentrum og periferi, lokalt og globalt, og resultatet er en skremmende situasjon der våre faste og overskuelige referansepunkt smelter bort i takt med isbreene (Morton 2010, s. 31). I «the mesh» er alle ting også for hverandre det Morton kaller «rare fremmede» (strange strangers) som ikke er i stand til å forstå eller gripe verden rundt dem (ibid). Jo mer vi gjennom vitenskapen for eksempel lærer om dyreriket, jo underligere blir dyrene for oss, poengterer Morton.

I klimakrisens tidsalder har menneskeheten grunnleggende mistet kontrollen, mener Morton, og vi står ovenfor en verden der ikke-menneskelige entiteter ikke lenger er håndterbare og passive, men ugjennomskelige og aktive, i forstand at Morton taler om at vi står overfor «tingenes hevntokt» (Gregersen og Skiveren 2016, s.40). Dette er tanker som fører oss nærmere de neste perspektivene jeg skal gjøre rede for i oppgaven: Teorien om antropocen, risikosamfunnet, nymaterialisme og materiell økokritikk.

⁴ Retorikken i debatten rundt etablering av vindmølleparker i Norge i 2019 vil være verdig et studie i seg selv i denne henseelse.

2.4. Antropocen og risikosamfunnet.

«Antropocen» er et begrep som har blitt brukt for å beskrive en ny geologisk tidsalder som er skapt, og defineres av, menneskets innblanding i planetens klima og økosystemer. Epoken erstatter den holocene perioden som strekker seg over 10.000 år, fra forrige istid. Begrepet er per i dag ennå ikke offisielt anerkjent, men er oppe til behandling, og har allerede fått stor teoretisk anvendelse (Mayer 2016, s. 500). Om vi virkelig har beveget oss inn i en ny geologisk tidsalder, vil dette altså bety at geologiske undersøkelser av jordskorpen om tusenvis av år vil vise at det i perioden vi befinner oss i nå, har skjedd markante endringer i klimaet og atmosfæren. Kjemikeren Paul J. Crutzen og økologen Eugene Stoermer argumenterte først i 2000 for at perioden startet på slutten av 1700-tallet med den industrielle revolusjonen, mens Will Steffen, Crutzen og John R. McNeil i 2007 argumenterte for å skille mellom to ulike stadier av antropocene: Det første stadiet («industrial area») daterer de fra 1800 – 1945, mens det andre stadiet («Great acceleration») dateres fra 1945 til 2015 (ibid). De siste 50 årene, argumenterer de, har verdens økosystem forandret seg mer og i større grad enn noen sinne tidligere i menneskehetens historie (ibid).

At menneskeheten har ført kloden inn i en ny geologisk epoke, som defineres nettopp av vår egen tilstedeværelse og påvirkningskraft, er en tanke med store implikasjoner, og setter blant annet Mortons tanke om «tingenes hevntokt» i perspektiv. I artikkelen *The Climate of History: Four Theses* (2009) skriver Depesh Chakrabarty om antropocens betydning for historiefaget. Chakrabarty skriver:

As the crisis gathered momentum in the last few years, I realized that all my readings in theories of globalization, Marxist analysis of capital, subaltern studies, and postcolonial criticism over the last twenty-five years, while enormously useful in studying globalization, had not really prepared me for making sense of this planetary conjecture within which humanity finds itself today. (Chakrabarty 2009, s. 199)

For å møte den nye virkeligheten, formulerer Chakrabarty fire teser som han mener historiefaget må ta med seg videre. Jeg vil her ta for meg den første av dem, som de øvrige tesene alle følger av.

Antropogene klimaendringer fører til at den gamle distinksjonen mellom «natural history» og «human history» oppløses (Chakrabarty 2009, s. 199). Denne distinksjonen stammer fra 1600-talls filosofen Giambattista Vico og har ifølge Chakrabarty blitt «common sense» for historikere i det 20. og 21. århundret (Chakrabarty 2009, s. 202). Når mennesket nå har fått det Chakrabarty

kaller «geologisk kraft» (Chakrabarty 2009, s. 206) gir ikke denne distinksjonen lenger mening, siden mennesket nå har grepet inn i sfæren for naturhistorien, som man tradisjonelt har oppfattet det som om mennesket ikke kan påvirke. I tillegg til klimaendringer, nevner Depesh i denne kontekst også utslettelsen av dyrearter i verden i dag, som i hovedsak er menneskeskapt og som i intensitet kan sammenlignes med utslettelsen av dinosaurene for 65 millioner år siden: «[I]t is no longer simply a question simply of man having an interactive relation with nature» skriver Chakrabarty:

This humans have always had (...) Now it is being claimed that humans are a force of nature in the geological sense. A fundamental assumption of Western (and now universal) political thought has come undone in this crisis. (Chakrabarty 2009, s. 207)

Et lignende perspektiv finner vi i artikkelen *Nature, Post Nature* (2009) av Timothy Clark. «Nature» skriver Clark:

[I]s a word so laden with history and with cultural politics that it is often easy to agree with Timothy Morton than environmental debates would be addressed more rationally if the term were dropped altogether. (Clark 2013, s. 79)

«Natur», forstått i distinksjon til «kultur», avsløres i kontekst av menneskeskapt klimaendringer som et inkoherent begrep: «To be standing in the remotest desert or ocean is now, in a sense, still to be breathing the enclosed air of a vast human crowd» (Clark 2013, s. 79). Og på samme vis:

A new car in San Francisco or Shanghai must also be considered, however minutely, as a threat to the snow line in Nepal or Spitsbergen. Is this a «cultural» or a «natural» phenomenon? It is obviously both at once. (Clark 2013, s. 80)

Clark peker også på en ironi i begrepet om «antropocen», som kan minne oss om Mortons begrep om tingenes «hevntokt»:

[A]lthough named as that era in the planet's natural history in which humanity becomes a decisive geological and climatological force, it manifests itself to us primarily through the nature becoming, as it were, dangerously out of bounds, in extreme or unpredictable weather, ecosystems being simplified, die-back, or collapse. (Clark 2013, s. 79)

Sylvia Mayer kobler i artikkelen *World Risk Society and Ecoglobalism: Risk, Literature, and the Anthropocene*, i Hubert Zapfs antologi *Handbook of ecocriticism* (2016), ideen sammen med blant annet sosiologen Ulrich Becks tanker om risikosamfunnet («World Risk society») og argumenterer for at fiksjonsnarrativer spiller en særlig viktig rolle i utviklingen av en global

bevissthet om disse tingene. Hovedideen til Beck er, i Mayers gjengivelse, at sentrale sosiale, politiske og kulturelle endringer i andre halvdel av det 20. århundret kan forstås som svar på oppfattelsen vår omkring risiko, og bedømmelsen av og kommunikasjonen omkring denne (Mayer 2016, s. 495). «Risiko», tross begrepets opphav i økonomien, skal her forstås som «forventningen om katastrofen» (Mayer 2016, s. 501). Becks teorier, og tilsvarende, vokste fram særlig på 70- og 80- tallet i respons til den voksende atomtrusselen (Mayer 2016, s. 495), mens i *World at risk* (1991) behandler Beck de globale truslene i forbindelse med miljø og klima, økonomi, terror og miljørisikoer. I følge Beck har opphopningen av risiko en overveldende tilstedeværelse i verden i dag, og risikoen vi står overfor er også en kvalitativt ny type risiko, som Beck kaller «manufactured uncertainties» (Mayer 2016, s. 495) Disse er et resultat av menneskelig teknologisk innovasjon (atombomben, klimaendringer) og kjennetegnes også ved at de ikke kan kalkuleres eller begrenses ved hjelp av tradisjonelle former for risikobehandling. Vi er avhengige av vitenskapen for å forstå disse risikoene, men samtidig svekkes tilliten til vitenskapen siden risikoene også for den er ukalkulerbare. I risikosamfunnet kollapser forestillingen om sikkerhet, kontrollerbarhet og trygghet.

Videre kjennetegnes risikosamfunnet av at risikoene er de-territorealiserte, altså globale, og Beck argumenterer derfor for at et kosmopolisk, transnasjonalt perspektiv er nødvendig for å møte utfordringene (Mayer 2016, s. 495). Vi kan i dag se FNs klimapanel og de internasjonale klimatoppmøtene som små steg i en slik retning, men sistnevnte viser også at vi har en lang vei å gå før Becks visjon om en «Cosmopolitan form of statehood» (ibid) er realiserbar.

Becks teorier har blitt flittig anvendt i økokritikken, blant annet av Ursula Heise i hennes arbeid med «økokosmopolitanisme». «Økokosmopolitanisme» er et forsøk på å se for seg et imaginært samfunn som omfatter både mennesker og ikke-mennesker over hele kloden, direkte relatert til Becks kosmopoliske stat (Mayer 2016, s. 495). Narrative sjangre, argumenterer Heise, er viktige kulturelle verktøy for å organisere informasjon om risiko til forståelige og meningsbærende fortellinger (ibid). Også Beck selv, la i *World at risk* vekt på rollen forestillinger og narrativ spiller i risikosamfunnet (Mayer 2016, s. 495) . Vår oppfattelse av risiko, og derav virkningen forventningen om den kommende katastrofen har på oss, er avhengig av iscenesettelsen («staging»). Kommunikasjon og tilstedeværelse i diskurs er nødvendig for å skape oppmerksomhet om trusselen som kan resultere i katastrofen. Slik forenes for eksempel to tilsynelatende kategorisk forskjellige utøvelser som sannsynlighetskalkulering og litteraturvitenskap i et felles formål (ibid).

Ved å basere seg på psykolog Paul Slovic dokumentasjon på at kommunikasjon om risiko er avhengig av både analytisk og emosjonell stimuli, og filosof Martha Nussbaums ideer om den særegne evnen litterært språk og narrativer har på å skape det moralske rommet hvor selvet utvikles, argumenterer Mayer for at fiksjonens rolle her kan være enda viktigere enn sakprosaen (Mayer 2016, s.503).

2.5 Lokal og global bevissthet

Ursula Heises «økokosmopolitanisme», nevnt ovenfor, fører oss inn i en annen diskusjon i økokritikken; en debatt, i essens, om sted. De to motpolene i denne diskusjonen er nevnte økokosmopolitanisme, som altså vektlegger det globale perspektivet, og bioregionalismen, som vektlegger det lokale.

«Bioregionalismen» oppstod i USA på 70-tallet. I *The bioregional imagination* (2012) forklarer Tom Lynch at en bioregion kan forstås som en unik region som defineres ut av naturlige, heller enn politiske, grenser, og der mennesker bor (Lynch et al. 2012, p3). Heller enn nasjonale og politiske grenser, defineres en bioregion ut av det Lynch kaller fenomenologisk «mer ekte» (Lynch et al. 2012, s. 5) «naturlige» grenser som finnes i terrenget, slik som fjellformasjoner, kystsoner, tilgang til vannkilder og dyre- og planterikenes økosystemer. Men også av de menneskelige kulturene som vokser fram som følge av grensene og mulighetene i regionen. Doug Aberley forklarer i sin historiske framstilling av bevegelsen, *Boundaries of Home: Mapping for Local Empowerment* (1993) (Her i Lynch gjengivelse):

Their motivation was to address matters of pressing environmental concern through a politics derived from a local sense of place, an approach they felt would effectively complement efforts focused on the national and international levels. (ibid)

Bevegelsen lar seg ellers vanskelig definere, siden den mangler både en leder og et felles ideologisk program (ibid). Lynch definerer bevegelsen slik i kontrast til den øvrige miljøbevegelsen:

[I]t saw traditional environmentalism as too reactive, forever rallying around the next disaster or impending crisis. Granted such disasters require a response, but bioregionalists prefer a more positive orientation, one that seeks to head off environmental crisis by attempting to both imagine and create human communities that live sustainably in place. (Lynch et al. 2012, s. 3-4)

Selv om bevegelsen er lite kjent, har den ifølge Lynch hatt stor betydning: Prinsipper vi kjenner fra offentligheten og samfunnet i dag, som kortreist mat, «grønne byer», bærekraftighet og

fornybar energi, kjenner vi «in no small part» på grunn av innsatsen til bioregionalistene (Lynch et al. 2012, s. 4).

Bioregionalismens diskurs, skriver Lynch, kjennetegnes først av fremst av tre stikkord: «Dwelling», «Sustainability» og «reinhabitation» (ibid). Begrepet «Dwelling» stammer, sannsynligvis via Heidegger, fra Kirprick Sales *Dwellers in the Land: The bioregional vision* (2000). «To dwell» mener Sale, «means to live mindfully and deeply in place, to be fully engaged to the sensory richness of our immediate environment» (Lynch et al. 2012, s.5)

«Sustainability», altså bærekraftighet, bruker bioregionalistene slik vi er vant til å kjenne begrepet, kanskje ikke overraskende om det stemmer som Lynch påstår at bioregionalismen er en hovedårsak til at begrepet har den rollen det har i den offentligheten i dag.: «[T]he practice of living within the ecological limits of a place in a manner that can be continued by future generations with no deleterious impact on the environment.» (ibid). Likevel blir også begrepet i dag, ifølge Lynch, ofte brukt om aktiviteter som er alt annet enn bærekraftige (ibid).

«Reinhabitation» er kanskje det mest distinktive begrepet knyttet til bioregionalismen (Lynch et al. 2012, s.6). Ideen er ikke bare å minimere skaden som blir gjort på miljøet, ikke bare å sørge for at man lever bærekraftig, men også å reparere skaden som allerede har skjedd, for eksempel i bymiljøer, gjennom å finne en ny måte å leve i disse skadede miljøene. Listen med tiltak Lynch skisserer som eksempler på slik «reinhabitation», underbygger påstanden om betydningen bioregionalistene og prinsippet om «reinhabitation» har hatt:

Reinhabitory practices might involve restoring native plant communities, redesigning landscaping with an eye to indigenous plants and habitats, restructuring transportation facilities to have as little negative and ecological effects as possible, founding remanufacturing businesses to make new products from byproducts and discarded materials, retrofitting homes to conserve energy, or better yet, to produce energy (Lynch et al. 2012, s. 6)

Dette er prinsipper vi kjenner fra offentligheten i dag, men likevel er vi langt unna levemåten bioregionalister forestiller seg, og som helhet må nok de siste tiårenes utvikling ses som et massivt steg bort fra det vi kan kalle en «bioreginal bevissthet». De fleste av oss, skriver Lynch:

[L]ive lives that have become increasingly detached from our places. We have become (...) *deterritorialized*. We increasingly inhabit a global monoculture, consuming the same food, watching the same movies, reading the same books, wearing the same clothes, listening to the same music, surfing the same Web, thinking the same thoughts, from Canberra to Kathmandu. (ibid)

Bioregionalismen har også blitt utsatt for kritikk fra flere hold, blant annet fra Ursula K Heises og hennes begrep om økokosmopolitanisme. Som nevnt ser Heise en økt global, ikke lokal, bevissthet som viktigste forutsetning for å takle utfordringene i det Ulrich Beck kaller «World risk society». Bioregionalistenes fokus på det lokale, mener Heise, kan stå i veien for forståelsen av de større underliggende forbindelsene (ibid). Lynch møter denne kritikken med et slags kompromiss, og med en oppfordring til å holde begge perspektiver i tankene på en gang:

We wholly concur that a localized sense of place is incomplete unless augmented by a sense of how that place is integrated into the wider biosphere and the global network of cultures and economies. But we also suggest that a sense of the global is likewise incomplete without an awareness that the globe is an amalgamation of infinitely complex connections among variously scaled and nested places, and that many of those places are most usefully considered bioregions. (Lynch et al. 2012, s. 9)

Kontrasten mellom disse to retningene er altså kanskje ikke så stor som den kan virke med første øyekast. Likevel kan et «matter of emphasis» være avgjørende nok, og vi har tydelig her å gjøre med to ulike perspektiver på det å oppleve seg som en del av sted.

2.6 Den materielle vending, nymaterialisme og materiell økokritikk.

Den materielle vending er et begrep som omfatter teorier som strekker seg langt utover økokritikkens, eller for den saks skyld litteraturvitenskapens, grenser. Begrepet kan plasseres i kontrast til «den lingvistiske vending», som referer til ettervirkningene av Saussures strukturalisme og Derridas poststrukturalisme (Iovino og Oppermann 2012, s. 76). Begrepet «den lingvistiske vending» viser til grunnideen om at språket konstruerer virkeligheten, som lenge har vært dominerende i humanistiske og samfunnsvitenskapelige fag, og som kan betegnes som «a period of dismissal of materiality» (Iovino og Oppermann 2012, s. 75-76).

Vel å merke: «Dismissal» skal nok her forstås som manglende interesse, eller benektelse av betydning, ikke som benektelse av eksistens. Påstanden «språket konstruerer virkelighet» sier heller ikke at virkeligheten er konstruert av språket, og bare det, men heller at språket er avgjørende for den konstruksjon og opplevelse av virkelighet som mennesket erfarer med sine sanser og i sine hjerner. Gregersen og Iversen er oppklarende i sin danske introduksjon, *Den materielle dreining* (2016): Den lingvistiske vending, mener de, referer ikke til «teorier, der hævder, at materialiteten ikke findes, men om en tenkning, som er mere interessert i at forklare, hvordan materialiteten præges af diskurser – en omvendt» (Gregersen og Skiveren 2016, s. 15). Den materielle vendingen markerer naturlig nok den motsatte bevegelsen.

Nymaterialismen kan sees som et resultat av det affektteoretikeren Jasbir K. Puar kaller «poststructuralistic fatigue» (Gregersen og Skiveren 2016, s. 15). En slik konstruktivistisk tenkning som den lingvistiske vending representerer, hevder Richard Grusin, «strips the world of any ontological or agential status» (ibid).

Likevel representerer ikke «nymaterialismen» et radikalt brudd med strukturalismen og poststrukturalismens, eller mer generelt postmodernismens, ideer. Prosjektet, skriver Iovino og Oppermann, er å bygge videre på leksjonene den lingvistiske vendingen har lært, ikke å forlate dem, nettopp for å virkeliggjøre det postmoderne prosjektet: Å dekonstruere dikotomien mellom virkelighet og språk ved å definere en teoretisk posisjon som hverken stiller språket eller virkeligheten i privilegert posisjon, men som heller forklarer og forklarer deres interaksjon (Iovino og Opperman 2012, s. 78)

Nymaterialismen er altså en materialisme med det postmoderne tankegodset som arv og som utfordring. Gregersen og Skiveren argumenterer i denne henseende at «den materielle vending» er et misvisende begrep, siden det indikerer en større snuoperasjon enn det egentlig er snakk om, og mener «den materielle dreining» er mer treffende. Vi har å gjøre med en «forskyvning snarere enn et brud». (Gregersen og Skiveren 2016 s. 13) For enkelhets skyld, og for ikke å forstyrre referansen til det tidligere teorifeltet mer enn nødvendig, vil jeg likevel fortsette å bruke begrepet «den materielle vending» her. Gregersen og Skiverens oppfordring om å ta vendingsmetaforen «med et gran salt» (ibid) er det likevel verdt å ha med i mente.

Karen Barad sier det slik når hun i et berømt oppgjør med Judith Butler, i artikkelen *Posthumanist Performativity* (2003), skriver: «Language matters. Discourse matters. Culture matters. There is an important sense in which the only thing that does not seem to matter anymore is matter.» (Barad 2003, s. 801). Barad er en representant for det vi kan kalle «materiell feminisme», og nettopp feminismen har vært en sentral arena for utviklingen av tankegodset i nymaterialismen (Iovino og Opperman 2012, s. 76). I materiell feminisme, skriver Iovino og Opperman, vektlegges særlig to prosjekter, som vi vil se er avgjørende også for den materielle økokritikken, og som jeg vil behandle nedenfor:

The first of these points is the need to retrieve the body from the dimension of discourse, and to focus attention on bodily experiences and bodily practices (...) The second point is the need to respond to the linguistic turn with practical-theoretical strategies and attempt to overcome the chasm between cultural constructionism and the materiality of natures and bodies. (Ibid)

Begrepet «kropp» (body) her, referer ikke bare til den menneskelige kroppen, men til «the concrete entanglements of plural «natures» in both human and more-than-human realms» (ibid).

Vi bør avklare her at vi heller ikke her har å gjøre med en samlet bevegelse med et felles teoretisk opphav, men med en generell akademisk tendens og en rekke parallelle teorier med større eller mindre grad av harmoni og dissonans:

[Bevegelsens] parallelle teorier avviker da også fra hinanden på flere punkter. Men samtidig forenes vendingens mange prosjekter i en overordnet felles bestræbelse på at levere en alternativ forståelse af materialiteten, der kan fungere som en art korrektiv til den orientering med sprog, diskurs og kultur, som bl.a. poststrukturalistisk tankegang har eksponert. (Gregersen og Skiveren 2016, s. 10)

Jeg vil i de påfølgende avsnittene forsøke å skissere hovedtankene til et utvalg av disse prosjektene: Først Graham Harmans «objekt-orientere ontologi (OOO) og Bruno Latours «aktør-nettverksteori» (ANT), deretter Jane Bennets teori om «Vibrant matter» og Stacy Alaimos teori om transkroppslighet.

Graham Harman er en amerikansk filosof. Hans «lite beskjedne» mål er å gjøre opp med hele den filosofisk-idealistiske tradisjon etter Immanuel Kants såkalte «kopernikanske vending» (Gregersen og Skiveren 2016, s. 10) Etter Kant ble subjektet, ifølge Harman (her i Gregersen og Skiverens gjengivelse), «låst inde i sin egen verden, uden mulighed for at nå «tingen i seg selv» og hvor «tingen kun eksisterer i relationer til menneskelige bevisstheter eller sprog» (ibid). Dette resulterer i antroposentrisk tenkning, som Harman ønsker å bryte ut av og forskyve fokus «fra mennesket og dets erkendelse til tingenes egen virkeligheter og mellomværender.» (ibid). Den filosofiske tradisjon etter Kant, mener Harman, har lagt seg til å dele verden mellom mennesket og det som befinner seg utenfor mennesket. Den virkelige filosofiske utfordring, mener Harman, handler ikke om forholdet mellom mennesket og verden, men om forholdet mellom objekter og relasjoner. Forbindelsene mellom menneske og ting har ikke nødvendigvis primat over forbindelsene mellom tingene selv (Gregersen og Skiveren 2016, s. 10). Det eksisterer altså ikke bare forbindelser mellom mennesket og tingene, men også mellom tingene selv, og det går også forbindelser fra tingene til menneskene:

Ligesom et menneske kan stå i en relation til bordet, kan en hund med sin velutviklede lugtesans stå i en helt anden relation til det, mens en trøst kan manifestere en tredje, og sollyset en helt fjerde etc. Alle objekter i verden møder hvert øjeblik millioner af andre. (ibid).

Relasjonistisk sett kan vi kanskje si det slik at den situasjon Kant med sine begreper om «Ding an sich» og «Ding für mich» plasserer mennesket i, plasserer Harman også tingene i. Dette

betyr også at i Harmans objekt-orienterte ontologi er det umulig for et objekt og nå dybden av et annet objekt. Det interessante blir for Harman dermed egentlig ikke relasjonene, dem imellom, men objektene selv. Objektene kommer slik i OOO *før* relasjonene og OOO representerer dermed en anti-relasjonistisk ontologi (ibid). Felles for alle ting, er at de trekker seg tilbake fra hverandre (withdrawal), altså skjuler en hemmelighet,

et latent overskud (...) som aldri helt kan uttømmes (...) Hver og én af de ting, vi hvert øjeblik omgiver os med, bærer deres egne dybe, dunkle verdener, der bliver ved med at gemme skjulte sider av sig selv, som ingen relationer i sidste ende kan nå. (ibid)

Harman regnes som en av fire opphavsmenn til den filosofiske skolen som blir kalt «spekulativ realisme» (Gregersen og Skiveren 2016, s. 10). Det «spekulative» i dette prosjektet (betegnelsen «spekulativ» er vel og merke selvtitulert), kommer til syne når vi ser nærmere på Harmans begrep om tingenes sjarm («charm»). Sitatet er hentet fra Harmans *Guerilla Metaphysics. Phenomenology and the Carpentry of Things* (2005), her sitert via Gregersen og Skiveren:

I can think of no better technical term than *charm*. This word should be heard with overtones of witchcraft rather than those of social skills. What is at issue is not some sort of people-pleasing faculty of things, but a sort of magic charm or elixir that we sense in each thing, as when warriors devour tiger hearts or druids cautiously approach forbidden trees. (Gregersen og Skiveren 2016, s. 10)

Som Gregersen og Skiveren kommenterer, oser ikke akkurat passasjen av rasjonalistiske konnotasjoner, men snarere av magisk og eventyraktig mystisisme. I en viss forstand handler prosjektet altså om en gjenfortryllelse av verden (ibid)

Harmans favoritt blant nålevende filosofer er Bruno Latour (Gregersen og Skiveren 2016, s.10). Begge har som en del av sitt prosjekt å gjøre opp med antroposentriske ideer gjennom å revaluere materialitetens betydning, men de er også uenige blant annet når det gjelder om tingen eller relasjonen har primat (ibid). Hos Latour er det altså forbindelsene som har primat over relasjonene, og vi kommer her inn på det som blir kalt «Aktør-nettverksteorien» (ANT), som Bruno Latour regnes som en av grunnleggerne av. Teorien, skriver Gregersen og Skiveren:

[F]orsøger at forklare forbindelseslinjerne mellem verdens kaotiske strukturer ved at beskrive dem ud fra koncepterne aktør og netværk. Verden består her af aktører, der altid er filtret in i netværkets komplekse relationer til andre aktører, og den i denne sammenheng væsentligste pointe er, at disse aktører ikke behøver at være menneskelige. (Gregersen and Skiveren 2016, s. 10)

Latour er sosiolog og i *Reassembling the Social. An introduction to Actor-Network-Theory* (2005) presenteres også teorien i en sosiologisk kontekst. Her argumenterer Latour for at en sosiologs eneste ærlige oppgave er å *beskrive*, ikke *forklare*. Sosiologiens oppgave er altså å gjøre rede for nettverket av handlende aktører, ikke å årsaksforklare gjennom sosiologiens teorier, for i den grad en sosiologisk teori faktisk med rette har utløsende betydning, vil den komme til syne som en eller flere aktører i nettverket:

Only bad descriptions need an explanation. It's quite simple really. What is meant by a «social explanation?» most of the time? Adding another actor to provide those already described with the energy to act. But if you have to add one, then the network was incomplete. (Latour 2005, s. 147)

I *On actor-network theory: A few clarifications plus more than a few complications* (1996) forklarer Latour aktør-begrepet slik:

[A]n actant-, that is, something that acts or to which activity is granted by others. It implies no special motivation of human individual actors, nor of humans in general. An actant can literally be anything provided it is granted to be the source of an action. (Latour 1996, s.7)

En aktant eller aktør (anvendes synonymt) er altså kort fortalt kilden til en handling, og en aktør som ikke gjør noe forskjell i et nettverk, er i Latours vokabular ikke en aktør i det hele tatt. Et «nettverk» består således av ulike aktører som både handler på og blir påvirket av de omkringliggende aktører i nettverket.

Som et eksempel på hvordan en slik ikke-menneskelig aktør kan handle på og påvirke andre aktører i et nettverk, trekker Latour i et essayet *The Berlin key or how to do words with things* (2000) fram en spesiell nøkkel som ble utformet i Tyskland på starten av 1900-tallet, utstyrt med to nøkkelhoder, ett i hver ende, som sammen med en spesiell type lås, gjorde det mulig for huseieren å styre om beboerne låste døren eller ikke, for hvis huseieren ønsket det, fikk ikke beboerne nøkkelen ut uten å låse døra bak seg:

Owners did not succeed in constructing a social relation solidly established on discipline, on verbal coercion, on printed notices, on warnings or the gentleness customs (...) This is why they had to extend the network of their relations, forge other alliances, recruit the Prussian locksmith, and mobilize mathematics and its principles of symmetry (...) From being a simple tool, the steel key assumes all the dignity of a mediator, a social actor, an agent, an active being. (Latour 2000, s. 19)

Når nøkkelen nå har blitt inkludert i dette nettverket, blir den altså selv en aktør som skaper handling og påvirker andre aktører i nettverket, altså ved å få dem til å låse dørene. Den er en del av nettverket og «handler» og påvirker andre aktører på samme måte som for eksempel et

menneske gjør. Menneskets bevissthet blir da også bare en handlende aktant som alle andre. En måte å betrakte Latours prosjekt på, skriver Gregersen og Skiveren (og jeg vil legge til at man kan utvide dette til å gjelde store deler av den nymaterialistiske bevegelsen) er «som en art perspektivfoskyvning, der handler om, at den menneskelige bevissthet ontologisk set ikke indtager nogen privilegieret position.» (Gregersen og Skiveren 2016, s. 10)

Latour påpeker at dette perspektivet på ingen måte innebærer at tingen, for eksempel den tyske nøkkelen, bestemmer (engelsk «determine») handlingen. En slik reversering, skriver Latour, ville bare være å gi tingen den samme ufortjent privilegerte posisjonen som mennesket ellers har fått. «Rather» skriver Latour «it means that there might exist many metaphysical shades between full causality and sheer inexistence (...) ANT is not the empty claim that objects do things «instead» og human actors (Latour 2005, s. 72)

En tenker som har bygget videre på Latours ontologi, er politologen Jane Bennett. Bennett deler Harman og Latours de-antroposentreringsprosjekt (Bennett 2010, xvi) og tar i bruk og videreutvikler begrepsapparatet i ANT. Men i boken *Vibrant matter: A political ecology of things* (2010) introduserer hun også et nytt perspektiv i diskusjonen. Hun tar utgangspunkt i tidligere materialistiske og/eller vitalistiske tenkere som Spinoza (Bennett 2010, s. 21), Darwin (se f.eks. (Bennett 2010, s. 95–96), Nietzsche (Bennett 2010, s. 54), Gilles Deleuze (se f.eks. Bennett 2010, s. 53), Felix Guattari (se f.eks. Bennet 2010, s. 55) og Henri Bergson og Hans Driesch (se f.eks. Bennett 2010, s. 63) for å utvikle et begrepsapparat for det hun kaller «Vital materialisme» eller «Vibrerende materie» .

Bennet tar i utgangspunkt i en bevegelse hun kaller «kritisk vitalisme». Denne bevegelsen, som vokste fram i tiden før første verdenskrig, eksemplifisert gjennom Bergson og Driesch, kom i følge Bennet selv veldig nærme i å utforme teorier som dekker det hun selv ønsker med sin «vitale materialisme» (et begrep hun låner fra Deleuze og Guattari), men de kom også til kort på kritiske punkt (ibid). Kritisk vitalisme skiller seg fra det Bergson og Driesch selv omtalte som «naiv vitalisme» ved at Bergson og Driesch ikke mente «det vitalistiske prinsipp» («Eléan vital» hos Bergson, «entelechy» hos Driesch) unndro seg vitenskapelige og eksperimentelle undersøkelser (ibid). Men som andre vitalister, stilte de seg i opposisjon til den rådende mekanistisk-deterministiske materialismeoppfatningen:

Nature was not, for Bergson and Driesch, a machine, and matter was not in principle calculable: something always escaped quantification, prediction, and control (...) There must exist a principle [they

argued] that (sometimes) animated matter, which was not itself material even though it took on existence only when in relation to matter. (Bennett 2010, s. 63-64).

Bennett deler Bergsons og Drieschs opposisjon mot den mekanistiske og deterministiske materialismen, men i stedet for «å drømme seg bort» i en ikke-materiell livskraft (ibid) som gir liv til død materie og skaper liv til organisk materie, og derav opptrer som aktant, er Bennetts prosjekt et forsøk på å utvide det vitale aspektet til å gjelde enhver form for materialitet, til en egenskap ved selve materialiteten (Bennett 2010, s. 65), i tråd med ANT. Der Bergsons og Drieschs vitalistiske prinsipper er transcendent fra materien, er det for Bennett immanent:

The aim is to articulate the elusive idea of a materiality that is itself heterogeneous, itself a differential of intensities, itself a life. In this strange, *vital* materialism, there is no point of pure stillness, no indivisible atom that is not itself aquiver with virtual force. (Bennett 2010, p 57).

Denne kraften i tingene, som gjør ellers umiddelbart døde objekter til aktanter, og som vi vel må kunne relatere til Harmans «sjarme», kaller Bennett «tingmakt»: «Not flower power, or Black power, or Girl Power. *Thing power*: the curious ability of inanimate things to animate, to act, to produce effects, dramatic and subtle» (Bennett 2010, s. 6).

For å demonstrere denne tingmakten, forteller Bennett om et møte med noen biter søppel som lå på et gitter i rennesteinen på gata i Baltimore:

Glove, pollen, rat, cap, stick. As I encountered these items, they shimmied back and forth debris and things (...) in the second moment, stuff exhibited its thing-power: it issued a call, even if I did not quite understand what it was saying. At the very least, it provoked affects in me: I was repelled by the dead (...) rat and dismayed by the litter, but I also felt something else: a nameless awareness of the impossible singularity of *that rat*, *that* configuration of pollen, *that* otherwise utterly banal, mass-produced plastic water-bottle cap (...) [I]n being struck, I realized that the capacity of these bodies was not restricted to a passive «intractability» but also included the ability to make things happen, to produce effects. (Bennett 2010, s. 4 – 5)

Begrepet er i Bennets oppfatning ikke uproblematisk:

The term's disadvantage, however, is that it also tends to overstate the thingness or fixed stability of materiality, whereas my goal is to theorize materiality that is as much force as entity, as much energy as matter, as much intensity as extension. (Bennett 2010, s. 20).

For å lande dette prosjektet, anvender Bennett begrepene «assemblages», «operator» og «proto actant», som alle må sees i sammenheng med Latours ANT. Med «Assemblages» mener Bennett «Groupings of diverse elements, of vibrant materials of all sort» (Bennett 2010, s. 24) som

virker sammen i et nettverk og skaper en handling. «Handlekraften» (engelsk: agency) stammer ikke her fra en enkelt ting, men fra sammenblandinger av ting som virker på hverandre og som, ikke egentlig på grunn av tingkraften i de enkelte tingene, men på grunn av sammenkoblingene mellom dem, får ekstra-ordinær handlekraft. Begrepet har Bennett lånt fra Gilles Deleuze og Félix Guattari (Bennett 2012, s. xvii)

Bennett forklarer:

[A]n actant never really acts alone. Its efficacy or agency always depends on the collaboration, cooperation, or interactive interference of many bodies and forces.» (Bennett 2010, s. 21)

«Assemblages are not governed by any central head: no one materiality or type of material has sufficient competence to determine consistently the trajectory or impact of the group. The effect generated by assemblage are, rather, emergent properties, emergent in that their ability to make something happen (a newly inflected materialism, a blackout, a hurricane, a war on terror) is distinct from the sum of the vital force of each materiality considered alone. Each member and proto-member of assemblage has a certain vital force, but there is also an effectivity proper to the grouping as such: an agency of the assemblage. (Bennett 2010, s. 24)

For å illustrere hvordan et slik konstellasjon utøver handlekraft, bruker Bennett et sammenbrudd i høyspentnettet i Nord-Amerika i august 2013. Denne kortslutningen var ikke et resultat av en enkelt agents handling, men et prinsipielt uforutsigbart og tilfeldig produkt av en lang rekke aktørers samspill: Kull, svette, elektromagnetiske felt, ulike dataprogram, elektrostrømmer, profittmotiver, varme, lovgivning, vann, trær osv. Gregersen og Skiveren kommenterer:

Som «thing-power» handler assemblagebegrepet således igjen om at løsrive våres idéer om handling som noget specifikt menneskelig og i stedet åpne for at tenke agens som distribuert: som noget, der også gjelder ting, og som oppstår i møderne mellom verdens mange aktive materialiteter. (Gregersen og Skiveren, 2016, s. 23)

Noen aktanter i en slikt konstellasjon, mener Bennett, er bedre forstått som «proto-aktanter», siden de er for små eller for raske til at de kan oppfattes som «ting» (f.eks. en elektrode) mens andre kan betegnes som «operatører»: «An operator is that which by virtue of its particular location in an assemblage and the fortuity of being in the right place at the right time, makes the difference, makes things happen, becomes the decisive force catalyzing an event (Bennett 2010, s. 9).

I større grad enn de foregående teoretikerne finner vi hos Bennett et tydelig *økokritisk* perspektiv, da hun i tillegg til et «filosofisk» [ontologisk] prosjekt, også definerer et «etisk» og «politisk» prosjekt.

Om det filosofiske prosjektet, som hittil har blitt redegjort for, skriver Bennett,

is to think slowly on idea that runs fast through modern heads: the idea of matter as passive stuff, as raw, brute, or inert. This habit of parsing the world into dull matter (it, things) and vibrant life (us, beings) is a "partition of the sensible," to use Jacques Ranciere's phrase. The quarantines of matter and life encourage us to ignore the vitality of matter and the lively powers of material formation (...) (Bennett 2010, vii)

Det etiske prosjektet defineres slik:

If matter itself is lively, then not only is the difference between subjects and objects minimized, but the status of the shared materiality of things is elevated. All bodies become more than mere objects, as the thing-powers of resistance and protean are brought into sharper relief (...) Such a newfound attentiveness to matter and its powers will not solve the problem of human exploitation or oppression, but it can inspire a greater sense of the extent to which all bodies are kin in the sense of inextricably enmeshed in a dense network of relations. And in a knotted world of vibrant matter, to harm one section of the web may very well be to harm oneself. (Bennett 2010, s. 13)

Det politiske aspektet defineres i forlengelse av det som å oppfordre til «more intelligent and sustainable engagements with vibrant matter and lively things.», og et styrende spørsmål i så henseende er «How would political responses to public problems change were we to take seriously the vitality of (nonhuman) bodies?» (Bennett 2010, viii)

Her er det tydelig at vi har beveget oss fra et nokså snevert ontologisk felt, og over i et mye bredere orientert økokritisk felt. Vi minnes vektleggingen av det politiske prosjektet i den innledende omtalen av paraplybegrepet «økokritikk», og setninger som «all bodies are kin in the sence of inextricably enmeshed in a dense network of relations.» minner unektelig om Næss dypøkologi helt ned til den tilsynelatende paradoksale antroposentriske argumentasjonen for de-antroposering («to harm one section of the web may very well be to harm oneself.») Først med Bennett finner vi altså en tydelig representant for det som blir kalt «materiell økokritikk», som vel enkelt lar seg forstå som møtet mellom nymaterialismen og økokritikken, og som altså skal få representere hovedperspektivet i denne oppgaven.

De-antroposentreringsprosjektet som ANT representerer har etisk-politiske implikasjoner, mener Bennet, fordi mennesker ikke lenger får eksklusiv status som politiske aktører. Bennett tar utgangspunkt i den politiske filosofen Jacques Ranciéres definering av at hva som kan la seg

betegne som politisk, regnes ut av effekten det genererer (Bennett 2010, p 106). Ranciére begrenser likevel det politiske til å gjelde det menneskelige, men Bennett mener dette er basert på en feilslutning (ibid). Hva om, spør Bennett:

[W]e loosened the tie between participation and human language use, encountering the world as a swarm of vibrant materials entering and leaving agentic assemblages? We might then entertain a set of crazy and not-so-crazy questions: Did the typical Maerican diet play any role in engendering the widespread susceptibility to the propaganda leading up to the invasion of Iraq? Do sand storms make a difference to the spread of so-called sectarian violence? Does mercury help enact autism? In what ways does the effect on sensibility of a video game exceed the intentions of its designers and users? Can a hurricane bring down a president? Can HIV mobilize homophobia or an evangelical revival? Can an avian virus jump from birds to humans and create havoc for systems of health care and international trade and travel? (Bennett 2010, s.107)

Ladede og spekulative som enkelte av disse spørsmålene enn er, mener jeg de demonstrerer godt hva Bennett vil når hun sånt sett vil «de-antrosentrere» politikken.

En annen representant for nymaterialismen med et tydelig økokritisk (og dermed politisk) perspektiv er Stacy Alaimo. I *Bodily natures: Science, environment, and the material self* (2010) introduserer hun begrepet «Transkroppslighet» (engelsk «transcorporeality») som fokus for sitt prosjekt.

Begrepet «transkroppslighet» skriver Alaimo med referanse til økokritikeren Harald Flom, illustrerer hvordan det vi vanligvis oppfatter som miljøet, som vann, luft, mat, mikrober og miljøgifter, strømmer gjennom oss i «endeløse bølger» og ikke er noe adskilt fra kroppen, slik vi vanligvis oppfatter det, men tvert om «the very substance of human existance in the world" (Alaimo op. 2010, s. 11). Kroppen må forstås som, ikke en egen organisme eller entitet, men som en serie av åpne systemer, som igjen operer innen andre store og ukontrollerbare systemer. (Alaimo op. 2010, s. 10). Det er, kan en altså si, snakk om det man kan kalle en «bevegelse mellom kropper». Begrepet framhever hvordan menneskets kropp, og i forlengelse av det alle andre «kropper», er ingenting alene, men en del av store materielle nettverk. Vi har oppstått av og er en del av de samme kaotiske og kodede kreftene som andre livsformer (Alaimo op. 2010, s. 44).

En slik tenkemåte innebærer for Alaimo et «profound shift in subjectivity» (Alaimo op. 2010, s. 20) og betyr blant annet at skillet mellom menneske og det sosiale på den ene siden, og miljøet («the environment») på den andre, brytes ned, og at introspeksjon, selvforståelse, også må innebære å relatere seg til den materielle verden og de materielle vitenskapene (Alaimo op. 29

2010, s. 20). Vi befinner oss hele tiden i en tilstand av bevegelse mellom kropper og er således i direkte kontakt med kropper utenfor vår kontroll, og for å forstå disse bedre er vi avhengige av vitenskapene.

Det mest åpenbare eksempelet på transkroppslighet, er for Alaimo mat (Alaimo op. 2010, s. 12). Når vi spiser, tar vi (om man følger en klassisk distinksjon mellom mennesket og miljøet) en del av miljøet og gjør det til en del av oss selv. Gjennom avføringen omdanner vi en del av vår kropp til miljøet igjen. Luft, vann, mat, sollys, mineraler, bakterier, alt dette *er* mennesket kropp betraktet gjennom transkroppslighetsbegrepet. Miljøet er ikke noe som er «der ute», det er her inne, «always the very substance of ourselves» (Alaimo op. 2010, s. 4).

Formålet med en slik tenking, knytter også Alaimo til et de-antroposentreringsprosjekt:

(...) Indeed, thinking across bodies may catalyze the recognition that the environment, which is too often imagined as inert, empty space or as a resource for human use, is, in fact, a world of fleshy beings with their own needs, claims and actions (Alaimo op. 2010, s. 2).

Som hos Bennet, finner vi altså også her et tydelig politisk prosjekt.

Det politiske prosjektet for Alaimo kan vi også knytte til forestillingene om et posthumanistisk menneskesyn. Posthumanisme er et begrep som blir brukt om ulike forestillinger som rokker ved oppfatningen av mennesket i den klassiske humanismen som et autonomt subjekt i etisk og ontologisk hierarki i forhold til sine omgivelser (Gregersen and Skiveren 2016, s. 10) Disse forestillingene har særlig vokst fram i takt med teknologisk innovasjon som har problematisert forestillingene om det autonome mennesket. I *Från humanism til posthumanism* (2010) forklarer Marie Öhman forskjellen på humanisme og posthumanisme slik:

Sammanfattningsvis kan man säga att posthumanismen talar om holism og hybriditet i motsats till humanismens dikotomier och hierarkier. Man talar om individupplösning eller –utvidning, i motsats till autonomi. «Verkligheten» betrakas inom posthumanismen som ett energi- eller informationskontinuum eller som en övergripande biologisk process, i vilket människor är essentiellt oskiljbara från sin omgivning. Man kan säga att om humanisten ser sig själv som ett distinkt väsen i någon form av antagonistisk relation till sin omgivning, så ser posthumanisten sitt vara som inkorporerat i teknologin eller i naturen. Denna flödesontologi både förutseätter och resulterar i en omvärdering av en etablerad syn på hur tanke, kunskap, moral och språk relaterar till varandra. (Öhman 2009, s. 88)

Mens et hovedfokus for denne oppgaven vil bli å undersøke hvordan ikke-menneskelige aktører har handlekraft i narrativet, blir et annet altså å vurdere de menneskelige aktørene som posthumane og transkroppslige subjekter.

2.7 Teoretiske posisjoner: Oppsummering og kommentarer

Jeg vil altså i denne oppgaven lese *Markens Grøde* gjennom et bredt spekter av økokritiske perspektiver. Hovedfokus vil ligge på perspektivene i den materielle økokritikken, men jeg vil også blant annet kommentere teksten i forhold til dypøkologiens og bioregionalismens perspektiver, samt diskutere romanen i kontekst av antropocen og risiko-samfunnet.

Den materielle økokritikkens perspektiver er valgt som hovedfokus fordi jeg oppfatter denne retningen som en slags økokritikkens ytterste konsekvens. For å begrunne dette vil jeg vende tilbake til Greg Garrads definisjon av begrepet økokritikk, nevnt innledningsvis:

Indeed, the widest definition of the subject of ecocriticism is the study of the relationship of the human and the non-human throughout human cultural history and the entailing critical analysis of the term 'human' itself. (Garrard 2012, s.3)

De mange parallellene mellom andre typer økokritisk tenkning og den materielle økokritikken bør også være ganske åpenbare. Det er min oppfatning at ingen teoretisk retning trenger dypere inn i forholdet mellom mennesket og det ikke-menneskelige enn perspektivene vi finner i nymaterialismen, og jeg mener derfor disse er ekstra egnet til undersøke hvordan dette forholdet framstilles i Hamsuns tekst, som min valgte representant for kulturhistorien.

En innvending en kan reise mot den oppvurderingen vi finner av materialitetens handlekraft i nymaterialismen og den materielle økokritikken, er kanskje at den nedvurderer intensjonalitetens betydning når den sidestiller menneskelige og ikke-menneskelige aktører. En mikrobe, eller en stein, kan en jo hevde, har ikke, i motsetning til mennesket, intensjonalitet. Men i nymaterialismen og den materielle økokritikken er nedvurderingen av intensjonalitetsbegrepet bevisst og intendert. Nymaterialismens begreper og forestillinger er nettopp definert i opposisjon til «the visions that associate agency with intentionality and therefore with human intelligence» (Iovino og Oppermann 2012, s. 77).

Hvis en slik, gjennom en nedvurdering av intensjonalitetsbegrepet, ikke lenger stiller mennesket i en ontologisk særstilling, åpner det opp for mange perspektivforskyvinger. Jordbruksrevolusjonen, for eksempel, og konsekvensene den hadde for avskoging, kan en

således like gjerne si var noe gresset gjorde med mennesket for å spre sin utbredelse, på bekostning av trærne, som at det var noe mennesket stod bak. Dette er søkt, kanskje, men som Bruno Latour har påpekt, er poenget ikke å gjøre tingene til de «bestemmende» komponentene, men heller å løfte mennesket ned fra den privilegerte posisjonen som «bestemmende». Som han også skriver i *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies (1999)*:

The name of the game is not to extend subjectivity to things, to treat humans like objects, to take machines for social actors, but to avoid using the subject-object distinction at all in order to talk about the folding of humans and nonhumans. What the new picture seeks to capture are the moves by which any given collective extends its social fabric to other entities. (Iovino og Oppermann 2012, s. 86)

Når en tar i betraktning oppdagelser som har blitt gjort innen nevropsykologien de siste 30 årene, ser en også at det finnes empirisk gode grunner til å nedvurdere betydningen vi ofte gir den menneskelige intensjonalitet. Ved hjelp av hjerneskaning har nevrologer oppdaget at våre beslutninger blir oppfattet ubevisst opp til flere sekunder før vi blir bevisst beslutningene selv. Libet et al. var de første til å publisere slik funn i 1983. (Libet et al. 1983, s. 632)

Handlinger vi oppfatter som intenderte og bevisste, er altså allerede fattet av materielle og ubevisste prosesser i hjernen vår før vi selv er klar over dem. Som professor i filosofi Gredd D. Caruso kommenter i *Free will and Consciousness: A determinist Account of the Illusion of free Will (2012)*:

These developments indicate, for example, that much of what we do takes place at an automatic and unaware level, and that our commonsense belief that our conscious intentions and volitions cause our voluntary actions are mistaken. (Caruso 2012, s. 2)

Bennet presenterer også et nevneverdig perspektiv her:

One can note that the human immune system depends on parasitic helminth worms for its proper functioning or cite other instances of our cyborgization to show how human agency is always an assemblage of microbes, animals, plants, metals, chemicals, word-sounds, and the like - indeed, that insofar as anything "acts" at all, it has already entered an agentic assemblage. (Bennett 2010, s. 120–121).

Kort fortalt kan en i alle fall si det slik: Insisteringen på at intensjonalitet er nødvendig for å oppnå det en kan kalle «aktør-status», representerer i det minste en forenkling av hvordan ting egentlig ser ut til å henge sammen. Vår «intensjonalitet» har kanskje ingen egentlig handlekraft i det hele tatt, men kan være en av flere illusjoner vi har knyttet til vårt eget og andres selv.

Min metode i oppgaven vil være tredelt. Etter en kort redegjørelse for handling og de viktigste personene i romanen, vil jeg først i analysedelen undersøke hvordan fortellerposisjonen omtaler

mennesker og naturfenomener i romanens univers og drøfte hvilke perspektiver og verdier vi kan lese ut av språkets anvendelse i romanen. I oppgavens andre del vil jeg gjennomføre en analyse av romanens nettverk, basert i hovedsak på Latour og Bennets ANT-teorier, og analysere handlekraften til framtrede ikke-menneskelige materielle aktører i romanens univers. Siden jeg her anvender en lese måte som ikke har blitt brukt på Hamsuns forfatterskap før, vil jeg i denne delen i liten grad forholde meg til øvrig Hamsun-forskning, men forsøke å presentere en «fersk» analyse. I oppgavens tredje del vil jeg anvende konklusjonene fra de to første delene for å ta stilling til Wærps perspektiver på romanen, samt to andre forskere som har omtalt romanen med økokritiske perspektiver tidligere, Peter Mortensen og Reinhard Hennig. Jeg vil også i denne delen forsøke å plassere romanen i forhold til øvrige teoretiske perspektivene jeg har omtalt i denne teoridelen, som dypøkologi, «dark ecology», bioregionalisme og økokosmopolitianisme.

Noen ord til slutt i denne delen om antroposentrering: Det bør være tydelig nå at jeg i denne oppgaven vil foreta en de-antroposentrert lesning av romanen. Men før vi går videre, opplever jeg at det er nødvendig å klargjøre et skille mellom det jeg vil kalle ontologisk og etisk antroposentrisme. Jeg deler oppfatningen vi finner i både dypøkologien og i nymaterialismen, at det ontologisk sett ikke finnes noen prinsipielle skiller mellom mennesket og miljøet rundt oss, men jeg er ikke villig til, eller ser det som hensiktsmessig, å trekke denne innsikten til sin ytterste konsekvens i etikken. Det har overrasket meg underveis under lesningen at ikke teoretikerne tydeligere har redegjort for denne distinksjonen, men jeg kan bare spekulere i om de mener at det er for åpenbart. Å drepe et menneske er noe ganske annet enn å slakte ei ku, vil jeg fortsette å hevde, og hendelsene 22. juli 2011 er noe ganske annet enn det som skjer på McDonalds hver dag. En ontologisk de-antroposering av verden, kan og bør ha som konsekvens at de ikke-menneskelige livsformene blir løftet inn i sfæren for det etiske og det politiske, men en må samtidig, mener jeg, vokte seg for å la det føre til en devaluering av menneskets særegne verdi i etiske og politiske spørsmål. Om denne verdivurderinga ikke lar seg begrunne på annen måte enn gjennom specisisme, så får det være.

3. Markens grøde.

3.1 Handling.

Handlingen i romanen er velkjent, men oppsummeres kort her. Jeg vil også kort presentere de viktigste personene i romanen:

Isak vandrer ut i ødemarken og bygger en gård. Gården får navnet Sellanrå. Etter han følger flere nybyggere til det oppstår et lite samfunn der ute, og stien som Isak er den første til å trække opp, utvikler seg i løpet av romanen til en vei. Sammen med kona, Inger, får Isak fem barn: Eleseus vantrives i marken og flytter til slutt til Amerika. Sivert følger i farens fotspor og tar gradvis over farens gårdsdrift ettersom Isak mot slutten av romanen mister sine krefter. Et navnløst jentebarn blir som sin mor født med hareskår, og drepes av Inger straks etter fødselen. Leopoldine blir født mens Inger er i fengsel i Trondheim og vokser opp i byen, men lærer seg etter hvert å leve behagelig i marken. Rebekka er fortsatt et lite jentebarn ved romanens slutt og har levd hele sitt liv i marken.

En annen sentral karakter gjennom hele romanen er Geissler. I starten av romanen er han lensmann i den ikke navngitte bygden nærmest Isaks nybygg, og han hjelper Isak med å ordne handelen av landområdene Isak har bosatt seg på, fra staten, ettersom Isak selv ikke har tenkt på at jorden han har bosatt seg på er eid av noen. Geissler sikrer Isak landområdene for spottpris og sørger også for at Isak får med et fjell Geissler oppdager inneholder blåkobber. Senere kjøper Geissler fjellet av Isak og selger det videre til svenske spekulanter, og denne handelen gjør Isak til en velstående mann. Handelen fører også til at det startes gruvedrift i fjellet, noe som i første omgang fører til økt menneskelig aktivitet både i marken og i bygden, men denne driften blir til slutt utkonkurrert av utenlandske konkurrenter og legges ned siden den ikke lenger er lønnsom. Foruten å være en sentral katalysator for handlingen i romanen og en hjelper for romanens hovedperson, har Geissler også en viktig rolle i å formulere romanens budskap: «Det skal være 32 tusen slike karer i landet som din far!» (Hamsun 2009, s. 346). Selv er han den som «vet det rette, men gjør det ikke» (ibid).

Av øvrige nybyggere i marken, fokuserer romanen mest på Brede Olsen på Breidablikk, Aksel Strøm på Måneland og handelsmannen Aronsen på Storborg, samt Bredes datter, Barbro. Brede Olsen vantrives med det fysiske arbeidet i marken, går konkurs og flytter til slutt ned til bygden igjen der han og kona anlegger et vellykket kaffehus. Aksel er langt på vei en yngre versjon av Isak og blir boende i marken og gifter seg til slutt med Brede Olsens datter Barbro. Aronsen nekter å jobbe med jorden, men kommer til marken som opportunist for å utnytte handelspotensialet ettersom gruvedriften vokser fram. To ganger må han oppgi planene ettersom gruvedriften først blir satt på pause og deretter avbrytes helt. Forholdet mellom Aksel og Barbro er en av romanens sentrale konflikter i romanens andre del. Barbro kommer først til Måneland som tjenestepike etter et opphold i byen, og utvikler til tross for at hun også vantrives i marken et konfliktfylt forhold til sin husbonde. Hun blir med barn, men tar som Inger livet av

barnet etter fødselen. Men mens Inger tar livet av barnet fordi hun ikke unner piken livet hun selv har levd med hareskår, tar Barbro livet av barnet for ikke å bli bundet til Aksel og til livet i marken. Hun rømmer til byen, men blir senere stevnet, og frifunnet, for drapet. Da et opphold som tjenestepike hos den nåværende lennsmannens frue i bygden skjærer seg, vender hun i mangel av bedre alternativ tilbake til Aksel og gifter seg med ham.

I kontrast til Geisslers hjelperrolle, finner vi Oline som et stadig tilbakevendende irritasjonsmoment for Isak, Inger og øvrige karakterer i romanen. Oline er en eldre slektning av Inger, og framstilles i romanen som slø, baktalende, grisk, sjalu og opportunistisk. Som antagonist for de øvrige personene spiller hun en sentral rolle både i å få Inger og Barbro stevnet for barnedrapene og i å sørge for at staten blander seg inn i Isaks nybyggerprosjekt, og i Ingers forestillinger er hun også ansvarlig for at det tredje barnet hennes ble født med hareskår, ettersom hun skal ha fått sammen Os-Anders til å ta med seg en død hare på gården kort tid før fødselen. Samtidig er antagonistrollen hennes på ingen måte entydig. Mens Inger sitter i fengsel, gir hun Isak uvurderlig «kvinnfolkhelp» på Sellanrå, og tilsvarende på Måneland etter at Barbro flykter til byen. På et tidspunkt redder hun også Aksel Strøms liv, da han i snøværet ligger i klem under et tre han har hogget ned, etter at Brede Olsen først har kommet over ham og unnlatt å hjelpe. Betegnende for hennes karaktertrekk er det likevel her at hun ser dette som en mulighet å få Aslak i taknemlighetsgjeld. Til slutt dør Oline på Måneland etter at Barbro har kommet tilbake, og det blir tydelig at Aksel ikke lenger vil ha behov for hennes hjelp og kommer til å sende henne bort.

3.2 Forteller og synvinkel

Romanen har en begrenset allvitende og aural forteller vi kjenner igjen fra flere av Hamsuns 1900-talls romaner. Tidvis har fortelleren fullstendig innsikt i motivasjonen til de ulike personene synsvinklene veksler mellom, mens fortelleren andre steder begrenser denne innsikten og bare kan gjette seg til de samme karakterenes motivasjon. Romanen er således full av metakommentarer formulert som spørsmål til leseren, og setningsadverbialet «kanskje», anvendes flittig mens fortelleren spekulerer i personenes motiver eller forhistorie. Et eksempel på en slik påtatt begrenset innsikt ser vi for eksempel i romanens åpning, der Isak introduseres for leseren:

Mannen er sterk og grov, han har rødt jernskjegg og små arr i ansiktet og på hendene – disse sårtomter, har han fått dem i arbeide eller i strid? Han er kanskje kommet fra staff og vil skjule seg, han er kanskje filosof og søker fred, men iallfall så kommer han der, et menneske midt i denne uhyre ensomhet (...) Hva

går han etter? Etter land, etter jord? Han er kanskje en utvandrer fra bygdene, han har øynene med seg og speider, stundom stiger han opp på en haug og speider. (Hamsun 2009, s. 346)

Effekten av dette virkemiddelet er at det stadig i teksten etterlates rom leseren selv må fylle ut. Vi får for eksempel aldri klargjort noe mer om Isaks fortid enn disse innledende betraktningene. Straffemotivet kan man nok, etter gjennomlesning, langt på vei utelukke, siden motivet aldri vender tilbake, hverken i Isaks bevissthet eller i form av reaksjoner fra samfunnet rundt ham, men fortellingen lukker seg ikke dermed rundt filosof- og fredsmotivet, og Isak blir dermed en person uten fortid på samme måte som den personlige fortelleren i debutromanen, *Sult* (1890). Når levemåten til Isaks forfedre trekkes inn, er denne mindre åpen, men omtales likevel fra en posisjon med påtatt distanse:

I flere hundre år hadde vel hans forfedre sådd korn, det var en handling i andakt en stille og mild kveld uten vind, helst mot et miskunnelig or ørlite duskregn, helst så snart som mulig etter frågåstrekket. (Hamsun 2009, s. 29).

Setningsadverbialet «vel» er av modalitet mindre åpent enn det mer frekvente «kanskje», og den påfølgende detaljerte beskrivelsen, i kontrast til de knappe spekulasjonene om Isaks fortid, gjør at modaliteten her langt på veg lukkes. Effekten her vil jeg si derfor langt på veg bare blir å etablere, eller forsterke, den ironiske distansen fortelleren stadig tar til sitt eget stoff.

Denne ironiske distansen markerer en form for letthet og får flere steder en humoristisk funksjon, som da Isak og Inger for sent oppdager at oxen et halvt år for tidlig parrer seg med kalven, *Sølvhorn*:

Jaja, sa Inger, det er nu på en måte godt, for ellers hadde begge kyrne blitt høstbære! – Å Inger, nei hun hadde ikke godt hode, men hun visste kanskje hva hun gjorde da hun slapp Sølvhorn og oxen ut sammen i morges. (Hamsun 2009, s.67)

Et annet eksempel på denne ironiske distansen, og den ofte humoristiske effekten den har, ser vi da Isak første gang vender tilbake til Sellanrå med hest, kjerre og diverse dyrebare jorddyrkingsredskaper. Inger bemerker her at det var synd Oline ikke fikk se disse tingene før hun reiste, noe som får Isak til å fnyse og kalle det «fjas og forfengelighet fra kvinnens side» før fortelleren i neste setning bemerker: «Å men han hadde visst intet hatt imot at Oline hadde sett herligheten» (Hamsun 2009, s.28)

Interessant nok er det nesten utelukkende i omtalen av Isak og Inger at vi finner denne ironiske distansen. At fortellergrepet på ingen måte er konsekvent, ser vi blant annet i mange av omtalene av Oline der fortelleren uttrykker seg med full, påstående innsikt i hennes negative

motiver: «Oline er ikke så grov og høyrøstet, nei hun er likefrem fredelig i sin grumme ondskap» (Hamsun 2009, s. 55), «Oline, dette dyr som næret seg av ondskap og ble fet» (Hamsun 2009, s. 85).

Vi har altså å gjøre med en forteller som er allvitende og ironisk-distansert, alt etter hva som høver seg. Jeg vil nå se nærmere på hvordan denne fortelleren omtaler menneskelige og ikke-menneskelige aktører, relatert til denne oppgavens prosjekt: Naturen, ødemarken, mennesket, kjønn og ulike biologiske organismer.

I artikkelen *Menneskets naturliggjøring og naturens menneskeliggjøring: Hamsuns mytopoetiske univers i Markens grøde (2008)* gjør Fredrik Chr. Brøgger en analyse av språkbruken i romanen og argumenterer for at den gjør bruk av et mytopoetisk språk som i motsetning til rådende oppfatninger knytter romanen til modernismen samt skaper «inntrykket av et nært slektskap mellom mennesker og natur (Brøgger 2008, s. 181). Brøgger mener man finner figurative uttryksmåter som naturliggjør mennesket, på den ene siden, og uttryksmåter som menneskeliggjør naturen, på den andre, og «disse motivene bidrar alle til å skape den idyllen som livet på Sellanrå i stor grad representerer» (Brøgger, 2008, s. 182), men samtidig finner Brøgger også «Indre spenninger i selve billedbruken [som] gjør at enheten mellom natur og menneske til tider forvanskes» (ibid), eller som han også skriver, fortelleren «går seg vill i sitt eget komplekse billedbruk» (Brøgger 2008, s. 193). Siden fokuset i Brøggers lesning ligger på spenningene mellom realistiske og modernistiske trekk i romanen, mens fokuset i min lesning ligger på materialitetens handlekraft, vil jeg likevel gjøre en selvstendig analyse av romanens språkbruk her, men jeg vil referere til Brøggers artikkel der det er høvelig, eller der jeg har hentet betraktninger fra ham.

Det første vi kan merke oss, er at begrepet «natur» eller «naturen» (i referanse til det fysiske miljøet) kun brukes tre ganger i romanen, og kun en gang av fortelleren selv. Fortelleren snakker flittig om «marken» og «ødemarken», men sjelden, altså, om «naturen»:

Nei hun skammer seg ikke over det, hun er et kraftig kvinnfolk full av svakhet, nu følger hun naturen omkring seg, hun har høstglød. Mens hun står og lager istand niste til Gustaf bølger hennes bryst av følelser. (Hamsun 2009, s. 264)

Situasjonen her er altså at Inger er forelsket i gruvearbeideren Gustaf. Ifølge passasjen er dette et resultat av at hun «følger naturen omkring seg» og er påvirket av årstiden, som er høst. Interessant nok knytter fortelleren det å «følge naturen» her til en svakhet: Hun er en kvinne «full av svakhet» og derfor «følger hun naturen omkring seg».

De to andre stedene begrepet «natur» forekommer i referanse til det fysiske miljøet forekommer i romanen, er det også med motsatte og altså positive konnotasjoner. Og mens den første anvendelsen virker nokså tilfeldig, får begrepet nå en markant posisjon og rolle i verket. Begrepet nevnes nemlig to ganger i Geisslers avsluttende tale, der han langt på vei får sette ord på romanens budskap: «Se, der ligger naturen, den er din og dines! Mennesket og naturen bombarderer ikke hverandre, de gir hverandre rett, de konkurrer ikke, kappløper ikke etter noe, de følges ad» (Hamsun 2009, s. 347). Mens det å følge naturen i beskrivelsen av Ingers begjær altså blir et uttrykk for en skavank, blir det å leve i samband med naturen her altså framstilt som et gode. Denne talen vil jeg kommentere mer utfyllende i senere avsnitt, men jeg vil nå bare påpeke at vi kan knytte klare linjer til Geisslers naturforståelse, slik den fremstår her og som vi kanskje også kan utvide til å gjelde verkets intensjon som helhet, til Næss harmoniske forståelse av naturen i dypøkologien.

To ganger finner vi også begrepet «unaturlig» anvendt i romanen, kuriøst nok med vidt forskjellig betydning. Den første anvendelsen er i en beskrivelse av potetplantene som blomstrer «unaturlig» gjennom tørket mens andre planter forvitrer (Hamsun 2009, s.32). Betydningen her er uten negative konnotasjoner, men betegner en egenskap som nærmest magisk, ikke-naturlig, i kontrast til alt Isak kjenner som «naturlig».

Anvendelse nummer to finner vi i scenen der Inger oppdager at hennes nyfødte barn har hareskår, som henne: «Hva ser hun? Hennes ansikt blir i samme nu grått og uten uttrykk, uten forstand, et stønn høres, det er så unaturlig, så umulig, det er som et skjevt hyl fra henne» (Hamsun 2009, s. 48-49). Her er anvendelsen full av negative konnotasjoner da begrepet beskriver smerten til en kvinne som oppdager at hun «blir nødt til» å ta livet av sitt eget barn for å spare det for livet hun selv har opplevd. Følgelig, kan en argumentere, konnoterer det «naturlige» altså det positive, men en kan spørre seg hvor fortellerbevisstheten ligger her. Siden Inger er alene, er det ingen andre som hører stønnet, så perspektivet ligger enten hos Inger eller hos fortelleren. På meg virker det av to grunner mest plausibelt å lese avsnittet som om det er Inger selv som opplever stønnet som «unaturlig». For det første finner vi altså ikke, om ikke en inkluderer Geisslers tale i fortellbevisstheten, en fortellerbevissthet som operer med en dikotomi der naturlig er lik godt og unaturlig er lik negativt. For det andre ligger synsvinkelen både i det påfølgende og etterfølgende avsnittet tett opp mot Ingers, og det blir for meg derfor mest nærliggende å lese også «unaturlig» som et uttrykk for det samme. Det første barneskriket, tegnet på liv og en vellykket fødsel, skildres like før for eksempel som «velsignet», og når

fortelleren like etter erklærer: «å gud, det værste av alt, ingen nåde, barnet var attpå kjøpet pike.-» (Hamsun 2009, s. 49) er dette en betraktning som åpenbart er fattet i Ingers bevissthet.

Begrepet «ødemarken» anvendes mer flittig av fortelleren i romanen (se f.eks. Hamsun 2009, s.21, s. 22, s. 75). Begrepet blir brukt til å beskrive landskapet Isak vandrer ut i opprinnelig, og miljøet rundt Sellanrå og de omkringliggende gårdene. Hamsun skriver seg her inn i en lang tradisjon av «Wilderness-writing» som oppstod på 1700-tallet (Garrard 2012, s. 66), et fenomen som lenge har vært objekt for økokritikkens perspektiver. Villmark-metaforen, som vi her bør kunne se som synonym med Hamsuns ødemark-metafor, blir ofte brukt som en antitese til den unaturlige, sjelløse og inautentiske sivilisasjonen (Garrard 2012, s. 77), et mønster vi også langt på vei kjenner igjen i *Markens Grøde*. Miljøhistorikeren William Cronon anser begrepet som høyst problematisk og argumenterer for at det «quitely expresses and reproduces the very values its devotees seek to reject», siden det insinuerer en skarp distinksjon mellom kultur og natur for det første, og innebærer at naturen bare er autentisk hvis mennesket er fraværende for det andre (ibid). Symptomatisk for mye av denne tradisjonen er også at den forneker subjektets tilstedeværelse:

The ideal wilderness space is wholly pure by virtue of its independence from humans, but the ideal wilderness narrative posits a human subject whose most authentic existence is located precisely there. (Garrard 2012, s. 78)

Sistnevnte er også en åpenbar innvending mot Hamsuns begrep om «ødemarken», siden miljøet rundt Sellanrå omtales som en ødemark lenge etter at Isak og de øvrige nybyggerne har begynt å bosette seg i marken. Begrepet «ødemark» er også i denne forstand kanskje enda mer problematisk enn begrepet «villmark». Ikke minst blir dette tydelig om vi i tråd med for eksempel Næss' dypøkologi eller nymaterialismens perspektiver ønsker å lese en form for kritikk av antroposentrismen inn i verket. At marken uten mennesker, eller med minimal tilstedeværelse av mennesker, skal ligge «øde», er åpenbar antroposentrisme om vi tenker på det yrende livet som finnes i landskapet også uten menneskets tilstedeværelse. Flere passasjer i boken reproducerer en slik, vil jeg påstå, høyst problematisk form for antroposentrisme ytterligere: Når gruvedriften blir stanset første gang i fjellet, ordlegger for eksempel fortelleren seg slik: «Resten av arbeiderne kommer ned fra fjellet, driften er stanset. Nu ligger fjellet dødt igjen» (Hamsun 2009, s. 262), og når den blir lagt ned fra andre gang, finner vi følgende formulering: «(...) det var ikke sant at marken lå og døde, tvert imot, den begynte å yre av liv, to nye menn til, fire hender til, aker, eng og hjem» (Hamsun 2009, s. 314). Slik ser vi at fortelleren, gjennom ødemarksmetaforen, på en og samme tid kommuniserer både en

forestilling om at menneskets tilstedeværelse, som i byen, gjør landskapet mindre autentisk, samt en forestilling om at menneskets tilstedeværelse er nødvendig for å holde liv i marken. Begge forestillingene vil jeg påstå er problematiske i seg selv, men satt opp mot hverandre er de også inkompatible.

Å beskrive naturen som «død» uten menneskets tilstedeværelse, er åpenbart problematisk i de fleste økokritiske eller økologiske perspektiv. Vi kan merke oss her at Næss også i *Økologi, samfunn og livsstil* eksplisitt påpeker nettopp en slik metaforbruk (Næss 1974, s. 180)⁵ som problematisk.

En annen problematisk side med anvendelsen av begrepet «ødemark», og som også er symptomatisk for villmark-metaforen generelt, er ignoreringen av urfolkets anvendelse av landskapet, i Markens Grødes tilfelle samene. Selv ikke før Isak og de øvrige nybyggerne beveget seg ut i marken, har vi, under forutsetningen om at marken uten menneskets tilværelse virkelig ligger øde, egentlig her å gjøre med en «ødemark», da samene benytter den. Romanens negative representasjon av samene ble trukket fram av ideologikritikerne på 1970-tallet og har vært med på å føre til at romanen har falt i omdømme, og også nyere lesninger har tatt opp dette problemet i roman: Kristin Jernsletten peker for eksempel i artikkelen *Det samiske i Markens Grøde* (2003) på at Isak i bunn og grunn er en kolonist i et område befolket og anvendt av samer, et perspektiv boken selv helt forneker, og argumenter for at samene som gruppe representerer mørke og ulykke (Jernsletten 2003, s. 41). I alle fall kan vi slå fast, at om urfolk er forbilledlige for en økologisk bevissthet, slik Næss og mange andre økokritikere forestiller seg, og om *Markens grøde* er en økologisk roman, så er dette et økologisk budskap forfatteren Hamsun har vært blind for.

Jeg vil nå se nærmere på hvordan fortelleren omtaler og forholder seg til mennesket som art på et mer generelt grunnlag. Det første vi kan merke oss, er at romanen har det vi må kunne kalle en antroposentrisk synsvinkel. Selv om boken er full av også ikke-menneskelig materialitet, er fortelleren først og fremst opptatt av å fortelle en fortelling om mennesker. Som regel er synsvinkelen nært tilknyttet de ulike menneskelige individene i romanen, som Isak, Inger, Barbro, Brede Olsen og Aksel Strøm. Av disse omtales særlig Isak med begreper som skiller mennesket ut fra det øvrige miljøet i et hierarkisk forhold: «Isak, skapningens herre» (Hamsun 2009, s. 19), «Det er Isak, markgreven» (Hamsun 2009, s. 352). Betegnelsen «markgreven»,

⁵ «Fra de eldste tider har menneskene også pleiet omgang med den såkaldte døde natur. Den jevne mann og kvinne makter ikke å artikulere hva de ser og føler på en måte som gir gjenklang ned gjennom århundrene.»

som kanskje ikke nødvendigvis trenger gi oss antroposentriske konnotasjoner, er flittig brukt i siste del av romanen, og brukes nok heller for å markere en hierarkisk sosial posisjon mellom nybyggerne heller enn ontologisk eller fenomenologisk posisjon over øvrige organismer i biosfæren. Betegnelser av typer «skapningens herre», som er udiskutabelt antroposentriske, og problematisk sådan, er langt mer sporadiske i romanen.

Ved enkelte anledninger løftes synsvinkelen ut av enkeltindividene og over til et mer generelt autoralt perspektiv. Det første av disse tilfellene finner vi i romanens første avsnitt, der «mannen, mennesket» trækker opp stien «over myrene og inn i skogene» (Hamsun 2009, s. 7). Betoningen av «mannen, mennesket» gjør at vi her møter mennesket som art, som biologisk aktør, og det er først i neste avsnitt denne representanten for arten menneske blir til individ: «(...) han har rødt jernskjegg og små arr i ansiktet og på hendene» (ibid). Samme grep finner vi senere i romanen, da tidens gang etter Isak og Ingers første leveår i marken blir skildret:

I marken har hver årstid sine undere, men alltid og uforanderlige den tunge, umåtelige lyd fra himmel og jord, omringelsen til alle kanter, skogmørket, trærnes vennlighet. Alt er tungt og bløtt, ingen tanke er umulig der. Nord for Sellanraa lå et bitte lite tjern, en pytt, bare stor som et akvarium. Der svømnet noen ørsmå fiskebarn som aldri bli større, de levet og døde der og var ikke til noe, herregud, ikke til det minste. (...) Store undere omgav dem til enhver tid, om vinteren stjernene, om vinteren også nordlyset, et firmament av vinger, en ildløs hos Gud. Nu og da, ikke ofte, ikke almindelig, men nu og da hørte de tordenen. Det var især om høsten, det var mørkt og høytidelig for mennesker og dyr, buskapsen som gikk på hjemmebeite stimlet gjerne sammen og ble stående. Hva lutet den for? Ventet den enden? Og hva ventet menneskene i marken når de stod i tordenen og lutet med hodet? Våren – jovel, dens hastighet og galskap og henrykkelse; men høsten! Den stemte til mørkreddhet og kveldsbønn, man ble synsk og hørte varsler. Menneskene kunne gå ut en dag om høsten og lete etter dyrene som nu løp sanseløse etter sopp, - de kom hjem igjen med mange hemmeligheter til sinnet. Trådte de uforvarende på en maur og klinte dens bakpart fast til stien så overkroppen ikke kunne komme seg løs mere? Kom de for nær et rypereir og fikk en flaksende og hvesende mor imot seg? Og ikke engang de store kusoppene er intetsigende, menneskene blir ikke tom og hvit i øynene av å se på dem. En kusopp blomstrer ikke og flytter seg ikke, men det er noe veltende ved den og den er et monstrum, den ligner en lunge som står og lever naken, uten et legeme. (Hamsun 2009, 145 – 147)

I slike passasjer møter vi en økt form for sensibilitet for ikke-menneskelig, materiell handlekraft. Menneskene fremstår ikke her som «skapningens herre», men som art blant andre arter, omringet av materialitet som påvirker og former dem, og som også har relasjoner uavhengig av mennesket. Passasjen betoner blant annet menneskenes underdanighet i forhold til årstidene, og dyrenes verden skildres uavhengig av den betydning de har for mennesker.

Beskrivelsen av kusoppen til slutt er et godt eksempel på Harmans «sjarm» eller Bennets «tingmakt».

Ellers preges framstillingen av menneskene i romanen av en rekke zoomorfismer, altså språklige bilder der mennesker blir sammenlignet med dyr, et virkemiddel nært beslektet med de mer kjente antropomorfismene, der dyrene eller tingene får menneskelige egenskaper. Garrard argumenterer for at det både finnes en grov «crude» og en sofistisert og kritisk anvendelse av begge metafortypene (Garrard 2012, s. 154). Det er mange eksempler på at slike metaforer kan anvendes destruktivt eller problematisk, men også på det motsatte, og Garrard konkluderer med at det er ingen grunn til å avvise disse metafortypene kategorisk (Garrard 2012, s.158).

Grov og problematisk bruk av zoomorfismer er på sitt verste for eksempel rasistiske representasjoner der jødene blir til rotter og afrikanere til aper. En metafor av denne typen finner vi i Markens grøde når samene blir sammenlignet med utøy og makk (Hamsun 2009, s.237). Det problematiske i slike metaforer, skriver Garrard, er ikke bare det rasistiske, men også at de a priori avhenger av «crudely anthropomorphic projection of despised human qualities onto these animals», altså at menneskelige egenskaper vi ikke liker er symptomatiske for dyreriket (Garrard 2012, s. 160) Here referer Garrard til Timothy Morton: En vanlig trope at et menneske ikke skal behandles «som et dyr», men hvorfor, spør Morton, skal dyr behandles «som dyr»? (ibid) Garrard kommenterer:

Given how frequently we damn other people with zoomorphic terminology, such as stigmatizing «feral» working class children or condemning violent men as «brutal» (meaning: «like an animal»), there is much cultural work to be done. (Garrard 2012, s. 160)

Blant de mest perverse formene for slike zoomorfismer, finner Gerrard «beast within»-metaforen, brukt som en unnskyldning for menneskelig ondskap i form av vold eller ukontrollert seksualitet. «Det indre dyret» er ikke en innarbeidet metafor på norsk, men vi kjenner igjen en tilsvarende form når vi sier at noen handler «som et dyr».⁶

⁶ Interessant nok oversettes «beast» ofte til norsk med «udyr», et begrep som er så innarbeidet i norsk at vi knapt tenker over det, men hvis betydning blir tydelig hvis vi oversetter det til engelsk «un-animal». Denne metaforen er interessant i dette perspektivet fordi den, i motsetning til den engelske «beast» tillegger de negative egenskapene til å være «ikke-dyr». En full etymologisk diskusjon av dette begrepet har jeg ikke kompetanse til å prøve meg på, og en kan spekulere i om begrepet insinuerer at dyrenes verden ikke har disse negative egenskapene en tilegner menneskene, eller om begrepet bare insinuerer at du er enda «verre enn et dyr», altså en forsterkning av negativiteten. Uten å påberope meg faglig grunnlag for dette, vil jeg vel innbille meg at begrepet først ble brukt, ikke som en zoomorfisme, men om dyr man syntes var særlig fæle, og deretter har begrepet blitt brukt zoomorfisert. I så fall vil jeg påstå begge anvendelsene aktualiseres. Brukt om dyrene man frykter mest,

Eksempler på kritisk anvendelse av zoomorfismer, finner Garrard i E.O. Wilsons *Sociobiology* (1975) samt dens avarter i evolusjonær antropologi og psykologi (Garrard 2012, s.161), som i motsetning til de grove formene forkaster forenklet biologisk determinisme, eller med andre ord, essensialisme (Ibid).

I Markens grøde finner vi en rekke zoomorfismer både i fortellerens vokabular og i språket til mange av personene. Når det gjelder sistnevnte, forekommer disse vanligvis som replikker, men noen ganger blir de også formulert i personenes bevissthet slik den blir gjengitt av fortelleren. Jeg mener vi skal være svært forsiktige med å gi metaforene som formuleres av og mellom karakterene i romanen narrativ vekt, siden disse mer naturlig lar seg studere som representering av et folkespråk heller enn som fortelleren og romanens fenomenologiske posisjon. Ut av curiositet vil jeg likevel gjøre kort rede for dem her:

Den helt klart vanligste zoomorfismen karakterene bruker om hverandre er «kreatur», som blir brukt høyt og lavt av personene i romanen for markere dumskap eller ondskap. Inger kaller også Oline fet som en «Ister» (Hamsun 2012, s. 55), Aksel kaller Brede en hund (Hamsun 2012, s. 227) (markerer ondskap), og Oline sier foran Inger at ingen av hennes døtre, i motsetning til Ingers som hun har tatt livet av, var «opprivet i andsiktet som et ildsprutende rovdyr» (Hamsun 2012, s. 174) (markerer et negativt utseende). Da Barbro forklarer Aksel at hun må reise til byen for å besøke tannlegen, et påskudd hun bruker for å rømme fra ham, sier hun at hun ikke vil se ut «som en kalv i munnen» (markerer negativt utseende), og da Isak skal rasjonalisere at barnedrapet Inger har begått ikke er så dramatisk, resonnerer han at «forresten så var det bare et kryp» (Hamsun 2012, s. 25) (markerer verdiløshet). Vi ser altså her at dyreriket gjennomgående tilegnes negative egenskaper, altså at allusjonen til dyreriket markerer en defekt i mennesket. Det eneste unntaket jeg har funnet til dette, er et tilfelle der Inger kaller Isak for «bjørnen», en metafor fortelleren også anvender.

Fortellerens zoomorfismer er mer interessant fra et narratologisk perspektiv. Også her alluderer mange til en defekt. I tillegg til markmetaforen brukt om samene, sammenlignes Oline av fortelleren med «et dyr» (Hamsun 2009, s.85) (markerer glupskhet og ondskap), «en makk» (Hamsun 2009, s. 203) (markerer at hun er tjukk), og det skallede hodet hennes står opp fra «en lang fuglehals» (Hamsun 2009, s. 325) (markerer negativt utseende). Inger blir kalt «den gamle orrhøne» (Hamsun 2009, s. 245) når hun fryder seg over arbeiderne som krangler om henne.

som for eksempel mannevonde ulver, bjørner eller griser, aksentuerer man at disse egenskapene vanligvis ikke tilhører dyreriket, men når metaforen overføres til mennesket, blir det den doble negativiteten som aksentueres.

Elseus, som ikke er vant til å bevege seg i marken, løper «som en kalv». Når Isak og Inger ikke krangler, sier fortelleren at «de var ikke hund og katt» (Hamsun 2009, s.129) (markerer uvennskap). De positive metaforene blir først og fremst brukt om Isak, der fortelleren ved flere anledninger, som Inger, sammenligner ham med en bjørn (Hamsun 2009, s. 14, s.108) (markerer styrke) og en okse (Hamsun 2009, s.312) (markerer styrke og seksuell kraft). Bjørnmetaforen blir også brukt om arbeideren og sjarmøren, Gustaf, med samme betydning. Ved en anledning blir også lille Leopoldine sammenlignet med en fugl: «det dirrer en fugl i hennes unge bryst» (Hamsun 2009, s. 271) (markerer ungdommelig virilitet). I tillegg blir Isak og Inger «som fugler og dyr i skogen» når de «blir gale etter hverandre» (Hamsun 2009, s. 313)

Det første vi kan merke oss her, er at de negative zoomorfismene i større grad blir brukt om kvinner, både av personene i verket og av fortelleren selv, mens de positive zoomorfismene nesten utelukkende blir brukt om menn. At unntaket til sistnevnte er lille Leopoldine som blir kjønnsmoden, mens voksne kvinner gjennomgående tilegnes negative egenskaper i dyreriket, kan like gjerne sees som en re-representasjon av klassiske forestillinger om den rene jomfru og den syndige kvinnen, som et unntak som bekrefter regelen.

Vi kan også merke oss at fuglemetaforen blir brukt to ganger for å markere yrende kvinnelig seksualitet, både i den eldre Inger, som blir til en orrhøne, og den yngre Leopoldine, med en «fugl i hennes unge bryst.» For mannen er det «storoksen» (Hamsun 2009, s.312) som markerer den seksuelle kraften. I tillegg blir altså både Isak og Inger «som fugler og dyr i skogen» når de blir kåte. Sistnevnte metafor vil jeg si er særlig relevant for mitt prosjekt. Skal en forsvare en slik bruk av zoomorfismer som man finner i denne romanen fra et nymaterialistisk og økokritisk perspektiv, kan en kanskje si at de betoner likhet mellom dyreriket og menneskelivet og således minner en om den felles materielle substansen vi består av og inngår i. Det er slik tolkning Brøgger også lander på: «Menneskene er ikke bare underlagt naturens egne skiftninger og rytmer, de er samtid framstilt som naturvesener» (Brøgger 2008, s. 183) Men denne metaforen kan man vanskelig si betoner noe annet enn ulikhet mellom mennesker og dyr. Om menneskene er «som dyr» når de er kåte, impliserer man at de ikke er som dyr i sin vanlige livsførsel. Seksualiteten blir en slags menneskets nedstigning i dyreriket, et anfall av villskap og instinkter i kontrast til den vanlige kontrollerte og fornuftbaserte livsførselen som kjennetegner sivilisasjonen, også blant nybyggere i «ødemarken».

Vi kan slå fast, vil jeg påstå, at Hamsuns zoomorfismer ikke er særlig sofistikerte og dermed av den grove sorten. Også når zoomorfismene betoner positive egenskaper, er anvendelsen

essensialistisk: Bjørnen og oksen er sterke og maskuline, oksen er i tillegg kåt, fuglen er kåt og feminin, kua er dum og stygg, menneskene er siviliserte og kontrollerte og dyreriket vilt og ukontrollert. Dette er perspektiver som kan og bør kritiseres. At mange av zoomorfismene betoner negative heller enn positive egenskaper, mener jeg derimot ikke nødvendigvis er spekulativt. Tvert om vil jeg hevde det er et fortrinn at de er blandet, siden forestillinger om en utelukkende edel, positiv dyreverden i kontrast til menneskeverden vil være like essensialistisk som forestillingen om det ville og negative dyreriket. At positive og negative valører her virker å være kjønnnet, er naturligvis mer problematisk.

I tillegg til figurer der mennesket sammenlignes med dyr, finner vi også en del tilfeller der mennesket sammenlignes med ikke-bevisste materielle fenomener som fjell, vedkubber, lyn og tåke. Særlig blir disse hyppig brukt om romanens helt, Isak. Isaks skjegg beskrives flere ganger som et «jernskjegg» (se for eksempel Hamsun 2009, s. 111), skikkelsen hans sammenlignes med «en kubbe» (Hamsun 2009, s. 352), og når han ikke blir redd og står på sitt i en handel, er han «akkurat maken til et fjell» (Hamsun 2009, s. 273). Jernskjegget og kubben markerer her bare fysisk likhet (skjegget er rødt og skikkelsen er kantet og rektangulær) og er dermed mindre interessante, men fjell-metaforen markerer fjellets, og Isaks, handlekraft (ingen av dem lar seg flytte: Fjellet konkret, Isak i handelen), og er dermed mer interessant fra et nymaterialistisk perspektiv. Interessant er dette også i lys av den store handlekraften fjellet har som aktør i romanens relasjonsnettverk, som jeg vil vise i et senere kapittel. Metaforen kommer seint i boken og midt i en situasjon som utspiller seg som et resultat av fjellets tingmakt (Aronsen vil selge handelsstedet sitt fordi gruvedriften legges ned), og leseren har dermed, sannsynligvis ubevisst, fjellets tingmakt med seg inn i metaforen. Isak er således ikke bare urokkelig, han er, som fjellet, den som får ting til å skje.

Antropomorfismer, metaforer med den motsatte bevegelsen, finner vi færre av i romanen, men de vi finner, skal vi merke oss. Når Isak går ut i terrenget første gang, må han gå i flere dager fordi han «må undersøke så mange vennlige steder i skogen» (Hamsun 2009, s.8) og elven han bosetter seg ved er «en hyggelig elv» (Hamsun 2009, s.13). Skogen utenfor Sellanrå står «stor og vennlig» (Hamsun 2009, s.94) opp mot de blå fjellene, og også flere steder nevnes «trærnes vennlighet» (Hamsun 2009, s. 146), eller en mer generell stemning, skapt av høstens inntog over fjellene og landskapet, beskrives som «fullt av vennlighet» (Hamsun 2009, s. 267).

Ifølge Garrard er «the tendency to perceive mind-like intentionality beyond our own species» en universell psykologisk tendens (Garrard 2012, s. 154). Som når det gjelder zoomorfismer,

kan man skille mellom grove og mer sofistikerte former. I biologien har det lenge rådet en generell, sterk skepsis mot antropomorfismer, men i dag, selv om etologer (studiet av dyreriket) i dag i større grad åpner for å ta dem i bruk (Garrard 2012, s. 157). «Critical anthropomorphism in ethology» skriver Garrard, «means employing the language and concepts of human behavior ‘carefully, consciously, empathetically, and biocentrically» (ibid). Så hva kan vi si om Hamsuns antropomorfismer av trær, elver, stjerner og fjell?

Rent prinsipielt bør det innen et nymaterialistisk perspektiv ikke være noe i veien for å antropomorfere ikke-bevisste fenomener på samme måte som en antropomorferer dyr. Anvendt på ikke-bevisste fenomener uttrykker antropomorfer som regel handlekraft. Smeller man nevene i dashbordet og kaller bilen for en drittsekk, er det handlekraften som antropomorferes, og det samme er tilfelle når et barn slår hodet sitt i et bord og kaller det «Dumme bordet», eller i troper som at solen smiler eller havet kaller. Det gjør disse antropomorfismene ekstra interessante for denne oppgavens anliggende. Interessant er det også hvor entydige og repeterende disse antropomorfismene er, selv om de opptrer spredt; antropomorfen «vennlighet», i tilknytning ikke-bevisste fenomener menneskene møter og observerer i marken, fungerer regelrett som en gjentakelse gjennom romanen.

Handlekraften disse antropomorfene markerer er selvsagt at fenomenene virker innbydende på menneskene. «Stedene i skogen» er vennlige fordi de er fine å gå i og kan på ulike måter være passende steder å slå seg ned og bygge gård. Elva er hyggelig fordi den tilbyr drikkevann og på dette stedet er anrettet slik at den lett lar seg anvende til andre formål, som vask av klær og kropp og så vannkraften kan utnyttes på ulike måter, som den blir senere i romanen, og ikke er bredere enn at det går an å hoppe over. Det at den er dyp og stri, bærer også bud for Isak om at det må være et større vann i nærheten som han håper å gjøre seg nytte av (Hamsun 2009, s. 13) Skogen og trærne er vennlige fordi de tilbyr tømmer og ved, og fordi de er badet i et pent lys. Høstens vennlighet markerer derimot noe annet. Høsten kan her bare være vennlig fordi mennesket på Sellanrå, med matlagre, varmt sengetøy, gode klær og penger for hånd, er godt skikket til å møte den. Her markerer antropomorfen snarere menneskets handlekraft i møte med miljøet.

Samtidig er bruken åpenbart sentimental. De ulike ikke-bevisste fenomenene som omringer Sellanrå antropomorfes utelukkende positivt: Skogen, fjellene, elva, stjernene, er i språket aldri brutale, aldri slue, aldri onde, aldri grusomme. Anvendelsen er også antroposentrisk, og tilfredsstillende således ikke kravene en eventuelt skulle stilt til antropomorfismer i et

vitenskapelig språk i etologien, men det er kanskje ikke heller et krav en skal stille til en roman. Når tingene blir gitt menneskelige egenskaper, er det utelukkende påvirkningen de har på menneskene som aksentueres.

Analysen av metaforenes sentimentale kvalitet kan vi også utvide til det narrative planet. Også i narrativet har naturfenomener som dette påfallende lite destruktiv kraft, særlig på mennesket. De tre dødsfallene vi finner i teksten, skyldes enten menneskehånd eller alderdom. Ingen går seg vill i tåke i skogen, blir angrepet av rovdyr eller holder på å drukne i den strie elven. Det er ingen jordskred, ingen giftige sopper, ingen truende lynnedslag. Tørken truer riktignok ved flere anledninger, men poteten redder da menneskene – alt blir bra. Bare ved to tilfeller ser vi naturfenomener ha virkelig destruktiv kraft, og bare i et av dem går dette utover mennesket; når Aksel under hogsten feller et tre som velter feil og blir liggende over ham. Når det samtidig blåser opp til snøstorm, blir det fare for Aksels liv, og han blir først i siste liten reddet av Oline etter at Brede først har latt ham ligge for å dø. Naturfenomene vind, tre, snø danner her en konstellasjon som holder på å ta Aksels liv. Hendelsen får også stor narratologisk kraft: Aksel blir nå i gjeld til Oline og vet Brede har forsøkt å drepe ham, men for å unngå at taknemlighetsgjelden til Oline skal bli for stor, ser Aksel mellom fingrene med Bredes handlinger og innlemmer ham i hjelpehandlingen når han videreforteller historien. I tillegg setter en sau seg fast i en bergklype og får brukket bein og opprevet jur, men den reddes av Isak og blir frisk igjen: «Om noen dager begynner sauen å sprette med den syke fot fordi såret klør og gror. Jo alt sammen retter seg igjen – til neste gang noe hender.» (Hamsun 2009, s. 50) Hendelsen har stor påvirkning på menneskene på gården mens den pågår, men så snart knipen er løst, er den glemt i fortellingen. Dens narrative kraft tjener derimot som et eksempel på en hendelse blant mange. Formuleringen «til neste gang noe hender» forteller oss at det blir flere slike hendelser, men fortelleren tar oss aldri igjen inn i disse – de angår ikke menneskene, og derfor er de ikke viktige. Det narratologiske utvalget er altså åpenbart antroposentrisk. Slik ser vi også en sammenheng med metaforenes antroposentriske kvaliteter, analysert ovenfor.

Noen eksempler finner vi også på at antropomorferingen av dyr i romanen, men de er ikke, i det minste fra fortellerens side, like hyppige som antropomorferingene av andre naturfenomener. Kuene omtales på et punkt som «godmodige og venne» (Hamsun 2009, s.106) fordi de lar seg klappe av barna (igjen antroposentrisk anvendelse), og som Brøgger påpeker omtales også grisen som «en komiker så matgal, kitlen og skvætten som en pike» og geitebukken «la sig ned, grundene og langskjægget, en fader Abraham» (Brøgger 2008, s. 185). En finner riktignok også formuleringer som at hunden sniker (Hamsun 2009, s. 332) og ender

som svarer hverandre (Hamsun,2009, s. 305), men skal en regne dette som antropomorfismer, er man kanskje på vei ut i et territorium hvor man ikke kan lenger kan snakke om dyr uten å bruke antropomorfismer (Gerrard 2012, s. 155). Fra romanpersonenes perspektiv antropomorferes dyrene mer, men ikke så ofte i språk. Isak og Inger snakker for eksempel stadig med dyrene, Isak omgås dyrene i fjøset «personlig» og snakker med dem hver dag (Hamsun 2009, s.79).

I følge Brøgger er disse to bevegelsene, «Naturens menneskeliggjøring og menneskets naturliggjøring», vanligvis komplementære og ikke motsetninger i romanen: «Menneske og natur utfyller hverandre ikke bare gjennom intrigen, men også gjennom språket» og billedspråket «framhever Isak som en forening natur og kultur» (Brøgger 2008, s. 186) Jeg vil her underskrive på denne påstanden, men begrepet «vanligvis» må aksentueres. Som jeg har vist finner vi også et bildespråk som tvert om markerer forskjeller mellom menneskelivet og dyrelivet, og slik Garrard omtaler disse begrepene, er anvendelsen også essensialistisk og grov.

3.3. Materiell handlekraft

3.3.1. Nettverket, oversikt

Romanens aktant-nettverk strekker seg geografisk fra Sellanrå og bygden der til den ikke-navngitte «byen», til Trondheim, Bergen, Sverige og over Atlanteren til Amerika. Det inkluderer også hele romans persongalleri, samt institusjoner som Norges myndigheter, kirken og kapitalistiske selskap. Jeg vil her gjøre rede for dette nettverket mer i detalj. Men først to presiseringer:

For det første vil jeg presisere at *Markens grøde* er antroposentrisk roman. At det er en roman som fokuserer på mennesket, er åpenbart når vi ser på handlingen i romanen og har også kommet fram på forskjellige måter i analysen av fortellerposisjonen i romanen. Det vil også komme tydelig fram i analysen av det materielle nettverket i denne delen av oppgaven. De viktigste aktantene i romanens narrativ er mennesker og i konstellasjoner av aktanter er det som regel mennesket som opptrer som operatør. Aktantenes og konstellasjonenes effekt blir også i det store og det hele målt på mennesker, i liten grad mellom tingene. Like fullt er romanen som vi vil se, tjukk av ikke-menneskelig og mer-enn-menneskelig materialitet. Det er altså, kan en si, en roman som skildrer mennesket omgitt av materialitet.

For det andre vil jeg påpeke at nettverket også nødvendigvis må inkludere en rekke flere aktanter og proto-aktanter enn de som nevnes eksplisitt i romanen, og som jeg kan gjøre rede

for her, altså en uendelig kjede av bakenforliggende årsaker. Trekker vi analysen mer bort fra romanens narrative plan, ville for eksempel solen, som er næringsgrunnlaget for alt liv i romanen og som også ellers råder dominant over livsgrunnlaget, blitt den dominerende aktanten i romanen. Solen har riktignok en aktør-posisjon i romanens narrativ, men den er langt fra dominerende. I analysen som følger, vil jeg altså utelukkende fokusere på aktanter som eksplisitt nevnes i romanens narrativ og på funksjonen de spiller innenfor dennes rammer.

3.3.2 Landskapet

Landskapet Isak vandrer ut i og bosetter seg i, spiller åpenbart en avgjørende rolle i romanen. Vi befinner oss et sted i Nord-Norge, langs kysten, nord for Trondheim, men ellers er det vanskelig å stedfeste handlingen mer presist. Bortsett fra disse bemerkningene, og samenes tilstedeværelse, spiller heller ikke geografisk område noen videre funksjon i romanens narrativ. Landskapet Isak vandrer ut i, består i hovedsak av skog, men også av betydelige myrområder, enger, sletter, fjell, dalfører, grønne ller, jorder, elver, bekker og innsjøer. Skogen er en blandingsskog, med løv og nåletrær, furu, bjørk, asp og selje. I skogbunnen vokser lyng og ulike typer gress, torv, blåbær, tyttebær og molter, kusopper og reinfann, kjerringrokk, blåklokker, skogstjerne, småbregner, tiriltunge og røtter, og jorden er «gjødslet av flere tusen års løvfall på råtten kvist» (Hamsun 2009, s. 8).

Skogen, altså trærne, er blant de ikke-menneskelige aktørene med størst tingmakt i romanen. Vi har allerede sett et eksempel med treet som velter over Aksel, men i romanens perspektiv er denne hendelsen bare en detalj sammenlignet med den større narratologiske funksjonen trærne i skogen har. Det første Isak gjør etter å ha slått seg ned på Sellanrå, er å samle sammen bjørkenever som han selger i bygden og får «matvarer og verktøy, mel, flest, en gryte, en spade» tilbake (Hamsun 2009, s. 9), og den første vinteren sitter han inne i torvhytta og lager tretrau som han også selger for nye matvarer og redskaper (Hamsun 2009, s.10). Da han har dyrket mark, fått seg «kvinnfolkhelp» og en liten buskap, begynner han å hogge skogen. Skogen omtales som en «diger urskog» (Hamsun 2009, s.21) og består både av trær som kan utnyttes som tømmer og trær som hogges til favnved. Tømmerstokkene telgjes flate til bjelker som er «fantastisk store og sterke til det lille hus» (Hamsun 2009, s. 20). Stokkene bytter han også i bygden mot planker, og senere bygger han egen sag så han kan håndtere tømmeret selv. Gjennom hele romanen fraktes også stokker og ved ned til bygden og byttes mot andre varer. Isak tjener seg senere i romanen rik på handelen med fjellet, men fram til dette er det ved- og tømmerhogsten som er det viktigste grunnlaget for inntekten på Sellanrå. Kort sagt er ved- og

tømmerskogen en nødvendig forutsetning for Isak og Sellanrås eksistens og vekst i romanen, og dette er en aktant-posisjon som stadig er til stede i romanens narrativ.

Atmosfæren og ulike himmellegemer får også på ulike måter narratologisk funksjon i romanen. Det mest åpenbare eksempelet her er skiftningen mellom de ulike årstidene. Vår, sommer, høst og vinter får handlekraft og påvirker personene og livet i marken både direkte og subtilt. Som jordbrukere lever menneskene på Sellanrå i en årssyklus der en sår på våren og høster om høsten, og vinteren kommer med krav om både matlagre og ly for dyrene. Sommeren kommer med tørke, og truer særlig den første sommeren med å sette en stopper for Isaks prosjekt før han har kommet ordentlig i gang, men situasjonen reddes siden Isak har introdusert den standhaftige poteten i det materielle nettverket. På våren må marken sås «en stille kveld uten vind, helst mot et miskunnelig og ørlite duskregn» (Hamsun 2009, s.29) og med høsten følger «høstvæten» så ved, tømmer og redskaper må under tak. Mer subtilt kommer også hver årstid med sine egne stemninger som preger personene enten de befinner seg ute i terrengene eller befinner seg i ly av husene. Særlig påvirker årstidene personenes seksualdrift i roman, som vi allerede har sett et eksempel på ovenfor.

Årstidenes gang styres av solen, men solen preger også menneskenes liv på andre måter. For det første styrer den skillet mellom dag og natt, som naturlignok har avgjørende betydning for jordbrukerne. Arbeidet må gjøres unna om dagen, og om natten må en hvile. Om sommeren og er det lange dager og korte, lyse netter, om høsten og vinteren er nettene lange og mørke. Om vinteren kommer snø, så mørkest er det om høsten. Høstmørket fryktes og får blant annet Isak til å innbille seg at han har møtt djevelen i skogen.

Den største trusselen for mennesket ute i marken er tørket om sommeren. En tørr sommer fører til en ussel høst, og da har ikke lenger mennesket handlekraft til å håndtere vinteren. Solrike dager fyller ellers personene med vellyst, og soloppganger og solnedganger nytes. Både personer og forteller er stadig i romanen var for denne typen påvirkning. En lignende effekt har stjernehimmelen, månens figur og nordlyset. Disse fenomenenes tingmakt ligger i at de fascinerer og skaper stemninger hos menneskene.

Elva er en annen sentral aktør i romanen. Den første egenskapen elva har som aktør i romanen, er å trekke Isak til seg:

Han går på vestsiden av et dalføre med blandet skog, her er også løvskog og gressbunn, det rekker i timer, det skumrer, men han hører et lite sus av en elv, og dette lille sus oppliver ham som noe levende. (...) Om morgningen står han foran et landskap av skog og beitemark, han stiger hen, her er en grønn li, han ser et

skimt av elven langt nede og en hare som setter over den i et sprang. Mannen nikker som om det just høver at elven ikke er bredere enn et sprang. En rugende rype slår plutselig opp ved hans føtter og hveser vilt imot ham og mannen nikker igjen at her på stedet er dyr og fugler, det høver atter. Han vandrer i blåbærlyng og tyttebærlyng, i den syvtakkede skogstjerne og i småbregner, når han stanser hist og her og graver med et jern i jorden finner han her muljord og der myr, gjødslet av flere tusen års løvfall og råttent kvist. Mannen nikker at her slår han seg ned, jo det gjør han, slår seg ned. I to dager vedblir han å streife om i omegnen, men vender om kveldene tilbake til lien. (Hamsun 2009, s.8)

Den grønne lia, elva, haren som hopper over elva, rypa som slår opp ved Isaks føtter, bærene og blomstene, jordkvaliteten, samt Isaks egne indre forutsetninger for å sette pris på disse tingene og spettet han har med seg, danner her en aktant-konstellasjon som fører Isak til stedet som blir til Sellanrå. Operatøren i dette nettverket er elva. Isak selv har bare tatt valget om å vandre ut i marka, fra den posisjonen er det terrenget som fører ham videre, og i siste instans er det bruset fra elva som trekker ham til seg og fører han opp på høyden der han får se den grønne lia, og elva som ikke er bredere enn et sprang.

Foruten å tilby vann til vask og drikke, utnytter også Isak elvas handlekraft på andre måter i romanen ved å innføre ulike redskaper og teknikk i nettverket. For at den første buskappen skal få vann når Isak må reise til byen mens han fortsatt er alene på Sellanrå, henger han opp et hølke som fylles med vann og åpner en lem i høyhuset som slipper ut en daglig dose geitemat. For å forhindre tørke, lærer Geissler Isak å bygge renner som vanner marken. Elva utnyttes også til vannkraft som driver mølle og sag. I disse konstellasjonene er det imidlertid mennesket, Isak eller Geissler, som opptrer som operatør i konstellasjonen.

Mens elva, trærne og den dyrkbare jorda i en strukturanalyse ville fått posisjon som hjelpere, fungerer myrområdene i landskapet som motstandere i de ulike personenes prosjekt, siden den i utgangspunktet ikke er dyrkbar. Denne motstanden overvinnes i romanen ved at Geissler lærer Isak å grøfte myrene, slik at de kan anvendes i jordbruket, og Isak lærer så dette til Brede Olsen og de øvrige nybyggerne som sliter mer med myrområder enn det Isak, som valgte jord først, gjør. Operatøren i konstellasjonen er igjen Geissler.

Steinen og fjellet i landskapet er en god anledning til å anvende Bennets begrep om «vibrant-» eller «vitalistic matter». Som ikke-organisk materiale, ville en stein med en spesiell farge falle utenfor det klassiske vitalismebegrepet, men innlemmes altså i Bennets vitalistiske nymaterialisme. Steinen og fjellet i *Markens grøde* tjener som et godt eksempel på hvordan inorganisk materie har handlekraft i et aktør-nettverk og slik kan betegnes som «vibrant matter».

Tidlig i romanen oppdager Isak at det finnes en spesiell type stein i fjellet: «Her var nu grått berg og brunt berg og her var småstein så tunge at de kunne være av bly eller kobber. Her kunne være meget i disse brune stenene, kanskje både gull og sølv» (Hamsun 2009, s.15-16). I første omgang lar Isak steinene ligge, men på tilbakeveien «fant han på å ta med seg et par av de tunge småsteiner fra fjellet, og de var brune med mørkeblå flekker i og så mektig tunge» (Hamsun 2009, s. 16) Senere gjør han ikke mer med steinene enn å la lille Sivert få leke med dem, og når Geissler på sitt første besøk på Sellanrå overværer denne leken, kjenner han igjen materialet, og får Isak til å innlemme fjellet i området han kjøper av staten, som igjen blir hovedårsaken til Isaks rikdom og posisjon som «markgreve» samt de store forandringene og konfliktene som den kommende gruvedriften fører til i marka og i bygda og for menneskene som bor her. Småsteinen utøver altså her i første omgang «tingmakt», «vibrerer», slik at Isak plukker den opp og tar den med seg. I neste omgang vibrerer den slik at lille Sivert vil leke med den, også lenge etter at Isak første brakte den ned fra fjellet. I neste omgang vibrerer den og fanger Geissler oppmerksomhet, og Geissler, påvirket av steinen og kunnskapen han har om den, setter deretter i gang resten av prosessen.

Kuriøst nok setter også Geissler i sin avsluttende tale selv ord på dette tilfellet av tingmakt:

I grunn er det meg som er skyld i altsammen, det vil si: jeg er en av mellommennene i et lite skjebnespill: Det begynner med at din far fant noen småstener i fjellet og lot deg leke med dem da du var barn. Det begynte det med. Jeg visste godt at disse stener bare hadde den pris som menneskene ville gi på dem og kjøpte dem. Siden gikk stenene fra hånd til hånd og avstedkom sin ravasje. Tiden gikk. Nu møtte jeg opp her for noen dager siden, og vet du hva jeg ville her? Kjøpe stenene tilbake! (Hamsun 2009, s. 346)

Steinen viser seg å være spesiell fordi det er kobberkis. Gruveselskapets ingeniør presiserer at den inneholder kobber, jern og svovel og endog er det – som Isak gjetten – litt sølv og gull i fjellet. Handlekraften steinen og fjellet får, er dermed igjen avhengig av en sosial og økonomisk kontekst. Steinen får handlekraft fordi den kan anvendes på et marked i et samfunn. Kuriøst nok, om en skal tro fortelleren, noe vi altså ikke nødvendigvis kan gjøre i denne romanen, er det faktisk ikke de sosioøkonomiske verdiene som får Isak til å ta med seg steinen (Hamsun 2009, s.16), og det er helt sikkert ikke heller disse verdiene som får Sivert til å fortsette å leke med steinene, men i begge tilfeller heller en annen egenskap som kanskje bedre lar seg beskrive som «sjarm». Likevel er det ingen tvil om at det er den sosioøkonomiske verdien som fascinerer Geissler og som fører til den videre tingmakten steinen og fjellet får i romanen.

I nærheten av Isaks gård ligger det også et steinbrudd. Dette steinbruddet nevnes ikke i den innledende passasjen der Isak undersøker terrenget og tar et valg om å bosette seg, men ligger

så høvelig til at det er rimelig å anta det har vært blant fenomenene han tok med i betraktning da han i to dager streifer rundt i omegnen før han slår seg ned (Hamsun 2009, s.9). Allerede fjerde dagen begynner Isak å bære fram «store hauger av høvelig sten til en mur.» (Hamsun 2009, s.16), og Isak bygger også grue og fjøs med stein fra steinbruddet, samt fyller bergklypen det nevnte lammet falt ned i.

En stor stein som ligger begravet på Sellanrå får også stor handlekraft i romanen. Sivert begynner å bli voksen og Isak begynner å bli eldre, og Isak forstår at Sivert en dag vil trenge alle husene på gården for seg selv, og han ønsker derfor å bygge en ny stue til seg og Inger, men for å gjøre dette må han rydde tomt. Siden han vil holde prosjektet hemmelig, går han i gang med prosjektet mens Sivert er nede på Solborg. Steinen viser seg raskt å være større enn Isak hadde forestilt seg, og han sliter med å få den opp: «[S]tenen ble bare videre og videre nede i jorden og han fikk ikke ordentlig tak på den.» (Hamsun 2009, s. 307) Størrelsen på steinen får her i første omgang Isak til å registrere at han begynner å bli gammel og ikke er like sterk som han var før. Hendelsen har også en komisk sterk følelseeffekt på Isak, som særlig blir tydelig gjennom det sterkt antropomorfe språket han bruker om den: Isak kjenner seg «ertet av steinen», den er «meget dum», «idiotisk» og «galt skapt». Mot slutten er Isak nær ved å gi opp vågstangen og vil heller bruke sleggen for å knuse steinen:

Det var sinnet som tok ham, han er i stemning til å gå voldsomt tilverks (...) nu vandrer han veldig og truende rundt stenen for likesom å sette seg selv i det rette lys til den, ho, han synes å ville etterlate denne sten som en ruin imot før. Hvorfor skulle han ikke gjøre det? En sten man hater til døden er det bare en formalitet å knuse. Og om stenen gjorde motstand, om den ikke lot seg knuse? Den skulle få se hvem som ble den overlevende av dem! (Hamsun 2009, 310)

Til slutt får Isak løsnet steinen da Inger foreslår at hun også kan legge sin vekt på vågstangen. I utgangspunktet er dette et nederlag for Isak, men stemningen snur da steinen løftes på kant og åpenbarer en hittil ukjent egenskap:

Men nu åpenbarer seg for deres øyne noe uventet: Under siden av stenen er en flate, umåtelig vid, vakkert skåret, jevn, slett som et gulv. Stenen er bare den ene halvdel av en sten, den annen halvdel er nok et sted i nærheten. (Hamsun 2009, 310)

Denne formen tilfører steinen tingmakt for det første fordi steinen dermed kan anvendes som dørhelle. Dørhellen er i romanen en stadig tilbakevendende rekvisitt. Dørhellen anvendes i narrativet blant annet til å markere eierskap for forbigående, til å titte på været, til å ta farvel, til å ønske velkommen, til å observere dyrene, til å spise niste og avslapning og nytelse. Når Oline ved et hell har hørt Aksels rop i skogen når han ligger fanget under treet, er det også fordi,

i Olines gjengivelse, en Herrens engel «kalte henne ut på dørhellen den siste gangen». (Hamsun 2009, s. 229). Når denne steinen er delt i to og formet flat så den kan anvendes som dørhelle, snur det nederlag til seier for Isak:

En større pengesum ville langt fra ha fylt markboens hjerte med så megen tilfredshet. En fin dørhelle! Sier han stolt. Inger utbryter i god tro: Jeg forstår ikke hvorledes du kunne vite det! – Hm! Sa Isak, trodde du jeg grov her i jorden for ingenting! (Hamsun 2009, s. 310)

Steinens form gir i første omgang altså Isak et påskudd til å i det hele tatt grave som han gjør, så han slipper å røpe planene sine, og den fører også til at han kan høste Ingers beundring. Formen gir ham også et påskudd til å fortsette å grave opp stein på tomten, siden han nå kan si at han leter etter den andre halvparten av steinen. Når Sivert kommer hjem, får han til om med ham til å hjelpe seg med arbeidet (Hamsun 2009, s. 311). Varig lykke blir dette derimot ikke for Isak. Han innser at han har blitt gammel og at han ikke lenger kan bryte opp stein av jorden, og dette er et større nederlag på sikt: «Den triumf han hadde tilvendt seg da han fant dørhellen smuldret for ham i dagens løp, den var uekte og uvarig. Isak kom til å lute når han gikk.» (Hamsun 2009, s. 311) Den viktigste narrative funksjonen her er altså å gjøre Isak oppmerksom på at han mister krefter og har begynt å bli eldre.

Naturfenomene som omgir livet på Sellanrå, har også samlet den egenskapen at menneskene blir religiøse og/eller transcendentale ved å være i kontakt med dem. Som Brøgger påpeker:

Det antydes i romanen at et liv i pakt med naturen uvegerlig antar transcendentale dimensjoner. Det synes ikke å være en tilfeldighet at Inger blir religiøs om høsten: Kunne hun unngå det? Ingen i marken kan unngå det, her er ikke bare jordisk strev og verdslighet, her er fromhet og dødfrykt og rik overtro. (Brøgger 2008, s. 185)

Når Isak en høstkveld innbiller seg å møte djevelen (et «syn» som skapes av en konstellasjon av vind, aspens løv, kulde, mørke og formasjoner i trær, kratt eller stein), gir kontakten med naturen og arbeidet med jorden ham også den tryggheten han trenger for å stå rakrygget i møte med den onde selv.

[D]et var ikke umulig at det var djevelen; men hva ville han her? Hva hadde han nettopp grepet Isak i? Å sitte og dyrke jord i tankene og det kunne umulig ha forarget ham. Noen annen synd visste ikke Isak å ha begått, han var bare på hjemveien fra tømmerkogen, en arbeidsmann både trett og sulten, han skulle til Sellanraa, alt var godt ment – (Hamsun, 2009, s.150)

Ved at Isak jobber med jorden, har han altså ingenting å frykte fra djevelen. Eller sagt på en annen måte: Isaks arbeid og kontakt med jorden, gir ham en persepsjon av trygghet selv mot mørkets krefter. I mer profane termer kan en kanskje si det slik: Naturen demper angst.

3.3.3 Redskaper, ting og teknologi.

I tillegg til naturformasjonen som allerede finnes i bioregionen, bringer Isak og familien hans inn en rekke redskaper, maskineri og andre materielle ting inn i nettverket rundt Sellanrå, der de får virke med sin tingmakt. De fleste av disse hentes i bygden, noen bringes inn fra de større byene. Mange av disse tingene har en åpenbar funksjon i nettverket, og handlekraften deres er å på ulike måter gjøre livet lettere i marken eller å la menneskene utnytte de ressursene som finnes i marken (dette vil jeg referere til som «funksjonell handlekraft»). Andre ting har en mer subtil, men ikke mindre betydelig, handlekraft som handler om hvordan de påvirker menneskenes psyke («fascinasjonsmakt»).

Da Isak først setter ut i marken, har han med seg en sekk med «niste og noen redskaper». Blant disse redskapene er et «et jern» han bruker til å undersøke jordkvaliteten, men ellers er redskapene uspesifiserte. Etter å ha løypet og tørket never og båret den til byen, bærer han tilbake «nye sekker av matvarer og verktøy, mel, flesk, en gryte, en spade.» (Hamsun 2009, s. 9) Mange av redskapene forblir uspesifiserte, slik de presenteres i disse tilfellene, mens andre konkretiseres senere, som for eksempel når Isak går til skogs og det er underforstått at han har en øks (Hamsun 2009, s. 14). Andre ganger presiserer teksten at Isak går til anskaffelse av spesifikke redskaper, som fiskeredskaper (Hamsun 2009, s. 13), uten å spesifisere hvor han får tak i dem. Når Inger kommer til gården, tar hun på andre lasset, i tillegg til to sauer med lam, «klær og andre småting som hun eiet, et speil, en tråd med noen pene glassperler på, karder og rokk.» (ibid). Og videre, bare i løpet av romanen første tretti sider, henter Isak for eksempel en medisinflaske, mer mat, maling, slipestein, vaffeljern, en kasse med to tau til vugge, en vevstol, en plog, to spett, en kornsekk, samt diverse uspesifiserte «jorddykningsredskaper, klenodiene på nybygget» (Hamsun 2009, s. 28.), samt en almanakk.

Å gjøre rede i detalj for de mange redskapene som på ulike måter bringes inn i romanens nettverk, vil både bli for omstendelig og lite interessant, men jeg har i stedet valgt ut en håndfull av disse tingene som jeg vil la tjene som eksempler på resten. I de påfølgende avsnittene vil jeg undersøke tingmakten til ei klokke, en symaskin, en slåmaskin og en koffert.

Romanen ironiserer flere steder over personenes hang til å bruke klokker i marken, blant annet over Aronsens kone som går med lommeur i marken til hverdags «hva det nu kan være for innstendige klokkeslett hun skal huske på.» og eierne av minen som flere ganger tar fram klokkene sine og stirrer på dem når Geissler ikke vil selge fjellet sitt til dem for en overkommelig sum i (Hamsun 2009, s. 254 – 256). Klokken har begrenset funksjonell handlekraft i romanens univers siden det er lite behov for å føre minutter og timer nøyaktig i marken, så klokkens handlekraft er mer subtil.

I romanen fungerer klokken som et tilbakevendende symbol for menneskenes forfengelighet, gjerne i tilknytning til personene som ikke finner seg til rette eller hører hjemme i marken, som handelsmannen Aronsen, herrene fra Sverige og Eleseus. Interessant er det derfor at også Isak tidlig i romanen går til innkjøp av en klokke:

Han kom med lettet til skjorter og med nye kommager til Inger. Hun hadde bedt han om forskjellige farvevarer til ullgarn, han kom også med dem. Men en dag så kom han med en klokke. Med hva? En klokke! Da ble Inger himmelfallen og det var ikke mål i henne en stund. Isak hengte klokken på veggen med forsiktige hender og stilte den efter et skjønn, han trakk loddene opp og hadde den til å slå. Barnet vendte øynene efter den dype klang og så derefter på moren. Ja du kan gjerne undre deg! sa hun og tok gutten til seg og var selv rørt. For av alt godt her i ensomheten kunne intet måle seg med en stueklokke som gikk hele den mørke vinter og slo timene pent. (Hamsun 2009, s.35)

At Isak stiller klokken etter skjønn, understreker her den begrensede funksjonelle handlekraften klokken har. Narratologisk får det heller aldri noen funksjon i romanen at personene er stand til å telle timene, og denne «funksjonen» vender i det hele tatt ikke tilbake i romanens univers. Likevel er det tydelig at klokken har handlekraft, som er tydelig av reaksjonen til Inger og lille Sivert i avsnittet over. Klokkens tingmakt ligger i at den fascinerer, eller vi kan si, «vibrerer med tingmakt» eller «sjarmerer» menneskene. Dette er en funksjon som i motsetning til evnen til å telle timer, ikke blir glemt i romanens univers, noe et par eksempler illustrerer:

Lappen hørte en musikk inne fra stuen og lydde: Hva er det? – Det er stueklokken vår som slår, sa Inger og var revnferdig av storhet. (Hamsun 2009, s. 38)

Da klokken borte på veggen slår sine herlige slag får Oline tårer i øynene og har aldri i sitt fattige liv hørt et slikt kirkeorgel, Inger blir rik og generøs igjen til sin ringe slektning og sier: Du skal komme ut i kammerset og se på veven min! (Hamsun 2009, s. 52)

I disse ser vi at det er særlig virkningen klokken har på Inger som vektlegges, mens effekten klokken har på Isak blir mer underspilt. Like fullt er det Isak som har kjøpt inn klokken og tatt dem med hjem i hemmelighet for å overraske og glede Inger. Isak har altså også latt seg blinde

av klokken «sjarm». Som jeg allerede har gitt et eksempel på, betoner romanen stadig også Isaks forfengeligheit, og vi lærer ham å kjenne som en person som elsker å holde hemmeligheter og å overraske, særlig for å imponere Inger. Vi må altså se for oss at Isak, kanskje på vandring gjennom bygden, har blitt grepet av klokken sjarmer og dermed bestemt seg for å bringe den inn i det materielle nettverket på Sellanrå. Den introduseres, ikke for å telle timene, men for å imponere Inger og sannsynligvis også andre som besøker gården. Det er ingen grunn til å tro at han er mindre stolt enn Inger når klokken også fascinerer ulike besøkende på Sellanrå.

Da Inger vender tilbake fra fengselsoppholdet i Trondheim, har hun blant annet med seg en symaskin, og denne gang er det Isaks tur til å bli imponert:

Inger sa: Dersom du ser en symaskin nede ved båten så er det min. Og så har jeg en kiste – Isak av sted, mere enn villig av sted, han fikk kisten utpekt av båtfolkene, men symaskinen måtte Inger selv ned og finne. Det var en fin kasse av ukjent form, med rundt tak over seg og en hank til å bære efter – en symaskin i denne landsdel! Isak lesset kiste og symaskin på seg og så på sin familie. (Hamsun 2009, s. 97.)

Symaskinen har i motsetning til klokken tydelig funksjonell handlekraft i romanen. Den gjør det langt lettere for Inger å sy ulike klær de har behov for, og sparer dem dermed penger (framfor å kjøpe ferdigsydde klær) eller tid (framfor å sy klærne for hånd) som gjør at Inger både har mer tid til annet arbeide på gården, samt diverse fritidssysler. Men på samme måte som klokken, har også symaskinen evnen til å fascinere og imponere, som vi allerede ser komme til uttrykk i Isaks reaksjon når han først møter den. Enda tydeligere blir denne evnen når Oline kommer på besøk sammen med en annen kone, og fortelleren bemerker: «de to koner og Inger hadde nu en god dag sammen. Jo flere Inger hadde sittende omkring seg dess bedre klippet og sydde hun og gjorde seg til og svinget med saksen.» (Hamsun 2009, s.127) Men der klokken fascinerende kraft ikke når lenger enn til de som besøker stua der klokka henger eller hører den slå på tunet, har symaskinen større mulighet til å multiplisere sin handlekraft også ut i den større verden: Det første Inger syr er et par kjoler til lille Leopoldine, deretter en kåpe av et kåpetøy Isak skjenker henne:

Men da hun hadde sydd kåpen måtte hun ha noen å vise den frem til og hun fulgte derfor med småguttene ned i bygden da de skulle legges inn på skolen. Og denne reise ble ikke gjort helt i fånytte, den satte spor.

Først så kom de forbi Breidablikk, og konen på Breidablik og hennes barn kom ut og så på de reisende. Der satt Inger og begge småguttene og kjørte som herrefolk, og småguttene og kjørte som herrefolk, og småguttene de skulle likefrem på skole og Inger hun satt i kåpe. Det gikk en orm gjennom konen på Breidablik ved dette syn, kåpen kunne hun unnvære, hun var gudskjelov ikke narraktig; men hun hadde selv barn (...) alle skolepliktige. (Hamsun 2009, s. 109)

Selv om fortelleren bemerker at fru Brede kan «unnvære» kåpen, er det klart den danner en del av dette inntrykket som får det til å gå «en orm gjennom henne», og den er i det minste en viktig årsak til hovmodigheten Inger selv føler på. Kraften kåpen har for begge, og særlig det faktum at den er selvsydd, blir enda tydeligere i følgende replikkveksling:

Da rettet Inger på kåpen og fikk noen sorte silkefrynser frem. – Hvor har du fått kåpen? Spør konen, har du fått henne med deg? – Jeg har sydd henne selv. – Ja det er som jeg sier, dokker er sprengt av middel og makt oppi marken! (Hamsun, 2009, s.110)

Kåpens fascinerende kraft fortsetter å virke etter hvert som Inger beveger seg ned til bygden:

Da Inger kjørte videre kjente hun seg hovmodig og glad, og da hun kom frem til bygden viste hun seg kanskje litt for stor på det, i allefall tok lensmann Heyerdahls frue forargelse av at konen framstod i kåpe: Konen på Sellanraa glemte hvem hun var, glemte hvor hun kom fra etter seks års fravær! Å men Inger fikk i allefall vist frem sin kåpe, og hverken handelsmannens kone eller smedens kone eller skolelærerens kone hadde noe imot en slik kåpe til seg selv, men de ville se tiden an. (Hamsun 2009, s.110)

Også slåmaskinen Isak en dag henter hjem og overrasker Inger og barna med, har både funksjonell og mer subtil handlekraft. Der Ingers symaskin gjør arbeidet hennes lettere og mer effektivt, gjør slåmaskinen det samme for Isak, men i større målestokk. Slåmaskinen markerer i romanen at Isak oppgraderer til industrielt jordbruk («Det store hamskiftet» som en gjerne omtaler denne perioden i norsk jordbruk i siste halvdel av 1800-tallet) og slik kan drive langt større drift enn han ellers kunne, men slåmaskinens «sjarm» underspilles heller på ingen måte. Beskrivelsen av Isaks forberedelser før han viser maskinen fram til familien, er her illustrerende:

Saken er: han kom jo hjem med en tredje nyhet fra bygden i dag, og den er større enn de andre, den umåtelig, han har gjemt den borti skogkanten. Der står den, surret i sekkestrie og papir, han avdekker den og det er en stor maskin. Se, den er rød og blå, vidunderlig, med mange tenner og mange kniver, med ledd, med armer, hjul, skruer, en slåmaskin. (...)

Aldri har Isak opplevet en slik stund. Ta en penn i hånd og skrive sitt buemerke på et dokument – javel en som hadde mange vredne kniver å høve i hop. Og enn det store sirkelbladet på saken, det som skulle hvile på en strek i sitt leie og ikke slenge i øst og vest og kanskje spinge i taket! Men slåmaksinen – et skjurreir av stålkvister og kroker og apparater og hundre skruer, og Inger sin symaskin var bare et bokmerke imot den! (Hamsun 2009, s. 189 – 190)

Her ser vi Isak fascineres, eller sjarmeres, både av slåmaskinens materialitet og av den handlekraft den representerer. Effekten maskinen har på guttene da de først får se den, er likeledes:

Guttene kom med hesten og så maskinen og ble stående. Det var den første slåmaskin i marken, den første i bygden, rød og blå, praktfull for menneskenes øyne. Faren, alles overhode, kalte likegyldig, å så almindelig: Kom og spenn for denne slåmaskinen! (Hamsun 2009, s. 191)

Som faren, fascineres også barna av maskinens materialitet, men reaksjonen deres er også mer forfengelig og mindre praktisk enn faren. Mens Isak i sin begeistring tydelig er preget av det jeg har kalt maskinens funksjonskraft, er guttene mer opptatt av det er den første av sitt slag i både bygden og byen, og faren aksentueres dermed i deres bevissthet som «alles overhode».

Maskinen gir også Eleseus en sjelden mulighet til å hevde seg for faren. Farens forsøk på å få i gang maskinen, går først i stå, men den boklærde Eleseus tilbyr her løsningen:

Og nå måtte vel Eleseus ha begynt å føle seg litt til kar, hans evne til å granske en bruksanvisning var her umistelig, han pekte overflødig lenge på hullet og sa: Etter illustrasjonen å dømme skal den bolten inn *der!* (Hamsun 2009, s.191)

Men dette er galt, roper Eleseus. Å Eleseus han står med tegningen i hånd, med loven i hånd, han er ikke til å komme forbi: Den fjæren der skal være utenpå! – Ja? Spør faren. – Ja men nu står den under, du har satt den under. Det er en stålfjær, den skal stå utenpå, ellers skvetter bolten ut igjen og så stanser kniven. Det står her i illustrasjonen! – Jeg har ikke brillene med, så jeg kan ikke se tegningen, sier faren litt spakere. (Hamsun 2009, s. 192)

Dette er altså et av nokså få tilfeller der Hamsun lar Eleseus' positive egenskaper skinne gjennom. Egenskapen han her får briljere med, og som gjør Isak spak, er den samme som fortellerposisjonen stadig harselerer med, boklærdommen han har som følge av at Isak og Inger har sendt ham bort fra gården.

Den narrative effekten må heller ikke underspilles her: Uten Eleseus boklærdom ville hele situasjonen snudd seg til et nederlag for Isak. Og fikk han ikke hjelp annetstedsfra, ville hele Isaks industrialiseringsprosjekt falt i grus.

Så snart de får maskinen i gang, aksentueres både maskinen funksjonelle samt subtile handlekraft igjen i Isaks bevissthet:

Isak kjører og kjører og alt går godt og brr! Sier maskinen. Han etterlater seg en bred vei av felt gress, det ligger så pent i linje, ferdig til å breies. Nu ser de ham fra husene og der kommer alle kvinnfolkene, og Inger bærer lille Rebekka på armen, skjønt lille Rebekka har lært å gå for lenge siden. Men der kommer de, fire kvinnfolk med smått og stort, og de haster med stive øyne nedover mot vidunderet, de stimer. Å hvor Isak nu er mektig og riktig stolt, sittende fritt høyt opp, i helgeklær og full puss, i trøye og hatt, skjønt svetten driver av ham! Han svinger i fire store vinkler og kjører av en passe teig, svinger, kjører, slår

gress, kommer forbi kvinnfolkene, de er som falne fra himmelen, de fatter det ikke, og brr! sier maskinen.
(ibid)

Så stor er maskinens fascinasjonskraft for Isak her, at da han etter å ha stoppet maskinen for å olje den, mister brillene sine foran guttene, tar han dette som en påminnelse fra høye makter om å vise mindre hovmod (Hamsun 2009, s.193). For å gjøre bot for hovmodet, oppgir han endelig her å gjøre jordbruker av Eleseus.

Maskinens fascinasjonskraft er også i dette tilfellet stor nok til å ganske umiddelbart trekke til seg folk fra fjern og nær: «Brede naturligvis som førstemann, men også Aksel Strøm kom og naboene nedenfor helt ned til bygden. Og fra andre siden av fjellet kom Oline.» (Hamsun 2009, s. 197) Slåmaskinen markerer, som Ingers symaskin, folket på Sellanrå som det mest velstående i marken. Bare Aksel Strøm får, mot slutten av romanen, også en egen slåmaskin.

Når Isak og Eleseus oppholder seg på vertshuset til Brede, like før Eleseus får høre at foreldrenes pengekasse nå er tom, så han ikke lenger vil bli sponset på flere reiser, får han først høre om, og deretter se, en besøkende amerikaners koffert, som fascinerer ham dypt:

De gikk ut på gangen og så på kofferten. Et under på jorden, flammet på alle kanter av metaller og beslag, med tre smekk på, omfram låsen. – Dirkfri! Sa Brede som om han hadde prøvet det.

De gikk inn i stuen igjen, men Eleseus var stille. Denne amerikaner fra Øvrebygden gjorde ham til intet, han reiste sine reiser som den største amtmann, det var klart at Brede var opptatt av denne person. (...) Hans egen koffert hva var den imot underet! Der stod den, sort voksdruk, hjørnene slitte og hvite, en håndkoffert – ved Gud, han skulle kjøpe seg en praktfull koffert når han kom sørover, legg merke til det!
(Hamsun 2009, s. 335 – 336)

Da Eleseus like etterpå får vite at det er slutt på foreldrenes penger, bestemmer han seg altså for å reise til Amerika. Funksjonelt er det lite spesielt med amerikanerens koffert, bortsett fra at den visstnok ikke kan dirkes, men det spesielle med kofferten er dens fascinerende kraft, dens sjarmerie. Denne er ikke alene nok til å trekke Eleseus til Amerika, blant annet vet vi at han har tenkt på dette før, men at den har en sentral posisjon i aktørkonstellasjonen som får Eleseus til å endelig bestemme seg, blir blant annet tydelig når Eleseus i sitt siste farvel til Sivert sier: «Men jeg skal komme igjen. Og da skal jeg ikke bare ha en voksdrukskoffert å reise med!» (Hamsun 2009, s. 341)

Klokken, symaskinen, kåpen, slåmaskinen og kofferten er bare et utvalg eksempler på den fascinasjonsmakten tingene har ovenfor menneskene i romanens univers. Tilsvarende effekt ser vi vakre kjoler, gullringer, hatter, spaserstokker, hvite lommestørklær, fotografier, fargeblyanter,

en mobil smie og en rakemaskin, Aronsens fargede glassruter og havestakitt, ha i romanen. Felles for disse tingene er for det første at de fascinerer menneskene i romanen med sin sjarmer, for det andre at de på ulike måter representerer et globalt perspektiv; en bevegelse bort fra det lokale, mot framskrittet og sivilisasjonen. Når den nye tiden i romanen gjør sitt inntog over menneskene, er det først og fremst gjennom tingenes makt, overhodet ikke for eksempel gjennom ordenes makt. Den nye tiden blir en arme av ting som med sin tingmakt sjarmerer menneskene.

«Den nye tiden» framstilles i romanen ofte som en destruktiv kraft som leder menneskene bort fra det gode liv, og merker dem slik at det blir vanskelig selv å vende tilbake til det gode. Først og fremst spiller den også, som vi har sett, på menneskenes forfengelighet. Heller ikke Isak eller de andre veltilpassede i marken er immune mot denne virkningen: Isak henger opp sin klokke og fylles av hovmod på slåmaskinen. Men markboerne er ikke på samme måte *utsatt* for den nye tidens tingmakt. Det åpenbart fremste eksempelet vi kan anvende her, er da det først oppstår gruvedrift og økonomisk velstand i distriktet, som senere først stenges midlertidig og deretter gjenoppstår og til slutt stenges for godt. Da prøvedriften første gang stanser, uttrykkes det i roman slik:

Det gikk som et sukk gjennom alle mennesker i bygden nedenfor, se de var tåpelige, de skjønte ikke at prøvedrift var drift på prøve, men det var det. Mismot og onde anelser grep menneskene i bygden, pengene ble sjeldnere, lønningene var blitt nedsatt, handelsstedet Storborg ble stille. Hva skulle det alt sammen bety? Nu var det hele så godt i gang. Aronsen hadde fått flaggstang og flagg, han hadde fått en isbjørnfell til kjøresleden sin til vinters og han hadde utstyrt familien med storartede klær. (Hamsun 2009, s.247)

Det første vi kan merke oss her, er at «sukket» går gjennom bygden, og ikke gjennom marken. Sitatet konkretiserer også hva som påvirkes: Penger, lønninger, handelen. Dette er fenomener som de selvhjulpne markboerne er mer motstandsdyktige mot enn bygdefolket. Handelsmannen Aronsen, som nok mer enn noen andre personer i romanen illustrerer et menneske fascinert av og ødelagt av den nye tiden, mennesket som ikke er skikket til å leve i marken eller som forstår markens verdi, velges også ut til å illustrere situasjonen. Betegnende er også utvalget av rekvisitter her: Flaggstang og flagg, en eksotisk fell til sleden og storartede klær.

Geissler kommenterer også denne situasjonen selv:

[D]et skader ikke distriktet her oppover at jeg stanser driften, tvertimot, det vil tukte folk til å dyrke sin jord. Men det vil merkes i bygden dernede. Det kom jo adskillelig med penger inn i sommer, det ble fine klær og grynmelsgrøt til noen hver; nu er det slutt. Se, bygden kunne gjerne ha vært venner med meg, så ville det kanskje ha gått anderledes. Nu er det jeg som råder. (Hamsun 2009, s. 261 - 262).

Her blir det også tydelig, det som tidligere bare har vært antydning i romanen, at Geissler har et hevnmotiv når han forlanger en urimelig pris og dermed ikke får solgt fjellet, som fører til at prøvedriften midlertidig stanser. Han er slik en manipulator av tingmakten i den nye tiden, og denne evnen lar ham ramme et helt distrikt han vil hevne seg på, men spare markboerne som han ikke bærer nag til eller ønsker å straffe. På en side illustrerer denne situasjonen Geisslers gjentakende rolle som operatør i aktant-konstellasjonene i romanens narrativ, men samtidig illustrerer den hvordan Geissler spiller en veldig liten rolle i det større materielle nettverket som omringer ham. Han klarer her å manipulere og anvende tingmakten til sitt formål i en gitt situasjon, men reell makt til å påvirke det store nettverket eller påvirke tingmaktens effekt i alvorlig grad, har han ikke. Mot den store konstellasjonen av materielle aktanter som jeg her lar representere "den nye tiden", er Geissler en aktør på sidelinjen.

Et annet eksempel som illustrer at den nye tidens tingmakt virker annerledes i bygda enn i marken, finner vi da Eleseus og Isak for siste gang reiser sammen til bygden, der Eleseus får øye på en koffert og bestemmer seg for å reise til Amerika. Da de kommer til de to nederste nybyggene, er det "lett å se at de nu nærmer seg bygden, her er sannelig på begge steder hvitt gardin for det lille stuevindu som vender mot veien, og i røstet av høyhuset er satt opp en liten stang til syttendemaiflagget." (Hamsun, 2009, 330). Omtalen av Eleseus varebeholdning illustrerer også det samme: "Og hva skulle han med mere bomullstøy og forskjellige silkebånd til dåpsluer og sorte og hvite halmhatter og lange tobakkspiper? Ingen markbo kjøpte slikt og kundene fra bygden de kom bare opp til Storborg hver gang de var fri for penger." (Hamsun 2009, s. 313)

Romanen tematiserer også effektene av den stengte gruen mer eksplisitt:

Hvorfor ikke menneskene kunne leve like så godt eller like så dårlig nu som før prøvedriften i kobberfjellet? Det kunne ikke menneskene. De var blitt vennet på hvit grøt og hvitt brød, krambodtøy til klær, høye lønninger, flotthet, de var blitt vant til mange penger, var menneskene. (Hamsun 2009, s.295)

I dette sitatet, også ut av konteksten, utelukkes riktignok ikke markboerne fra de negative følgene. Men i en større kontekst, er det likevel tydelig at dette først og fremst er en effekt som rammer bygdeboerne, ikke markboerne. I tillegg til eksemplene vi allerede har sett, blir dette tydelig når gruvedriften stenger andre gang, nå for godt:

Bergverksdriften opphørte, men det ble bare til gagn for jordbruket, det var ikke sant at marken lå og døde, tvertimot, den begynte å yre av liv, to nye menn til, fire hender til, akker, eng og hjem. Å de grønne småvidder inne i en skog, hytten og kilden, barn og dyr! Det duver korn på myrene hvor før stod

kjerringrokk, det nikker blåklokker på rabbene, det flammer solgull i tiriltungen bortenfor husene. Og der går menneskene og snakker og tenker og er sammen med himmel og jord. (Hamsun 2009, s. 314)

Dette avsnittet begynner også å føre oss inn på en del av forklaringen på hvorfor markboerne ikke blir rammet på samme måte som bygdefolket, og igjen er nøkkelordet tingmakt. "Grønne småvidder inne i en skog", korn på myrene og kjerringrokk, blåklokker og tiriltunger, dette er rekvisitter som illustrerer tingene som berører menneskene i marken i kontrast til flaggstenger og hvite gardiner (Hamsun 2009, s. 330) i bygden. I marken lever menneskene "sammen med himmel og jord", altså omgitt av stjernehimmeles, sollysets og nordlysets tingmakt samt den tingmakt som ligger i begrepet "markens grøde". Denne tingmakten, kan det virke som, danner et slags forsvar mot den invaderende tingmakten utenfra.

Nå - en kan selvfølgelig her innvende: Disse tingene omgir også bygdefolket. Mennesker i en bygd rundt århundreskiftet 18-1900-tallet levde ikke i lysforurensede og de-agrikultiverte miljøer som en forbinder med småbytilværelsen i dag. Også bygdefolket opplever stjernehimmeles og nordlyset og kan se tiriltungen vokse i skogen, men siden de i større grad enn markboerne er omringet av distraksjoner i form av tingene som representerer den nye tiden, lar de seg ikke på samme måte fascinere av førstnevnte. I en kamp mellom "naturens tingmakt" og "den nye tidens tingmakt" taper altså naturen i romanens univers. For å overvinne den nye tidens tingmakt, må mennesket selv bryte inn, "rømme" kan en si, ut i marken, bort fra de nye tingene. Denne analysen setter også perspektiv på Hamsuns kjente betegnelse av romanen som "et varsku til mitt slektsledd". Hvis vi holder på militærmetaforene og tingmaktspråket, kan en kanskje formulere dette varskuet slik: Vi er under invasjon av den nye tidens ting, flykt til marken, ellers blir overmakten uovervinnelig.

En annen grunn til at markboerne ikke på samme måte blir påvirket, er selvsagt at de er selvforsynte, altså at de selv produserer og råder over sitt eget livsgrunnlag: mat, ly og klær, samt også produserer dette grunnlaget for andre. I Geisslers avsluttende tale, tematiseres begge disse fortrinnene ved markboerlivet:

Ta dere Sellanraa-folk: dere ser hver dag på noen blå fjell, det er ikke oppfunne tingester, det er gamle fjell, de står dypt nedsunket i fortid; men dere har dem til kamerater. Dere går der sammen med himmeles og jorden og er ett med dem, er ett med dette vide og rotfestede (...) Fjellene, skogen, myrene, engene, himmeles og stjernene - å det er ikke fattig og tilmålt, det er uten måte. (...) [D]ere er de nødvendige på jorden. Det er ikke alle som er det, men dere er det: nødvendige på jorden. Dere oppholder livet. Fra slekt til slekt er dere til i lutter avl, og når dere dør tar den nye avl fatt. Det er dette som menes med det evige liv. (Hamsun 2009, s. 347)

Som selvforsynte jordbrukere er markboerne motstandsdyktige mot en viss type påvirkning utenfra, som for eksempel svingninger i et internasjonalt marked som gjør at gruvedriften i distriktet legges ned. Men som romanen på sett og vis tematiserer - er de ekstra sårbare for en annen viss type påvirkning utenfra, særlig relevant i dagens perspektiv, klimaet og været. I romanen tematiseres dette som nevnt gjennom tørken som flere ganger truer, men redningen i romanens univers blir her en annen type tingmakt: poteten. Når markboeren har introdusert poteten i det materielle nettverket, er markboerne også motstanddyktige mot været's potensielle destruktive tingmakt. I dagens perspektiv kommer selvsagt poteten til kort mot den "tingenes hevntokt" vi ser i form av klimaendringer i dag, men vel og merke vil en tørke som reelt ville rammet markboerne i romanen også rammet bygdefolket, skjønt ikke like umiddelbart, og den kosmopoliske kontakten bygden i kontrast til marken representerer, gjennom nasjonal og internasjonal handel, ville her vært en styrke og en mulig redning også for de hardere rammede markboerne. Mer enn noen annet illustrerer dette eksempelet altså potetens tingmakt i romanens univers: Den er i det hele tatt en forutsetning for narrativets dannelse av tematikk, poteten får under tørken en operatørrolle i nettverket.

Mot slutten av romanen går Sivert gjennom Eleseus gjenværende varebeholdning, som er uselgelig i marken: "[T]annbørster, like til utsyde bordløpere, ja like til små fugler som stod på ståltråd og som sa pip når de ble klemt på rette sted." (Hamsun 2009, s.342) For å selge varene tar Siver dem med for å selge dem til de resterende gruvearbeiderne bak fjellet, for "[H]an har erfaring fra Aronsens dager at gruvearbeidere med penger kjøper alt i verden. " (Hamsun 2009, s. 342) Gruvearbeiderne er altså, i likhet med eller i enda større grad enn bygdefolket, og i kontrast til markboerne, trollbundet av tingmakten som representerer den nye tiden. Turen er, tross at gruvebygden langt på veg allerede er forlatt, vellykket. Igjen står Aronsen, trollbundet av den nye tidens tingmakt som han er, igjen som romanens store taper, latterliggjort og ravende:

I tre dager selger karavanene sekkene tomme og får gode priser. Det ble en briljant forretning. Bygdens folk hadde enda velsignet med penger etter krakket og var i den beste øvelse med å bruke dem, de trengte disse fugler på ståltråd, de samlet dem på kommoden i stuen, og de kjøpte også pene papirkniver til å skjære opp almanakken med. Aronsen raste: Nett som ikke jeg skulle ha fullkommen så pene ting i kramboden min! (Hamsun 2009, s.350)

En siste kommentar om det jeg kaller den nye tidens tingmakt: Som eksemplene over også har vist, behandles ikke den nye tidens tingmakt entydig negativt i romanen. En kan for eksempel lett se for seg at Hamsun kunne latt Isaks slåmaskin virkelig gå i stå, latt ham innse at det var

den gamle før-industrielle måten å drive jordbruk på som var den stabile og riktige måten, men et slikt poeng har Hamsun altså valgt å ikke gjøre. Symaskinen kommer også på mange måter, og først og fremst, til nytte, og både Sivert og Eleseus finner som barn mye glede i å underholde seg med fargestifter og papir de overtar etter ingeniørene som er på besøk. Som så ofte hos Hamsun, altså, er selv dette ellers så godt underbygde poenget ambivalent i romanen. Rene selvmotigelses er det likevel ikke nødvendigvis tale om her: Slåmaskinen problematiseres ikke fordi den i tillegg til sin sterke evne til å fascinere også har en sterk funksjonell handlekraft, og det samme kan også sies om symaskinen. Mest ironiserende er romanen gjennomgående om de ting som kun har evnen til å fascinere, uten særlig funksjonell nytteverdi, som flaggstenger, stakittgjerder og silkeetråder. Dette er for øvrig også en tematikk Hamsun fører videre i forfatterskapet, særlig i August-trilogien (1927 – 1933) hvor det minst like åpenbart harseleres over tilsvarende rekvisitter.

3.3.4. Menneskekroppen og transkroppslighet

Transkroppslige perspektiver, altså perspektiver på bevegelsen mellom menneskets kropp og kropp i miljøet, blir i liten grad tematisert i romanen. For å ta det banale først, så finnes det ingen do på Sellanrå. Isak bygger stue, fjøs og kjøkken, men aldri latrine. Personene har heller aldri eksplisitt behov for å kvitte seg med avfallsstoffer. Mat og drikke finner vi derimot mye av i romanen, personene spiser brød, geitost, fleisk, grøt med og uten sirup, sild, ørret og røye, oksekjøtt, poteter og andre grønnsaker, smør, egg og vafler, og de drikker vann, melk og kaffe, men effekten av dette inntaket på menneskekroppen tematiseres i ingen eller liten grad. Som Reinhard Hennig påpeker i *Knowing the right, but not doing it: Knut Hamsun's Markens grøde in the Anthropocene* (2018) tematiseres det heller ikke hvordan, som vi vet i dag, avfallsstoffer fra gruvearbeidet sannsynligvis ville sunket ned i fiskevannet Isak anvender og slik påvirket kroppene til folket på Sellanrå (Hennig 2018, s. 27)

Et unntak til disse vurderingene er kaffe. Kaffen er en av mange rekvisitter i romanen som representerer den nye tiden og den voksende globalismen. Isak uttrykker flere steder i romanen skepsis for kaffen og irriterer seg blant annet over Olines hug etter kaffe, som vi kan se et eksempel på her: «Oline reiser seg overrasket opp fra krakken og sier: Hva – er du alt der! Hun koker kaffe på komfyren. Kaffe? Kaffe!» (Hamsun 2009, s.76) Også fortelleren ironiserer over kaffen som unyttig luksusartikkel, noe som blir særlig tydelig i sammenligning med den langt mer «nyttige» poteten: «Hvorledes var det med poteten? Var det bare en kaffesort fra fremmed land og kunne unnværes?» (Hamsun 2009, s. 31).

Men virkningen kaffen har på menneskets kropp i romanens narrativ, står i kontrast til slike ironiserende skildringer. Her framstår den ikke som unyttig, men som nyttig. Kaffen nytes hyppig av personer gjennom romanen og deriblant også av Isak:

De gikk inn i gammen og åt av hennes niste og drakk av hans geitmelk; så kokte de kaffe som hun hadde med i en blære. De koset seg med kaffe før de gikk tilsengs. Han lå og var grådig etter henne om natten og fikk henne. (Hamsun 2009, s. 12)

Felles for de aller fleste sammenhenger der kaffe nytes i romanen, er at det er i sosiale situasjoner. Oline koker kaffe når samene kommer på besøk, Isak og Inger drikker kaffe sammen som her, og på Bredes kaffehus i slutten av romanen samles større grupper for å nyte kaffe i lag. I utdraget som er sitert over, ser vi at de «åt» niste, «drakk» geitemelk, men «koset seg med» kaffe. Kun kaffen blir altså her forbundet med «kos». Gjennomgående i romanen virker kaffe å ha en smørende virkning i sosiale situasjoner. Dette er altså kaffens tingmakt. Den kjemiske prosessen, koffein-tilførselen i blodet som gir energi og skaper oppstemthet, nevnes riktignok aldri, men effekten er likevel tydelig og gjennomgående. Om «kaffekosen» i dette eksempelet kan ha avgjørende betydning for at Isak like etterpå «fikk henne», kan en naturligvis bare spekulere i. Et par eksempler til illustrerer kaffens transkroppslige tingmakt i romanens univers ytterligere:

Brede Olsen satt der, naboen, ingen annen, han satt og fikk kaffe. Jo Inger var oppe, de to satt der bare og pratet og drakk kaffe. Der er han Isak! Sa Inger i en hyggelig tone og reiste seg og skjenket i en kopp til ham også. Godkveld! Sa Brede og var likeså hyggelig. (Hamsun 2009, s. 120)

Brede er sjelden i romanen «hyggelig», og det er sjelden en god stemning mellom Brede og folket på Sellanrå, men her, i en situasjon der Brede og Inger kan dele en kaffe, betones det to ganger at situasjonen er «hyggelig». Vel å merke har de riktignok her sannsynligvis også drukket alkohol, og kanskje er det vel så mye alkoholens tingmakt vi ser virke her.

Et annet eksempel jeg vil trekke fram, finner vi når Aksel skal skjenke en ring til Barbro: «Skjønt de begge satt og drakk kokhet kaffe av skålen svarte hun iskoldt: Jeg våger det er den gullringen som du har lovet meg i over et år.» (Hamsun 2009, s. 179). Ordet «Skjønt» betoner her at det er en motsetning mellom drikken de drikker og svaret Barbro gir. En mulig tolkning kan her selvfølgelig bare være at kaffen som konkret er varm, danner en motsetning til det metaforisk kalde svaret, men i kontekst av tingmakten vi ser kaffen har øvrig i romanen, mener jeg teksten også her åpner opp for en annen tolkning: Selv om de her i felleskap nytter den

drikken som vanligvis skaper hygge og kos, gir Barbro her et lite hyggelig svar. Barbro er altså så bitter at selv ikke kaffens tingmakt kan blidgjøre henne.

Et eget kapittel i *Bodily natures* (Alaimo, 2010) handler om effekten klasse har på menneskets kropp: «Evidently your body knows your class position no matter how well you have been taught to deny it» siterer hun fra Richard Lewontin og Richard Levins *Biology under the influence* (Alaimo 2010, s. 27). Hun skriver her om hvordan sosiopolitiske krefter «generates landscapes that infiltrate human bodies (...) demonstrating that the biological and the social cannot be separate spheres (Alaimo 2010, s.28). Med utgangspunkt i Lewontin & Levins begrep om «the proletarian lung» (lungeskader som følge av arbeid for eksempel i gruver eller på fabrikker) reflekterer hun over hvordan arbeiderens kropp blir formet av arbeidet og dermed arbeiderens sosiale situasjon, et uttrykk for transkroppslighet:

The proletarian lung illustrates my concept of trans-corporeality, in that the human body is never a rigidly enclosed, protected entity, but is vulnerable to the substances and flows of its environments, which may include industrial environments and their social/economic forces. (ibid)

Også dette perspektivet er i romanen så godt som fraværende, og i den grad det behandles, så gjøres det naivt. Isak er ingen proletariat, men han er en bonde. Isaks kropp kjennetegnes i romanen, i tillegg til at han er stor, ved at han er sterk. Mot slutten av romanen avtar riktignok styrken, men dette begynnende kroppslige forfallet er forårsaket av alderdom og skjer til tross for heller enn på grunn av det tunge arbeidet. I kontrast skildres Eleseus kropp som tynn og svak; han har ikke arbeidet med jorden, altså er han svak. Som den norske sosiologens far, Eilert Sundt, viste, var virkeligheten for den norske bondens kropp mot slutten av 1800-tallet en ganske annen enn den vi møter i romanen. Det harde arbeidet på gårdene tæret kroppene og gjorde bøndene syke og førte til tidlig dødelighet. Dette er perspektiver som ikke kommer fram i romanen, hverken i beskrivelsene av Isak eller av de andre nybyggerne.

I *Forbrytelse og straff i Knut Hamsuns markens grøde* (2011) skriver Bjarne Markussen om hvordan romanforfatteren Hamsun i behandlingen av barnedrapene i *Markens grøde* beveger seg i en annen retning enn det polemikeren Hamsun gjør i sine avisartikler, der han sterkt fordømmer mødrene som begår slike drap (Markussen 2011, s. 3) Polemikeren Hamsun dehumaniserer barnemorderskene, mens romanforfatteren Hamsun humaniserer dem. Markussen mener vi her har å gjøre mer en «realismens seier», «som stadig slår inn i Hamsuns forfatterskap» (Markussen, 2011, s.11). En slik realismens seier har vi så langt sett mange eksempler på tidligere i denne analysen: Klokker er noe vas, men Isak henger en klokke opp på

veggen likevel, kaffe er noe vas, men Isak nyter kaffe likevel; den nye tidens mennesker kjennetegnes først og fremst av sin forfengelighet, men også Sellanrå-folket er forfengelige, osv. Når det gjelder behandlingen av arbeiderens kropp, derimot, er det ideologen Hamsun som har vunnet over romanforfatteren og realisten Hamsun. Her framstår romanforfatteren Hamsun som sjeldent utopisk og naiv.

Mer innsiktsfull framstår Hamsun i behandlingen av Ingers defekte kropp. Jeg vil her argumentere for at fortellingen om Inger og hennes hareskår får fram et transkroppslig perspektiv som ellers er nokså fraværende i verket. En sak er hvordan denne fortellingen får fram at «matter matters». Det er ingen tvil om at Ingers liv er formet av den kroppslige defekten hun er født med, og at kroppen slik også har sin tingkraft. For det første ville hun neppe i det hele tatt reist til Isak i ødemarken og giftet seg med ham om det ikke var for hareskåret: «Uten denne vansirede munn var hun vel aldri kommet til ham, hareskåret var hans hell.» (Hamsun, 2009, s. 12) og «hadde hennes munn vært riktig hele tiden ville hun aldri tatt ham, det visste hun nu.» (Hamsun 2009, s. 131). Hareskåret fører til at Inger «talte utydelig og idelig vendte seg bort fra folk» (ibid), og som det eksplisitt kommer fram i rettsprosessen mot henne, har hun lidd mye i sin ungdom som følge (Hamsun 2009, s. 65). Men på sitt mest såre kommer Ingers kroppslige lidelser fram i scenen der hun føder sitt tredje barn:

Nesten i samme øyeblikk hører hun et fremmed skrik i sin seng, en liten velsignet røst stakkar, og nu har hun ingen ro, men løfter seg opp og ser nedover seg. Hva ser hun? Hennes ansikt blir i samme nu grått og uten uttrykk, uten forstand, et stønn høres, det er så unaturlig, så umulig, det er som et skjevt hyl ifra henne.

Hun synker tilbake i sengen. Det går et minutt, hun har ingen ro, det lille skrik i sengen blir sterkere, hun løfter seg atter opp og ser – å gud, det verste av alt, ingen nåde, barnet var attpå kjøpet pike. – (...) I løpet av ti minutter var barnet født og drept. (Hamsun 2009, s. 48 – 49)

Denne scenen er muligens den mest såre i hele romanen, og sårere blir det også når denne situasjonen endelig setter lys på hvorfor Inger også under de tidligere fødslene har vært så hemmelighetsfull og lurt Isak bort fra gården når det var tid for å føde: Hun har hele tiden gått med en slik redsel for at hennes egen kroppslige defekt skal overføres til sine barn, og nå har hun fått rett i sine verste redsler.

Som Markussen påpeker, humaniseres her Ingers grusomme handling på en måte som gjør at leseren fylles av medfølelse for Inger og forståelse for at hun gjør det hun gjør, i sterk kontrast til Hamsuns holdning til barnemorderskene i avisartiklene, der han tar til orde for at

barnemorderne er «haapløse» og bør henges (Markussen 2009, s.12). Romanforfatteren Hamsun viser oss, for å parafrasere et begrep fra den fransk-jødiske filosofen Emmanuel Levinas, «den andres kropp», en kropp polemikeren Hamsun i sine artikler er blind for. Markussen har nok rett i at fortelleren latterliggjør dommerne og den påfølgende rettsprosessen (Markussen 2011, s.18), men Ingers affekt i gjerningsøyeblikket utsettes ikke på noen måte for sarkasmer.

Men fortellingen om Inger og hareskåret hennes tematiserer også hvordan kroppen er avhengig av og endres av sosiopolitiske forhold, altså en bevegelse mellom kropp og transkroppslighet. Som relativt fattig pike i en bygd i Nord-Norge har Inger aldri hatt muligheten til å operere hareskåret. Hun har dermed levd med konsekvensene og har heller ikke kunnet forutse at barnet også kunne opereres.

Paradoksalt nok representerer fengselsoppholdet for Inger en klassereise oppover. Hun vender tilbake til Sellanrå med finere klær enn før, med mer dannelse, mer kunnskap og, ikke minst, gjensydd overleppe. Når Isak skal plukke henne opp ved havnen, kjenner han først henne ikke igjen (Hamsun 2009, s. 97). Et møte med en human institusjon endrer altså Ingers kropp og dermed hennes liv. I fengselet får hun behandlinger av doktorer som ikke var tilgjengelig for henne som bygdejente eller i marken, og dermed endres også livet hennes. Hun kan nå snakke rent, og hun trenger ikke lenger vende ansiktet sitt bort i skam, og at på til får hun nå oppmerksomhet fra det motsatte kjønn, noe hun tidligere ikke har hatt. Som nevnt tidligere problematiseres tilbakevendelsen til marken til en viss grad i romanen, men hun finner også roen til slutt og blir hjemme i marken igjen; uten hareskåret; der hun «skrider høy og statelig om i sitt hus» (Hamsun 2009, s. 353.)

Kort kan en også påpeke at det i Inger eksisterer en forestilling om transkroppslighet der haren Oline sendte med Os-Anders på magisk vis overfører sine egenskaper til barnet som vokser i magen hennes og resulterer i hennes defekt, men denne forestillingen behandles ikke som en realitet av fortellereposisjonen i romanen.

Noen ord er det også på sin plass å skrive om Eleseus kropp. Som jeg vil gjøre rede for nedenfor, finner vi en uttalt posisjon i romanen der Eleseus byopphold og avskårne røtter får skylden for at han ikke finner seg til rette i marken, men parallelt med denne posisjonen presenteres også en alternativ forklaring knyttet til Isaks kropp. Som Brøgger har registrert, skildres nemlig Eleseus kropp som «defekt» eller svak og utilpass i marken lenge før han reiser til byen (Brøgger 2008, s. 193). Allerede som spedbarn var Eleseus, i motsetning til Sivert, «liksom blitt

litt sped og elendig, men den andre [Sivert] han pattet som en tykk gudsengel» (Hamsun 2009, s. 36) og Eleseus var «godslig og snill fra fødselen, bare uten større legemskrefter.» (Hamsun 2009, s. 161) og han har «i grunnen vokst seg bedre enn han tegnet til» (ibid) og han har, i motsetning til for eksempel sine yre foreldre, «Kanskje (...) aldri eiet noen kjærlighetsdrift å tale om» (Hamsun 2009, s.334). Når fortelleren så spør -

Men kanskje var det så at denne gutt hadde godt å slekte på og var ordentlig utstyrt engang, men kom inn i kunstige forhold og ble omgjort til bytting? Ble han så flittig på et kontor og i en krambod at all hans opprinnelighet gikk tapt? Kanskje var det så. Iallfall går han nu her snill og lidenskapløs, litt svak, litt likeglad og vandrer videre og videre på sin avvei. (Hamsun 2009, s. 334)

- ser det altså ut som om vi kan svare nei på spørsmålene som stilles her. Selv om byoppholdet i fortellerens perspektiv gjorde Eleseus svakere, var han aldri «ordentlig utstyrt» og hadde ikke de nødvendige forutsetningene for å klare seg i marken uansett. Byoppholdet og den nye tidens muligheter, blir dermed ikke Eleseus undergang, men en redning fra et liv i vantrivsel i marken. Eksempelet illustrer altså den medfødte kroppens handlekraft.

3.4. Bioregionale og økokosmopoliske perspektiver

Det er liten tvil om at stedet og den menneskelige erfaringen av stedet spiller en sentral rolle i romanen og også inngår i romanens tematikk. Romanen er skrevet og foregår i en prekosmopolisk tid, så ikke overraskende er det mest det bioregionale perspektivet som aktualiseres når stedets betydning omhandles tematisk, men samtidig foregår handlingen i en tid med gryende globalisme, og dette tematiseres også i romanen.

Først vil jeg påpeke at begrepet «kosmopolisk» kanskje er problematisk å i det hele tatt anvende på en roman fra starten av det tjuende århundret. Kosmopoliske tendenser, slik vi finner dem i dag, med internett og globale toppleder møter, finner en naturlig nok ikke i romans univers. Jeg vil likevel anvende dette begrepet med forsiktighet i den påfølgende analysen. Begrepet vil her bli anvendt for å peke på strømninger bort fra bioregionale og mot en mindre lokal og mer global verdensanskuelse.

Som bioregion kan vi først og fremst definere Sellanrå utafra vannkilden, altså elven Isak slår seg ned og begynner å bygge ved, men ellers er grensene nokså uklare. I en retning avgrenses regionen av havet, i den andre av fjell, men fjellene inkluderer også et vann Isak fisker i. Den ikke navngitte «bygden» befinner seg formodentlig ved utløpet til samme elv som Isak har slått seg ned ved, og den nære kontakten mellom nybyggerne og «bygden» - den menneskelige

kulturen - får meg også til å ville inkludere denne i samme bioregion. Bioregionen får drikkbart vann fra elva, og kjennetegnes ellers av mye skog og mange myrer. Jorda er fruktbar, og både vann og sjø inneholder fisk. Mineralene i fjellene i regionen får også, som vi har sett, avgjørende betydning for utviklingen i regionen.

Romanen tematiserer flittig hvordan nybyggerne og den øvrige befolkningen evner å gjøre seg nytte av, og finne seg til rette i, denne bioregionen. Tydeligst blir dette kanskje når vi ser på personene som bryter tilknytningen til bioregionen. Blant de sentrale personene får både Eleseus, Inger og Barbro smak på bylivet gjennom opphold i ulike byer, og får tilsynelatende tilpasningsvansker når de vender tilbake igjen. Av disse er Inger den som omstiller seg best, men også hun blir nedbrutt og opplever at «marken trykket henne» (Hamsun 2009, s. 147) når hun vender tilbake etter oppholdet i Trondheim, og utvikler religiøsitet og fromhet som forsvarsmekanismer mot dette trykket (ibid). Denne fromheten fungerer likevel bare delvis som botemiddel, og en konflikt mellom bioregional og en mer kosmopolisk eller global tilknytning preger store deler av Ingers fortelling i andre halvdel av romanen. Først helt til slutt har Inger endelig vendt tilbake til bioregionen: «La gå, Inger har seilet på den store sjø og vært i byen, nu er hun hjemme igjen; verden er vid, den yrer av prikker, Inger har yret med.» (Hamsun 2009, s. 353)

Barbro blir i sin ungdom sendt bort for å jobbe som tjenestepike i Bergen, og forblir som Inger preget av dette gjennom hele romanens fortelling. Tydelig blir dette ikke minst gjennom konflikten i forholdet med nybyggeren Aksel Strøm og trekantforholdet som utvikler seg mellom Eleseus, Aksel og Barbro. Eleseus, som også har vært i byen, representerer de urbane og dermed kosmopoliske tendensene Barbro savner i marken og ikke finner hos Aksel. Barbros replikker til Eleseus, som her er på vei bort fra marken og tilbake til byen etter å til slutt ha tapt kampen om Barbros gunst, er her megetsigende: «-For her er ikke sted for den som er vant til byen. Jeg var tilfreds jeg kunne slå lag med deg (...) Jeg har smakt hvorledes at det er å være i by og hvorledes at det er å være i bygd, for jeg har vært i større by enn som du; så skulle jeg ikke vantrives her?» (Hamsun 2009, s. 206) Barbro er her gravid med Aksels barn, og ser seg dermed bundet til marken. At hun senere tar livet av dette barnet etter fødselen for å slippe å bli bundet til marken, sier også mye om hvor dypt de mer kosmopoliske tendensene sitter i henne. Så snart hun aner muligheten, når hun får overtalt Aksel til å la henne reise til tannlegen i byen, benytter hun også muligheten til å rømme til Bergen, der hun blir til hun blir hentet tilbake for å bli stilt til retten for barnemordet. Men i slutten av romanen oppnår også Barbro en slags forsoning med marken igjen: Etter å ha blitt kastet ut av lennsmannsfruens hjem, reiser hun

tilbake til Aksel og gifter seg med ham. Denne handlingen bærer på den ene siden preg av å være begått av mangel på andre alternativer, men i de avsluttende scenene som skildrer livet på Måneland, er skildringene likevel preget av ro og harmoni. Da Oline beleilig dør, sliter Barbro litt med tannpine, men «ellers er alt godt.» (Hamsun 2009, s. 326) Barbro vender som Inger til slutt «hjem» til bioregionen hun hører hjemme i, og slår seg til ro der.

Eleseus, derimot, vender aldri tilbake til bioregionen som et hjem. Som nevnt ovenfor finner vi et perspektiv i romanen på at det er Eleseus kropp som fører til hans vantrivsel, men langt mer uttalt fra fortellerens side i romanen er perspektivet på «skaden» byoppholdet i hans ungdom har gjort. I enda større grad enn Inger og Barbro vantrives han og blir unyttig i marken etter byoppholdet: «Hans byopphold hadde spaltet ham og gjort ham finere enn de andre, gjort ham svakere, han begynte i grunnen å føle seg hjemløs alle steder.» (Hamsun 2009, s. 204). Selv ikke da Isak legger alt til rette for ham og kjøper Aronsens handelssted til ham, så Eleseus skal slippe å drive med jordbruk, klarer Eleseus å trives i marken. For å adsprede seg reiser han på lange og hyppige forretningsreiser under påskudd av å få billigere varer enn om han ikke reiste, men han taper mer penger på de dyre reisene enn han tjener på de gode handlene han oppnår, og må stadig låne penger av Isak, og ender opp med å bruke opp hele formuen hans. Da det blir tydelig at han ikke lenger vil få penger til å reise på disse forretningsreisene, bestemmer han seg for å reise til Amerika. Hvordan det gikk med han der, får vi ikke vite mer om enn at «Han kom aldri igjen.» (Hamsun 2009, s. 341) Det bioregionale perspektivet kommer tydelig til uttrykk i fortellerens avskjedsavtale til Eleseus, etter at Eleseus har bestemt seg for å reise til Amerika:

Stakkars Eleseus, han er så bortklattet, så endevendt. Han skulle vel ha vært markbo hele tiden, nu er han en mann som har lært å skrive bokstaver, han er uten tiltak, uten dybde (...) Det er noe ulykkelig og fordømt over den unge mann, det er som utbredt en skade i ham. Den gode distriksingeniør fra byen skulle kanskje ikke ha oppdaget ham i hans barndom og tatt ham til seg og gjort ham til noe, barnet fikk vel røttene avslitt og fór ille. Alt han nu foretar seg viser tilbake til noe defekt i ham, noe mørkt på lys bunn... (Hamsun 2009, s. 338 – 339)

Eleseus manglende tilknytning til bioregionen, blir her altså til en «defekt». Han har fått «røttene avslitt» og er dermed skadet, ulykkelig og fordømt. Vel og merke er dette fortellerens egne refleksjoner, ikke refleksjoner gjort i bevisstheten til noen av personene i romanen.

De to nevnte årsaksforklaringene til Eleseus vantrivsel må vi lese som komplementære, ikke som rene motsigelser, men de kan vektlegges ulikt. Den ene kan vi knytte til kropp og arv, den andre til miljø og sosiale forhold. Da åpnes to tolkningsmuligheter for oss: Vektlegger vi den

kroppslige forklaringen, ville Eleseus ikke hatt muligheter til å trives i marken uansett. Byoppholdet gjør ham svakere, det slår fortelleren fast, men han var allerede for svak. Som nevnt blir den nye tiden, byen og Amerika, en mulig redning for ham, ikke hans undergang. Vektlegges den sosiale forklaringen, må vi se det for oss slik: Eleseus var født svak og var derfor i større grad enn andre sårbar for den nye tidens tingmakt. Om han ikke hadde blitt utsatt for den i sin ungdom, ville han blitt herdet av livet i marken og til slutt funnet seg til rette. Vi kan også merke oss hvordan fortelleren som så ofte unnlater å trekke konklusjoner for leseren her gjennom å uttrykke seg gjennom metaspørsmål og setningsadverbial som «kanskje» og «vel».

Vi kan også merke oss at Eleseus skjebne, tross fortellerens avskjedstale, aldri lukkes i romanen. Ville Hamsun tydeliggjort Eleseus defekt' ytterligere, kunne vi fått høre om hvordan det går galt for ham i Amerika også, men det får vi aldri høre. Eleseus framstilles heller ikke utelukkende negativt, han er godhjertet og dyktig i sitt arbeid, så forholdene ligger til rette for at han skal kunne skape et godt liv og finner et hjem i Amerika, når ikke annet poengteres. Defekten hans er altså bare at han ikke lenger hører hjemme i bioregionen han er født i og forsøker å bygge ett hjem i, men da han forlater bioregionen, forlater han også romanens univers.

Andre personer som vantrives i marken, er Brede Olsen og handelsmannen Aronsen. Brede Olsen er lat og ikke skikket til livet som jordbruker, men finner til slutt et «hjem» som kaffehusvert i bygden. Andresen er opportunist og bygger hage i stedet for å dyrke jorden, og selger gården sin da gruvedriften opphører og markedet for handelen forsvinner. Da gruvedriften starter opp igjen på den andre siden av fjellet, slår han seg ned der, men havner i samme situasjon når gruvedriften opphører der også. I motsetning til jordbrukerne, som dyrker sin jord og høster sitt korn år etter år, flytter Aronsen dit mynten klinger og forblir dermed hjemløs og uten tilknytning til en bioregion. I hans sluttscene i romanen er han latterliggjort og forsøker desperat å hindre Sivert og hans to kompanjonger i å snike til seg restene av handelsmarkedet i den nedlagte gruvearbeiderbygden.

Geissler er i denne henseende en joker. Av alle karakterene i romanen er det han som har minst tilknytning til et sted, men han bærer ikke på samme måte preg av og må streve med konsekvensene av det. Han er den frie vandreren, slik vi møter ham i mange av Hamsuns tidligere romaner. Samtidig er han den personen som gjennom sine replikker og refleksjoner tydeligst gir uttrykk for bioregionalt tankegodt: Når han i første omgang nekter å selge fjellet

sitt for en overkommelig pris, og således stanser gruvedriften som distriktet har nytt godt av, kommenterer han i en samtale med Isak: «(...) det skader ikke distriktet her oppover at jeg stanser driften, tvert imot, det vil tukte folk til å dyrke sin egen jord.» (Hamsun 2009, s. 261-262) Senere kommer fortelleren med en lignende kommentar: «Bergverksdriften var bøyet bort fra disse trakter, men ingen markbo hadde mistet hodet for det, de hadde jorbruket og sin avling og sine dyr» (Hamsun 2009, s. 304). I den avsluttende talen framfører Geissler noe som kunne stått i et bioregionalt manifest:

Dere går der sammen med himmelen og jorden og er ett med dem, er ett med dette vide og rotfestede. Dere behøver ikke sverd i hånden, dere går livet barhendt og barhodet midt i en stor vennlighet. Se, der ligger naturen, den er din og dines! Mennesket og naturen bombarderer ikke hverandre, de gir hverandre rett, de konkurrer ikke, kappløper ikke etter noe, de følges ad. Midt i dette går dere Sellanraa-folk og er til. Fjellene, skogen, myrene, engene, himmelen og stjernene – å det er ikke fattig og tilmålt, det er uten måte. Hør på meg, Sivert: Vær tilfreds! Dere har alt å leve av, alt å leve for, alt å tro på, dere fødes og frembringer, dere de nødvendige på jorden. Det er ikke alle som er det, men dere er det: nødvendige på jorden. Dere oppholder livet. (...) Hva har dere igjen for det? Intet horser og regjerer dere Sellanraa-folk, dere har ro og autoritet, dere er omsluttet av den store vennlighet. Det har dere igjen for det. Dere ligger ved en barm og leker med en varm morshånd og patter. (Hamsun 2009, s. 347)

Det gode og nyttige liv er altså å leve i pakt med og av det bioregionale landskapet. Når Geissler like før har sagt at «Det skal være 32 tusen slike karer i langet som din far!», kunne han langt på vei like gjerne ha sagt at det skulle vært 32.000 bioregionalister i landet. Geissler er den som vet det gode, men gjør det ikke. Interessant nok tar han ikke, i motsetning til andre karakterer i romanen, de negative konsekvensene av å ikke gjøre det gode.

Samtidig viser romanen oss at også for 100 år siden, var ikke det bioregionale perspektivet komplett uten et perspektiv som strekker seg ut over bioregionens grenser. Samtidig som de vellykkede menneskene i roman lever i harmoni med og rotfestet i det bioregionale landskapet, forholder de seg også til en verden utenfor både av egen vilje og gjennom tvang. For det første kan vi merke oss at Isak, og senere Sivert, foretar reiser til bygden for å handle inn varer til gården. Siden bygd og mark her hører til samme bioregion, vitner i seg ikke disse reisene om et perspektiv utover det bioregionale i romanen, og de fleste varene han henter er også varer som er eller kan være lokalt produserte, men han henter også avansert maskineri som må være produsert utenfra, som for eksempel slåmaskinen. Telegrafledningen som bygges gjennom marken er et åpenbart symbol på globalisme. Poteten, som jeg har vist har en helt avgjørende rolle i aktør-nettverket, samt kaffen, kommer også utenfra.

I det som må kunne kalles et anfall av bioregional naivisme, blir også Isak tatt på senga da det går opp for ham at han må forholde seg til staten som eier området han har dyrket på og betale for jorden. Redningen da dette går opp for ham, blir Geissler. Geissler har her riktignok fortsatt tilknytning til bioregionen som områdets lensmann, men pengene Isak betaler med, og som senere gjør ham til en markgreve, kan han takke Geisslers tilkobling til svenske entreprenører for. De nasjonale myndighetene griper også inn i det bioregionale universet da Inger blir fengslet og Barbro og Aksel blir stevnet for barnemordene.

Det kanskje sterkeste eksempelet på kosmopoliske tendenser i romanen, finner vi når vi får vite årsaken til at gruvedriften i fjellet stenges ned for andre og siste gang. Aronsen og de bitre innbyggerne i byen legger skylden på Geissler, men Geissler kan fortelle at den egentlige grunner her er at nye kobberleirer i Montana har konkurrert driften i hjel.

En kan i disse eksemplene likevel merke en kosmopolisk forskyvning når man sammenligner dagens situasjon med verdenen vi møter i romanen. Det blir for eksempel ikke tatt som en selvfølge at staten faktisk kommer til å blande seg inn i barnemordene ute i marken, men den gjør det. Isak tror han kan bygge uten å be om og betale for tillatelse, men han må det. Ingen i romanen hadde forutsett at gruvedrift i Sør-Amerika skulle ha påvirkning på gruvedriften i fjellene i Nord-Norge, men den får det. I dag ville statens innblanding i de første sakene være en selvfølge, og den internasjonale konteksten likeledes i det siste. Roman skildrer således, kan vi si, en brytningstid. Det er en tid hvor det bioregionale og lokale får mindre makt og betydning, og hvor nasjonale og internasjonale aktører krever en større og større plass i menneskenes liv, en utvikling Hamsun i sin 1917-roman bare skildrer den spede begynnelsen på. At romanen ble skrevet i kontekst med første verdenskrig, den mest globale og mest brutale krigen så langt i historien, er i denne henseende neppe tilfeldig.

Til slutt vil jeg påpeke at de kosmopolitiske tendensene i romanen på ingen måte er entydig negative. Eleseus skjebne lukkes ikke, poteten redder menneskene etter tørken, og kaffen tilbyr trøst for den onde og tragiske Oline og sørger for at herr og fru Brede oppdager det gode liv som vertshuseiere i bygda. Isaks slåmaskin gir ham både glede og stolthet og gjør livet lettere på gården, noe som særlig får betydning når han i slutten av romanen begynner å miste kreftene i kroppen og blir en eldre mann. Man finner heller ingen anarkistisk motivert kritikk av statens innblanding i bioregionen slik en kan gjøre hos mange bioregionalister; nasjonens autoritet virker å være underforstått. Som jeg viste i nettverksanalysen over, fascinerer klokker, kjoler, kåper, stokker og kofferter utenifra innbyggerne i religionen, selv om fortelleren ofte ironiserer

over dem, og selv Isak lar seg gripe av slik forfengelighet, og henger en klokke på veggen og stiller den etter innfall. Geissler, romanens andre helt, er også romanens mest kosmopoliske karakter.

3.5. Resepsjonshistorie og romanens relevans i dag.

Som nevnt har *Markens grøde* en nokså brokete resepsjonshistorie. Boken fikk en mottakelse som overgikk alle Hamsuns tidlige bøker og ble lenge betraktet som Hamsuns hovedverk (Fidjestøl et.al 2005, s. 446). Boken kom ut under første verdenskrig og ble i Norge blant annet berømmet av bondebevegelsens talsmenn så vel som av både sosialdemokratiske, sosialistiske og borgerlige kritikere (Rottem 2002, s. 127). I utlandet slo boken særlig gjennom i et sønderrevet Tyskland i tiden etter første verdenskrig, der romanen som ble lest som en bok som ga håp gjennom en vanskelig tid (Boasson 2015, s. 33). Som Øystein Rottem påpeker i *Hamsun og fantasien triumf* (2002) ble boken i mellomkrigstidens kontekst lest som et entydig og etisk-didaktisk verk som opphøyer jorddyrkingen til hjørnesteinsgjerning uten å reflektere over eller problematisere sin egen utopidannelse eller didaktiske intensjon (Rottem 2002, s. 126). Da den ble tildelt nobelprisen i 1921, het det i begrunnelsen at boken var et epos om arbeid som splittet hverken sinnet eller menneskene, men tvert imot samlet menneskene (Wærp 2018, s. 15). Det er betegnende for bokens opprinnelige mottakelse, ikke minst i forhold til Hamsuns øvrige og allerede velkjente forfatterskap, at nobelpriskomiteen for første gang gikk bort fra praksisen om å tildele prisen for et helt forfatterskap, da de med *Markens Grøde* for første gang tildelte prisen for en enkelt bok (Rottem 2002, s. 130). Det som i komiteens vurdering skilte *Markens grøde* positivt fra det øvrige forfatterskapet, var at boken i motsetning til det øvrige forfatterskapet hadde en «idealistisk retning» (Rottem 2002, s. 130)

På 1930-tallet ble boken som kjent også omfavnet av nasjonalsosialistene i Tyskland som et uttrykk for deres «blod og jord»-program, og de brukte den som en viktig skjønnlitterær referanse (Rottem 2002, s. 132). Også nazistene leste romanen som et entydig og oppbyggelig verk. Nazi-ideologen Alfred Rosenberg kalte boken «det store epos om den nordiske viljens evige urform» (Boasson 2015, s. 23).

Rottem kommenterer i *Hamsun og fantasiens triumf*:

[Markens grødes] på samme tid monumentale og idylliserende enkelhet passet inn i den fascistiske propagandakunsten som framhevet livet på landet under pre-industrielle samfunnsforhold. Den fascistiske stat, som uhemmet utnyttet moderne teknologi i utviklingen av sitt krigsapparat, hadde nemlig en

forkjærlighet for pre-industrielle motiver i kunsten: for mannen som jorddyrker, jeger og håndverker; for kvinnen som hustru, mor og naturforbundet fruktbarhetsgudinne. (Rottem 2002, s. 132)

Da det utover på 1930-tallet ble kjent og klart at Hamsun også selv støttet fascismen både nasjonalt og internasjonalt, begynte man å lese Hamsun med nye og mer kritiske øyne (Rottem 2002, s.133). En gruppe representanter for den såkalte «to-lagsteorien», fremmet blant annet av antifascistiske radikalere som Sigurd Hoel, Helge Krog og Nordahl Grieg, var Hamsun-beundrere og hevdet at de dypeste lag i diktningen hans var ubesmittet av fascistene og NS-sympatisørens politikk (Rottem 2002, s. 134-135). Nordahl Grieg hevdet blant annet at det sosiale synet som framkommer i bøkene, ikke var fascistisk: «det er dikteren, fantasten – ikke politikerne – som i hans bøker ordner opp i samfunnsforhold» (Rottem 2002, s. 15)

I opposisjon til denne lese måten står ideologikritikkens lese måte av Hamsun, først fremmet av den nevnte tyske sosiologen Leo Löwenthals artikkel *Knut Hamsun. Zur Vorgeschichte der autoritären Ideologie* (1937), der han tar avstand fra to-lagsteorien og argumenterer for at boken, og Hamsuns forfatterskap mer generelt, representerer en form for ideologisk forførelse og protofascisme. Denne artikkelen representerer startpunktet for en serie nedvurderende ideologikritiske lesninger av Hamsun (Wærp 2010, s. 106) og vil derfor behandles kort her.

I Löwenthals ideologikritiske og nymarxistiske lesning blir naturforherligelsen vi finner i Hamsuns forfatterskap generelt, og Markens grøde spesielt, en passiviserende drøm «som muliggjør den herskende klassens undertrykkelse av de maktesløse massene» (Löwenthal 1980, s. 66), og denne naturlengselen, samt vektleggingen av å leve i harmoni med naturens rytme, utgjør «en fantasi om at verden en gang virkelig skal bli menneskets hjemsted» (Löwenthal 1980, p 84). Denne fantasien er igjen nært knyttet til idealiseringen, romantiseringen og mytologiseringen av bonden, som «bereder grunnen for de nyeste politiske ideologier hvor begrepene om fører, eiendom og jordbunden nasjonalitet forbinder seg med hverandre» (Löwenthal 1980, s. 66). Til samme formål tolker Löwenthal også Hamsuns vektlegging av og idealisering av «de individuelle tilfellene» og heltedyrkingen: «Forherligelsen av det særegne og usedvanlige mennesket», skriver Löwenthal, «er i virkeligheten forherligelsen av herskeren og herskerdømmet» (Löwenthal 1980, s. 66). I tillegg er forfatterskapet fylt av «en skadefro, foraktende holdning til menneskenes kravlende og krypende liv» (Löwenthal 1980, s. 83) og denne menneskeforakten har sammenheng med forfatterskapets naturfølelse. Löwenthal avslutter slik:

Når det ideologikritiske apparatet ikke lenger utgjør et tilstrekkelig våpen til å sikre de nye makthavernes nøkkelstilling i samfunnet, da gjør den fascistiske virkeligheten ende på de seinliberalistiske ønskedrømmene. Freden i naturen, som de borgerlige lesersjiktene kunne drømme sammen med Hamsun om, er rent bedrag. I virkeligheten viser den seg som det autoritære herredømmets industri- og krigsalarm. (Löwenthal and Rottem 1980, s. 66)

Dette er åpenbart tanker som er problematiske i et økokritisk perspektiv. Som Henning Wærp skriver, er særlig argumentet om at det å leve i kontakt med naturen og følge dens rytme skal være noe negativt som fostrer menneskeforakt, vanskelig å svelge. I et økokritisk perspektiv er naturen åpenbart allerede «menneskets hjemsted» og i den grad den ikke er det (en strengt tatt absurd påstand), så må den i større grad bli det. Når Wærp skriver at «Det er vanskelig å være med på en slik slutningsrekke fra natursensibilitet til underkastelse, en underkastelse som igjen fører til individets intet» (Wærp 2010, s.108) er dette altså et utsagn jeg vil slutte meg til.

Som nevnt representerer Löwenthals artikkel starten på en serie nedvurderende lesninger av *Markens grøde*, fremmet av ideologikritikere. Ideologikritikken hadde sin glansperiode på 1970-tallet, og romanen ble nå hevdet å være antimoderne og reaksjonær. Viktige kritikere i denne bølgen av nedvurderende lesninger, er blant annet danskene Morten Giersing, John-Thobo-Carlsen og Mikael Westergaard Nielsen, samt tyskeren Eberhard Rumpke (Rottem 2002, s.135). I tillegg har romanen blitt kritisert for sitt kvinnesyn fra feministisk hold, samt for sin behandling av samene fra et postkolonialt hold, som nevnt innledningsvis.

Men Löwenthals artikkel og ideologikritikkens perspektiver har også blitt kritisert fra andre hold enn det økokritiske. Löwenthals artikkel blir, selv om den regnes som en klassiker i ideologikritikken, ifølge Wærp og Rottem også sett på som «en demonstrasjon på [den daværende ideologikritikkens] svakt utviklede estetiske teori og reduksjonisme» (Wærp 2010, s. 108), mens lesningene som kom på 70-tallet ifølge Wærp er mer nyanserte.

Mange av 80- og 90- tallets lesninger av Hamsun stilte seg derimot i opposisjon til ideologikritikkens tilnærming. Det ble nå mer vanlig å se modernisme og flertydighet der en før så fascisme og entydighet. Et viktig og tidlig korrektiv kom med Rottens artikkel *Utopi på leirføtter* (trykt som *Agarisk oppbyggelsesbog» eller syndefallsberetning? I Hamsun og fantasiens triumf i 2002*) i 1983. Rottem argumenterer her for at «Löwenthal og hans disipler» ignorerer romanens mange motsetninger når de leser *Markens Grøde* som en entydig roman, en forutsetning for at de kan tolke den som reaksjonær og menneskefiendtlig (Rottem 2002, s. 136) og representerer dermed en reduksjonistisk betraktningssmåte. Ifølge Rottem er også *Markens Grøde* «skrevet over den samme splittelse» som hans tidlige romaner (Rottem 2002, s. 136)

Sentral for denne tolkningen blir særlig Geissler-skikkelsen. Geissler, som altså formulerer romanens tilsynelatende budskap er «preget av de samme splittelseserfaringer som 90-årsheltene» (Rottem 2002, s. 139), og gir uttrykk for det Rottem kaller romanens «dobbelbevissthet» (et begrep han henter fra den danske kritikeren Jørgen Bukdal) – «en metarefleksjon eller metabevissthet som setter visjonen og utopien i relieff og gjør den transparent. I [*Markens grøde*] taler en utopiker som ikke finner seg til rette innenfor sin egen utopi.» (Rottem 2002, s. 143). Når vi blir oppmerksom på hvor viktig Geissler er, mener Rottem, kan vi ikke lenger oppfatte *Markens grøde* som et entydig og harmoniserende verk (Rottem 2002, s. 146). I tillegg vektlegger Rottem fortellerens ironiske grunnholdning for å fremme samme sak, og uoverensstemmelsen mellom det fortelleren sier og hva som egentlig skjer i romanen (ibid).

Jeg vil i det følgende i mer detalj ta for meg tre nyere lesninger av *Markens grøde* som alle stammer fra 2000-tallet, presentert av Peter Mortensen, Henning Wærp og Reinhard Hennig. Artiklene har det til felles at de alle berører perspektiver med økokritisk relevans, og to av dem sågar eksplisitt. Disse nylesningene vil jeg kommentere og ta stilling til i lys av min analyse av romanen i denne oppgaven for å forsøke å gjøre rede for mitt eget perspektiv på denne teksten i lys av dagens sosiopolitiske kontekst.

Peter Mortensen tar i artikkelen «*Green by this time tomorrow!*»: *Knut Hamsun's Alternative Modernity*» (2009) utgangspunkt i de ideologikritiske lesningene av romanen som antimoderne, reaksjonær eller proto-fascistisk, og argumenter for at romanen er ingen av delene, men snarere forsøker å kartlegge «alternative modernities (...) producing a complex dialectic of critique and affirmation that cannot simply be dismissed as back-ward-looking» (Mortensen 2009, s. 9). Mortensen tar riktignok ikke eksplisitt utgangspunkt i teorier fra økokritikken, men han berører en tematikk som gjør at han godt kunne gjort det, og i det minste som gjør det relevant for meg å trekke artikkelen inn i denne oppgaven. Mortensen argumenterer her for at romanen ikke representerer, som Rolf N. Nettum uttrykte det, «Hamsun's disgust with the technologization and mechanization of society» eller, som Löwenthal uttrykte det, «romanticizing primitivism par excellence» (Mortensen 2009, s. 9), men tilbyr en «surprisingly sophisticated meditations on the complex interplay between human civilization and nature and on man's relationship to his tools» (Mortensen 2009, s. 14). Romanen forkaster ikke ifølge Mortensen teknologi, men demonstrer at mennesket må arbeide for å tilpasse teknologien til naturens prinsipper. Teknologi er i romanen altså ikke en antitese til naturen, for i tillegg til den destruktive teknologien finner vi også i romanen en teknologi som er organisk likeså vel som moderne, og

som «forbedrer» naturen ved å bryte ned skillet mellom det naturlige og det menneskebygde, heller enn å virke som destruktivt element (Mortensen 2009, s.15)

For å argumentere for dette synet, kontrasterer Mortensen blant annet den mislykkede gruveutvinningen og ødeleggelsene det etterlater med Isaks egen bruk av teknologi:

Isak's hastily assembled «waterworks,» on the other hand, allows Hamsun to envisage how another modern world could be forged – one where human intelligence is brought to bear on natural materials to help bring balance to ecology for the benefit of both nature and humans, and where «machinery» is understood as the realization of nature in new form, not an antithesis of it. Isak's various ecotechnologies involve negligible expenditure, require only simple tools, entail minimal maintenance and produce no waste pollutions. (ibid)

Heller enn å gjøre en abstrakt fordømmelse av teknologien, iscenesetter romanen slik en kamp mellom den destruktive og den produktive og organiske teknologien, som igjen representerer Lewis Mumfords klassiske dikotomi mellom «autoritære-» og «demokratisk teknikk» (Mortensen 2009, s.16) Telegrafene og gruvearbeidet er representanter for «megamaskinen» som er avhengige av store og sentraliserte selskaper og byråkratiske strukturer:

Både Isak og Inger, derimot,

incline towards tools and machines that can be owned, understood, operated and maintained by individuals with little economic, social, educational or political capital and that give such individuals greater influence over their own lives. A notable case in point is Inger's sewing machine (...) another example of «technology with a human face» is introduced towards the conclusion of book one with Isak's investment in various state-of-the-art farm technologies. (Mortensen 2009, s. 17 – 18)

I lys av min analyse av romanens tingmakt i denne oppgaven, er det ikke vanskelig å være enig i at *Markens grøde* presenterer et tvetydig syn på teknologi, og den ikke er en entydig reaksjonær roman. Symaskinen og slåmaskinen er i både i min og Mortensens analyse slående eksempler på at teknologiens kraft ikke er ensidig destruktiv i romanen. Likevel har jeg er par innvendinger mot Mortensens lesning, som jeg vil ta for meg her:

For det første vil jeg hevde at selv om både symaskinen og slåmaskinen er maskiner som både kan eies og opereres av enkeltmennesker med begrenset utdanning og sosial, politisk og økonomisk kapital, så viser en nettverksanalyse at disse tingene derimot ikke kan *utvikles* uten en form for «megamachine» med nettopp betraktelig sosial og økonomisk kapital. Og selv om slåmaskinen og symaskinen ikke produserer, eller produserer minimalt, avfall, er utviklingen av disse redskapene avhengige av industri som skader miljøet. Som Mortensen selv poengterer

(Mortensen, 2009, s. 20), er heller ikke Isak i stand til å anvende slåmaskinen uten hjelp fra den skolerte sønnen, Eleseus, og jeg vil legge til at også Inger er avhengig av skoleringen hun fikk i fengsel for å operere symaskinen. Holder man perspektivet på det større nettverket her, ser man hvordan både Isaks slåmaskin og Ingers symaskin, som telegrafledningen og gruvedriften, «both depend upon the logic of, and foster further reliance upon, large centralized corporations and bureaucratic structures.».

Jeg vil også innvende at Mortensen mangler et blick på det jeg har kalt tingenes fascinasjonsmakt i romanen. Mitt fremste eksempel her er Isaks klokke. Klokken Isak henger på veggen, er ikke en maskin som «weave a seamless web of the natural and the human-built» og «improve nature by harnessing nature's own powers rather than imposing an extrinsic design» (Mortensen 2016, s.15). Klokken har ingen reell funksjonsmakt i romanens univers, og visselig ikke knyttet til Isaks landbruk eller forhold til naturen. Klokken representerer slik ingen «forbedring av naturen», men får sin tingmakt utelukkende gjennom å spille på Isaks og Ingers forfengeligheit. Teknologiens «positive» (under forutsetning av at Isak representerer et ideal og at teknologi som er positiv for ham, er positiv teknologi) kan altså ikke begrenses til at det er teknologi som «forbedrer naturen».

Til slutt vil jeg innvende at forestillingen om at Isaks teknologi representerer en «forbedring av naturen» i det hele tatt og naturligvis er problematisk i lys av de de-antroposentriske perspektivene jeg tar for meg i denne oppgaven. «Forbedring av naturen» betyr jo i denne henseende bare at naturprosessenes handlekraft utnyttes til fordel for mennesket. Dette poenget er derimot Mortensen også bevisst selv:

If Hamsun was an important forerunner of today's «green» movement, as is often somewhat hazily argued, his was a relatively «shallow» rather than a «deep» ecology, not striving for «biospherical egalitarianism,» but seeking to balance man's duties as steward of creation against his right to intervene in natural processes. (Mortensen 2016, s. 21)

Kritikeren som har gått lengst i å lese Hamsuns forfatterskap generelt og *Markens grøde* spesielt i positivt økokritisk lys, er Henning Howlid Wærp. Først i artikkelen *Isak Sellanrå, igjen dagens mann?* (2010) og deretter som sentrum i bokutgivelsen *Hele livet en vandrer i naturen* (2018) leser Wærp *Markens grøde* som en roman om å være i kontakt og balanse med sine naturgitte omgivelser (Wærp 2018, s. 16) med en særlig lydhørhet overfor naturen, og der naturen ikke bare er en ressurs, men også har en verdi i seg selv (Wærp 2018, s. 200) en lesning han

presenterer som et «korrektiv til ideologikritikkens negative oppfatning av Hamsuns natursyn» (Wærp 2018, s. 198). Sitt teoretiske perspektiv henter Wærp særlig fra Arne Næss dypøkologi.

Wærps argumentasjon sammenfatter han selv slik:

Romanen er en slags lysning, en artikulering av forholdet mellom menneske og miljø, person og sted. For Isak er alt rundt ham familiært. Han opplever omgivelsene som i ett, og ikke som en rekke separate elementer (...) Hamsuns mål med romanen er en transformasjon, en bevegelse mot ikke noe hinsidig, men en jordvendt bevissthet. (Wærp 2018, s. 212-213).

For å argumentere for dette synet trekker Wærp blant annet fram Isak og folket på Sellanrå og deres måte å leve av og i naturen, i kontrast særlig til gruvearbeiderne og handelsmannen Aronsen. Et viktig poeng her er for Wærp hvordan de forholder seg annerledes til behovet for ting og landhandel i marken, et annet er Aronsens nedvurderende holdning til stedet han bosetter seg på: «For Aronsen, til forskjell fra bøndene, har ikke stedet noen kvaliteter i seg selv.» Isaks klokke, som han stiller på måfå, blir for Wærp et uttrykk for at «Isaks tidsopplevelse er annerledes enn handelsmannens og gravedireksjonens» (Wærp 2018, s. 201), altså han deler ikke «[d]en kapitalistiske oppfatningen av at «tid er penger» (ibid). Isak illustrerer også en evne til å «lytte» til naturen, en evne som gjør ham lydhør for naturens behov (Wærp, 2018, s. 204). Antropomorferingen av dyrene og personene på Sellanrås omgang med dem, danner også en kontrast til det anonymiserte og distanserte forholdet mennesker i det moderne konsumentensamfunnet har til dyrene de konsumerer (Wærp 2018, s. 206). Antropomorferingen, slår Wærp fast, «går sammen med et prosjekt av dypere naturkontakt» (Wærp 2018, s. 206). Også romanens arbeidsetikk leser Wærp inn i et økologisk perspektiv (Wærp 2018, s. 207 – 208) og det samme gjelder romanens globaliseringsetikk: På Sellanrå, i kontrast til for eksempel i gruve drift, finner vi en intim kontakt med naturen som har likheter med dypøkologiens biosfærisk egalitarisme. Til slutt mener Wærp romanen bryter ned dikotomien natur – kultur» (Wærp 2018, s. 211): «Sellanrå blir liggende som «et hjem midt i urnaturem», som det heter i romanen» (Wærp, 2018 s. 212). Wærp innrømmer riktignok at romanen har problematiske aspekter, som den negative innstillingen til samenes levesett, den ensidige lovprisningen av kvinnen som mor og kone og det ensidig negative bildet av det urbane (Wærp 2018, s. 213) – men disse har for Wærp liten eller ingen relevans for det han leser som romanens økologiske budskap.

Deler av Wærps tolkning sammenfaller med min analyse så langt i denne oppgaven. Jeg har for eksempel vist hvordan «den nye tidens tingmakt» påvirker menneskene i marken annerledes

enn øvrige menneskelige aktører i romanen, og også hvordan naturens tingmakt i større grad har en positiv effekt på dem. Men samtidig mener jeg Wærp underspiller viktige momenter i romanen, som jeg mener har kommet fram i min analyse. For eksempel gjør han ingen poeng av at også Isak og Inger gjennom sin forfengelighet også selv er «sårbare» for den nye tidens tingmakt. Når Isak henger opp sin klokke og stiller den på måfå, forteller det ikke bare om at han har et annet forhold til tid enn Aronsens kone og representantene fra gruveselskapet – hadde det vært tilfelle, ville Isak slettes ikke hatt behov for å henge opp en klokke. Her underspilles altså klokkes fascinasjonsmakt og Isaks forfengelighet – Isak og folket på Sellanrå er på ingen måte immune mot den nye tidens tingmakt, selv om tilknytningen til naturen og distansen til andre mennesker gir dem en form for resistans. Distanse til andre mennesker virker her å være viktigere enn tilknytningen til naturen, og siden romanen forfekter befolkningsvekst, vil etter alt å dømme denne resistansen bare svekkes etter hvert som flere nybyggere kommer til marken.

Men min største innvending mot Wærps lesning, gjelder hans kobling av romanen opp mot Næss' de-antropocentriske prosjekt. I min analyse er *Markens Grøde* en i høyeste grad antropocentriske roman. Dette viser seg blant annet i den sentrale rollen menneskene spiller i aktør-nettverkene, samt at ikke-menneskelige aktørers handlekraft nesten utelukkende skildres i relasjon til betydningen de har for menneskene i romanen. Bortsett fra en skildring av en kusopp skildres knapt ikke-menneskelige aktører med «egenverdi»: Relasjonene går hele tiden fra tingene til menneskene, og relasjonene tingene imellom tillegges knapt oppmerksomhet eller verdi. Særlig blir dette tydelig i fortellerens omtale av landskapet som «dødt» uten menneskenes tilstedeværelse, som jeg har vist er tilbakevendende i romanen.

Reinhard Hennig er i artikkelen *Knowing the right, but not doing it* (2018) sterkt kritisk til Wærps lesning. Ved å lese romanen retrospektivt i lys av menneskelige klimaendringer og antropocen, argumenter Hennig for at boken ikke kan oppfattes som en økologisk tekst. Hennig mener det er en motsatt mellom romanens narrativ på den ene siden og forteller- posisjonen og Geisslers perspektiv på den andre. Wærps økologiske lesning baserer seg for mye på fortellerposisjonens og Geisslers kommentarer, skriver Hennig, for ser man på romanens handling i lys av antropocen leverer den tvert om et narrativ om (konstant) framskritt og vekst uten tanke på mulige begrensninger eller ubesiktige konsekvenser (Hennig 2018, s. 20).

Dette framskrittsnarrativet mener Hennig blant annet kommer til syne gjennom det industrialiserte landbruket. Sellanrås vekst ville også vært umulig om det ikke var for kontakten med en industribasert-markedsøkonomi, og menneskene på Sellanrå lever ikke, i kontrast til

fortellerens kommentarer, i treskjeens tidsalder (Hennig 2018, s.31). Isak får heller i romanen aldri nok, og den eneste personen som setter spørsmål ved den nødvendigheten av den konstante økonomiske veksten i romanen er den ellers så lumske Oline.

I kombinasjon med en ideologi om ubegrenset befolkningsvekst, som Hennig også leser inn i romanen, formidler romanen slik tvert om ikke «grønne verdier», men er et litterært uttrykk for nettopp de verdiene og prosessene som ledet til «The Great Acceleration» og antropocene (Hennig 2018, s. 20).

Ser man mindre på hvordan fortellerposisjonen forholder seg til naturen, og mer på hvordan personene i romanen forholder seg til naturen, avslører den også at menneskelig inngripen i biodiversitet i romanen, som gjennom avskoging og tømning av myrlandskapet, som vi i dag vet er blant hovedårsakene til masseutryddelsen av dyrearter samt bidrar til global oppvarming, i romanen ikke bare skildres uten kritisk blikk, men tvert om med entusiasme og utelukket i positive termer (Hennig 2018, s.23).

Problematisk mener Hennig det blant annet er at Isak og Inger introduserer nye dyre- og plantearter i økosystemet uten at dette behandles som problematisk av fortelleren, og selv ville dyr verdsetter i romanens univers de menneskeskapte endringene i økosystemet (ibid). I konklusjon, mener Hennig, etterlater romanen ingen tvil om at det ønskelige er et miljø skapt og formet av mennesker (ibid). *Markens grøde* presenterer ikke et nytt perspektiv på naturen, slik Wærp hevder, men representerer «precisely the [perspective on nature] that led humanity into the predicament of the Anthropocene.» (Hennig 2018, s. 25)

Hennig trekker også fram, som jeg også har gjort i min analyse, at naturfenomener i minimal grad representerer en trussel for nybyggerne i marken, og de truslene som finnes, har som narrativ funksjon å bekrefte den positive, eller i det minste uproblematiske, effekten menneskeskapte endringer har på det ikke-menneskelige miljøet (Hennig 2018, s. 25). Det fremste eksempelet her er naturlig nok tørkene, som altså løses av at Isak bringer poteten inn i aktør-nettverket rundt Sellanrå:

Som jeg har nevnt tidligere, blir også romanen i Hennigs lesning naiv i behandlingen av følgene av gruedriften. Selv om romanen tydelig og åpenbart bevisst beskriver at landskapet i fjellet har blitt negativt påvirket av driften, får dette ingen negativ effekt for Isak og folket på Sellanrå, noe som ifølge Hennig er høyst urealistisk særlig med tanke på at gravene befinner seg over sjøen Isak og Sivert fisker i (Hennig 2018, s. 27). Som Hennig påpeker, er det også Isak og

Geissler som til syvende og sist både er ansvarlige for og tjener på gruvedriften, som fortellerposisjonen altså virker å beklage effektene på av i fjellet (ibid). Episoden viser seg dermed ifølge Hennig å «mainly fulfill the narrative function of demonstrating the futility of speculative investments in forms of resource extraction that have nothing to do with agriculture» (ibid) heller enn å fronte et miljøpolitisk budskap, slik Wærp leser hendelsen.

Romanen skildrer også, ifølge Hennig, en menneskenatur som nødvendiggjør et vekstnarrativ og framskrittsnarrativet der økt produksjon og konsumpsjon, og dermed ressursbruk og miljøforurensning, er uunngåelig (Henning 2018, s. 36). For å underbygge dette tar Hennig for seg hvordan selv Isak som «the archetypical farmer, and indeed the archetypical human being (...) as exemplary – as representing the standard for the entire species of *homo sapiens*» (Hennig 2018, s. 30) lar seg forføre av det jeg i denne oppgaven har kalt «den nye tidens tingmakt»:

Av dette, mener Hennig, kan vi avlede at ønsket om å bli beundret av andre, altså forfengelighet, er «a part of human nature – something that exists in every human being» (Hennig 2018, s. 36)

Lest retrospektivt kan romanen slik gi en forklaring på hvorfor og hvordan «the great acceleration» begynte, mener Hennig. Ikke egentlig på grunn av teknisk innovasjon eller overgangen til fossil-drift, men fordi mennesket har en innebygd uunngåelig trang til å konkurrere om hverandres beundring og gunst som nødvendiggjør ubegrenset vekst. (ibid) Aksepterer man disse premissene, skriver Hennig,

then the logical conclusion is that what brought us into the Anthropocene was human nature, and that the transition to this new and highly problematic geological epoch was indeed unavoidable, at least with humans behaving in a «natural way» - which, of course, is posited as an ideal in *Markens grøde*. (ibid)

Heller enn å være en veileder mot «det enkle liv», slik Wærp hevder, mener Hennig, kan romanen leses som en illustrasjon på det uunngåelige aspektet av klimaendringene, samt det naturstridige i å leve et slikt enkelt, begrenset liv, som etter mye å dømme er nødvendig om vi skal omstille oss utfordringene i antropocen. Våre samtidige forsøk på å begrense våre miljø- og klima-fottrykk er dermed dømt til å feile (Hennig, 2018, s. 40).

Deler av denne kritikken har Wærp faktisk tatt høyde for i *Hele livet en vandrer i naturen*. I innledningen tar han for seg professor i genetikk og planteforedling, Åsmund Bjørnstad, som har påpekt:

Å rydde skog er tap av biologisk mangfold. Å dyrke myr frigjer drivhusgassar. Åkeren legg jorda open for erosjon. Plogen og kveiteakset, symbol på framgang prega av tallause myntar og frimerke, betyr erosjon og usunt gluten. (sitert fra Wærp 2018, s. 24)

Wærp kommenterer:

Med andre ord: Den som vil bruke boka direkte som en guide til et økologisk levesett, får problemer.

Men slik skal heller ikke diktning brukes: Diktning skal føre tanken videre. I dagens klimadebatt, med kritikk av forbrukersamfunnet og vår livsstils krav om materiell framgang, har *Markens grøde* kanskje noe å tilby (...) En roman som *Markens grøde* kan bidra til å forme vår tenkning om alternativer til fremskrittsideologien (ibid).

Men om Wærp ikke vil lese romanen som en «guide til et økologisk levesett» leser han den altså, som Hennig påpeker, som en «oppskrift på det enkle liv» - og forskjellen på disse to posisjonene er på meg noe uklar. Lest som «oppskrift på det enkle liv» sier vel først og fremst noe om at «det enkle liv» vil si livet som bonde, et perspektiv som neppe er relevant for dagens klimadebatt. Hennig dokumenterer også godt, mener jeg, at romanen ikke er i opposisjon til fremskrittsideologien, selv om jeg også langt på vil gi Mortensen rett i at romanen skildrer en «alternativ modernitet» - altså en modernitet som er skeptisk til multinasjonale selskaper og kapitalistisk spekulasjon, men der det lokale jordbruket står i førersetet. Men igjen opplever jeg ikke dette perspektivet som særlig relevant i dagens klimadebatt, siden ingen klimautfordringer i dag vil løses av at flere mennesker blir bønder. Men som en «oppskrift på det enkle liv» sier romanen kanskje likevel noe relevant om vårt forhold til ting. Selv om Hennig har rett i, og som jeg også har dokumentert i denne oppgaven, at Isak også lar seg forføre av tingene, så underspiller kanskje Hennig den resistensen folket på Sellanrå viser for det jeg har kalt «den nye tidens tingmakt». Dette dokumenterer Wærp godt i sin bok, og det mener jeg også å ha vist i denne oppgaven. Av «luksusartikler» så nyter riktignok Isak kaffe og henger opp en klokke på veggen, men han stopper også stort sett der, og dette står i sterk kontrast til personer som Aronsen og Eleseus. I dagens samfunn, hvor luksusartikler som smarttelefoner, TV, interiør og hagestell fyller en større og større del av livene våre, samt effekten dette moderne forbrukersamfunnet har på klimaet, opplever jeg dette som et relevant budskap også i dag, om ikke mer relevant i dag enn da Hamsun skrev sin roman. Budskapet lyder i så fall: Vis måtehold.

Men i lys av min oppgave blir det også innlysende, vil jeg si, at Hennig i sin lesning underspiller det jeg har kalt den nye tidens tingmakt, der han sier det *ikke* er teknologien og den teknologiske innovasjonen, men den menneskelige natur, som fører an antropocen. I et aktør-nettverks-perspektiv opptrer åpenbart tingene som aktør på linje med menneskene og deres

tilbøyeligheter, og jeg mener å ha demonstrert grundig i oppgaven de viktige aktør-rollene tingene får i romanens narrative behandling.

En kan også kanskje innvende at Hennig ikke vier naturfenomenenes tingmakt nok oppmerksomhet i sin lesning. Som både Wærp og jeg dokumenterer, har nybyggerne i romanen positive opplevelser av å være i direkte kontakt med ulike naturfenomener. Men hvor relevant er dette perspektivet egentlig i dagens klimadebatt? Ingen klimautfordringer blir visselig løst av at nordmenn i dag er glade i å gå turer i fjell, skog og mark. Som Morten poengterer kan en slik naturdyrkning i visse tilfeller være skadelig for, ikke gagne, klima og biosfæren, som den sterke motstanden mot utbyggingen av vindmølleparker i Norge i dag fordi de ødelegger utsikten i en ellers «uberørt natur», kanskje kan demonstrere, eller for ikke å snakke om flytrafikken og turismen som skyldes våre ønsker om å oppleve fremmed og/eller «uberørt» natur.

Ellers vil jeg si at Hennigs analyse langt på vei sammenfaller med min analyse av nettverk og tingmakt i denne oppgaven. Jeg har også fått fram at ingen i romanen er immune mot det jeg har kalt «den nye tidens tingmakt» - og den resistansen Isak og innbyggerne i marken viser, ser ut til å være mer avhengig av et fravær av kontakt med større grupper med andre mennesker i nettverket enn det er av nærkontakt med naturfenomener – og kombinerer vi dette med prinsippet om befolkningsvekst, som Hennig dokumenterer i romanen, ser det etter min lesning ut til at «den nye tiden» og «tingenes arme» uunngåelig vil vinne denne kampen og lede til samfunnet og klimautfordringene vi har i dag. Men som jeg vil komme mer tilbake til i avslutningen, ser jeg ikke dette nødvendigvis som en svakhet i romanen. Lest retrospektivt kan vi ikke i dag slå fast noe annet enn at romanen fikk rett, tross hva vi må regne som Hamsuns intensjoner om det motsatte. Relaterer vi dette poenget til Markussens artikkel, kan vi kanskje her si at dette er nok et tilfelle der romanforfatteren Hamsun er klokere enn ideologen Hamsun.

En kan også kanskje innvende mot Hennig at metoden hans med å lese romanen retrospektivt i lys av antropocen, ikke yter Hamsun rettferdighet. En kan vanskelig forvente, selvsagt, at Hamsun på starten av 1900-tallet skulle forutsett problemene vi har med avskoging, drivhusgasser og overbefolkning i dag. Men i lys av Wærps prosjekt er metoden, vil jeg hevde, ikke spekulativ, siden Wærp nettopp ønsker å nyllese romanen i lys av vår samtids klimautfordringer. Jeg opplever det altså som at Hennigs kritikk i større grad rammer Wærps lesning enn Hamsuns roman.

Jeg vil altså langt på vei gi Hennig rett i at *Markens grøde* vanskelig kan leses som en økologisk roman i lys av dagens klimadebatt. Men hva med Næss filosofiske og dypøkologiske perspektiv, som Wærp mer eksplisitt bygger sin argumentasjon på? At romanen kan lære oss et og annet om å «ta innover seg naturen i all sin velde» (Wærp 2018, s. 204), slik Næss oppfordret til, vil jeg gi Wærp rett i. Det underbygges av det jeg har lest som naturfenomenenes fascinasjonsmakt i romanen, og Wærp dokumenterer også dette godt selv. Jeg vil nå se mer i detalj på dypøkologiens teoretiske fundament, slik jeg la det fram i teoridelen av denne oppgaven.

Prinsippene om autonomi og desentralisering er det lite tvil om at vi finner uttrykt som idealer i romanen, som jeg har underbygd i kapittelet om bioregionale og kosmopoliske perspektiver. At avkoblingen fra det globale på ingen måte er komplett, ser jeg ikke som motstridende her, men snarere som uttrykk for at romanforfatteren Hamsun ikke er naiv. Prinsippet om symbiose finner vi også uttrykt som et ideal i romanen, som følgende sitater kan illustrere:

De ensomme mennesker, ja så stygge og altfor frodige, men et gode for hverandre, for dyrene og for jorden. (Hamsun 2009, s. 22)

Det er nu så at det er jorden jeg er her for. Jeg har mange mennesker og enda flere dyr å holde liv i. Vi lever av jorden. (Hamsun 2009, s. 78)

Dere går der sammen med himmelen og jorden og er ett med dem, er ett med dette vide og rotfestede. Dere behøver ikke sverd i hånden, dere går livet barhendt og barhodet midt i en stor vennlighet. Se, der ligger naturen, den er din og dines! Mennesket og naturen bombarderer ikke hverandre, de gir hverandre rett, de konkurrer ikke, kappløper ikke efter noe, de følges ad. (Hamsun 2009, s. 347)

Det første av disse sitatene er en fortellerkommentar uten tilknytting til noen av personenes bevissthet. Det andre er hentet fra Isaks bevissthetsstrøm, og det tredje er hentet fra Geisslers munn. Når både fortelleren og romanens to «helter» slik gir uttrykk for tanker om å leve i symbiose med naturen, blir disse prinsippene unektelig en del av romanens tematikk og budskap, selv om personenes handlinger, som Hennig dokumenterer, i dagens lys taler mot slike prinsipper. I et tankeeksperiment der vi lar Hamsun skrive denne romanen i dag, eller med kunnskapen vi har i dag, er det derfor i min oppfatning nærliggende å tro at personene for eksempel ikke ville tappet myrene og ville vist større forsiktighet når det kommer til avskoging. Jeg vil også påpeke at avskogningsmotivet i romanen ikke nødvendigvis er skildret i like «exclusively positive terms» (Hennig 2018, s. 23) som Hennig hevder, som følgende sitat kan illustrere:

Isak begynte i skogen igjen og hugget mere ved, gjorde sine gater og sin by av favnved til neste vinter. Han kom lenger og lenger bort fra husene nu, en stor vid li lå alt åpen for dyrking og han aktet ikke snauhugge marken mere, men herefter bare felle de eldste trær med tørr topp. (Hamsun 2009, s. 35)

En kan innvende, som Hennig gjør, at en eventuelt tilsynelatende økologisk bevissthet som kommer til syne i sitater som dette, annulleres da Isak senere både bygger sagbruk for å skaffe planker til den endeløse klyngen av bygninger han reiser, samt i tillegg også selv importerer trevirke utenifra (Hennig 2018, s.23). Man kan også påpeke at Isak først stopper å «snauhugge» når han ikke lenger har behov for å rydde mer skog, og når han kun ønsker å hogge de eldste trærne, er det også de eldste trærne som vil være best egnet til tømmer. Altså: Isak handler helt opportunt her, han ofrer ingenting når han velger å ikke rydde mer skog og bare hogger trærne som egner seg best til det formål han nå vil bruke dem til. Og om en kun har perspektiv på Isaks handlinger, oppleves dette på meg som en plausibel lesning. Fortellerens språk i utdraget, som her formodentlig ligger tett opp mot Isaks bevissthet, og som en ikke kan utelate som en del av romanens formidling av mening, gjør derimot at jeg vil argumentere for at dette ikke er en dekkende tolkning. Konstruksjonen «aktet ikke snauhugge» er i denne forbindelse verdt å merke seg. Å «akte» har konnotasjoner til hensyn, omtanke og verdsetting, og til det å vokte og passe på. «Snauhugge» har derimot fyldige negative konnotasjoner. Vi finner altså en verdimessig vurdering i teksten av det å la være å hogge skog som noe positivt og å hogge for mye skog som negativt. Substantivsfrasen «De eldste trær med grå topp» kan vi også merke oss her. Selv om de eldste trærne også vil være de største og dermed de beste (for tømmer), så mener jeg språket her gjør det tydelig at det Isak i alle fall ikke utelukkende er pragmatisk, i så fall ville han ikke bry seg om trærne var grå i toppen eller ikke. Isak kunne for eksempel tenkt at han bare ville ta de «største» eller «høyeste» eller «beste» trærne, eller også bare de «eldste», men når Isak betoner at han bare vil ta de «eldste med tørr topp» aksentuerer det altså at Isak også har en bevissthet om trærnes «helse».

Dette forteller oss i det minste, mener jeg, at om Isak, og også Hamsun, manglet økologisk kunnskap, og om Isak på ingen måte handler altruistisk, så finner vi i det minste en form for økologisk bevissthet illustrert i disse eksemplene, og denne bevisstheten gir det mening å knytte til både Isak og Hamsun. I alle tilfeller er det en lang vei fra den eventuelle «rovdrift» Isak og hans vannkraftdrevne sag står for, sammenlignet med de dypt problematiske avskogningsprosessene av verdens regnskog i dag.

Men prinsippet om «biosfærisk egalitarisme», som kanskje er Næss' mest avgjørende poeng, mener jeg er åpenbart fraværende i romanen. Som jeg tidligere har argumentert for, er *Markens*

grøde en antroposentrisk roman, og særlig beskrivelsene av naturen som «død» uten menneskeliv er i denne sammenheng betegnende. Mennesket framstår i romanen tvert om som «privilegert dyreart», og som Hennig dokumenterer, kan mennesket i romanens univers mer eller mindre fritt «skalte og valte med [naturen] uten at vi selv blir endret». Passasjer i romanen der biosfæren behandles som «ett og egent» hører til unntakene, heller enn regelen i romanen.

Det samme gjelder Næss prinsipp om nødvendigheten av å redusere den menneskelige befolkningen. Som Hennig dokumenterer, forfekter romanen tvert om det motsatt idealet. Om Hamsun ville stilt seg annerledes til dette spørsmålet i dag, kan en selvsagt bare spekulere på, men det er i alle fall verdt å nevne at romanen ble skrevet nesten 150 år etter at Thomas Malthus uttrykte sin bekymring for overbefolkning i *An Essay on the principles of population* (1778)

Et dypøkologisk ideal vi derimot finner i romanen, er Næss tanker om «the deep pleasure and satisfaction we receive from close patnership with other forms of life.» Dette underbygger analysen min av tingmakten til både diverse naturfenomener og dyr på Sellanrå. Jeg mener det er lite hensiktsmessig å avfeie et slikt perspektiv som bare «reaksjonært», «naturflukt» eller naivt romantisk svermeri. At kontakt med naturfenomener har en positiv effekt på menneskets mentale helse, er i dag veldokumentert (se f.eks. Cox et al. 2017). Det samme gjelder fysisk arbeid med jorden (se f.eks. Sempik 2010, s. 15).

For å oppsummere kan vi altså slå fast at selv om enkelte av Næss prinsipper for dypøkologien, gir gjenklang i romanen, så er denne gjenklangen på ingen måte gjennomført, og når det gjelder helt fundamentale prinsipper som biosfærisk egalitarisme og reduksjon av menneskelig befolkning, står Hamsuns roman og Næss tenkning i min lesning i direkte opposisjon til hverandre.

Vurderer vi roman i lys av miljøperspektivene en finner hos en teoretiker som Timothy Morten, må beskrivelsene bli enda mindre flatterende. Romanen er i sitt natursyn i Mortens begreper åpenbart romantisk og naiv. Dette viser seg blant annet i fornektelsen av destruktive elementer i naturen, slik vi ser i narrativet, og av framhevingen av positive egenskaper i de naturlige omgivelsene, som harmoni og balanse, slik vi for eksempel ser i Geisslers tale. Romanens (i dagens lys) naive ignorering av destruktive konsekvenser for klima og biodiversitet av menneskelige aktiviteter som avskoging, industrialisert jordbruk, tømning av myrer etc., og fortellerstemmens insistering på at mennesket og naturen på Sellanrå er til gode for hverandre, setter særlig ting i perspektiv i forhold til vår oppfattelse av «den økologiske tanke» i dag. På den ene siden forteller dette oss hvor mye «den økologiske tanke» har utviklet seg på ett

århundre, altså hvor snevert Hamsuns grep om menneskets tilknytning til miljøet var sammenlignet med kunnskapen vi har i dag, men på den andre siden vitner også fortellerens insisteringer om at det, om så knapt, finnes det vi kan kalle en økologisk bevissthet, i det minste finnes en økologisk ideologi. Altså, ved å insistere på at folket på Sellanrå lever på en måte som er god for omgivelsene, insinuerer også fortelleren at det er viktig, eller å foretrekke, å leve på en måte som er god for miljøet. Slik blir «den økologiske tanke» romanen, og Hamsun, altså ikke helt fremmed.

4. Konklusjon

Markens grøde er en antroposentrisk roman, men det er en roman tjukk av ikke-menneskelig materialitet. Det er materialitet som «vibrerer» med handlekraft, men denne handlekraften måles først og fremst i betydningen materialiteten har for romanuniversets mennesker, og i romanens framstilling er det som regel menneskene som får rollen som operatører i konstellasjonene som fører til større endringer.

I tillegg til menneskenes posisjon i aktør-nettverket, kommer romanens antroposentrisme til uttrykk i fortellerens omtale av marken som død og livløs uten menneskets tilstedeværelse. Dette er ontologisk antroposentrisme av typen som jeg har betegnet som problematisk, og som er uforenlig med de-antroposentreringsprosjektet vi finner i mye av teorien jeg har lagt til grunn for denne oppgaven, som dypøkologien og de fleste posisjonene i den materielle økokritikken.

Transkroppslige perspektiver med åpenbar aktualitet i dag, som effekten av slam fra gruvedriften på menneskene i det nærliggende landskapet, behandles ikke i romanen. Mennesket skildres som enestående og suverent i kontakt med naturen. Vi finner i romanen et rådende åpenbart humanistisk, heller enn det muligens mer aktuelle posthumanistiske, menneskesynet.

Tross enkelte kommentarer fra fortelleren eller personene i romanen som gir uttrykk for en virkelighetsoppfatning der mennesket må leve på en måte som ikke går utover den øvrige naturen, er dette perspektiver som ikke er gjennomførte i romanen, og særlig ikke når en leser romanen retrospektivt slik Hennig gjør. Romanen kan kanskje lære moderne lesere et og annet om å la seg berøre av naturfenomener og om verdien av å bruke sin egen kropp til hardt fysisk arbeid, slik jeg ble påvirket i situasjonen jeg skildret innledningsvis, men dette er perspektiver som ikke blir mer eller mindre relevante av dagens klimautfordringer.

Det teoretiske perspektivet som i størst grad sammenfaller med romanens univers, er med liten tvil bioregionalisme. «Det lokale» setter stadig vekk i forrang for det globaliserte, og at det lokale også har uunngåelige tilknytninger til det globale strider, som jeg viste i teoridelen, ikke nødvendigvis mot bioregionalismens prosjekt. Skal en løfte romanens aktualitet inn i dagens debatt, kan en måte å gjøre det på altså være å utforske det bioregionale perspektivet mer i sømmene – men jeg vil personlig være enig med Ursula Heise og Ulrich Beck i at et kosmopolisk perspektiv er viktigere enn et lokalt og bioregionalt perspektiv for å løse dagens klimautfordringer. Den vendingen tilbake mot det lokale som romanen i det store og det hele forfekter, kan en vanskelig, mener jeg, tolke som noe annet enn reaksjonært, anti-moderne og naivistisk i dag.

Romanen er skrevet i en pre-antropocen verden og et samfunn som ennå ikke har utviklet seg til det Ulrich Beck kaller «World risk society», og det er mye å forvente av en roman fra denne tiden at den skal kunne gripe nåtidens utfordringer med de massive endringer verden har gjennomgått siden romanen ble skrevet. Overgangen til antropocen representerer muligens en av de største endringene i perspektiv i menneskehetens historie, og det meste en kan forvente, er kanskje at en roman sporadisk berører vår egen tids tematikk, noe *Markens grøde* jo tross alt gjør. Samtidig skal en ikke undervurdere at romanen på sett og vis også er skrevet som en slags risiko-respons, altså som en respons på den katastrofen som var 1. verdenskrig, men 32.000, eller 3,2 millioner, Isaker, danner ingen fornuftig respons på dagens risikosamfunn, og Hennig gjør en god jobb i å vise at det også var en dårlig løsning den gang. Som risiko-analyse i lys av antropocene miljøutfordringer er altså min konklusjon at romanen har svært begrenset relevans.

Mest aktuelt for livene våre i dag, vil jeg si romanens perspektiver på det jeg i min analyse har kalt «den nye tidens tingmakt», og hvordan disse tingene virker på mennesket gjennom en tilsynelatende universell tilbøyelighet til forfenglighet.

Jeg gjorde i tidligere i oppgaven et forsøk på å formulere romanens «varsku» slik: Vi er under invasjon av den nye tidens ting, flykt til marken ellers blir overmakten uovervinnelig. I en samtid der aktørnettverkene rundt oss inkluderer smart-telefoner, flatskjerm TV-er, sosiale medier, og i et forbrukersamfunn som det er ingen tvil om at har nådd nye høyder siden Hamsuns tid, kan en i så fall si at dette varskuet ikke har blitt hørt. Problematikken, bør en kunne si, er dermed mer relevant enn noensinne. Hva er vel, for eksempel, Eleseus forfenglighet i romanen og hans underkastelse for tingmakten mot forfengligheten som får utløp på sosiale medier som Facebook og Instagram i dag? Og hva er vel spaserstokken og

vaffeljernetes tingmakt mot mobiltelefonens? Og hva er vel Ingers hareskår-operasjon mot moderne kosmetisk kirurgi? Her kan kanskje romanen lære oss en lekse for vårt eget beste i dag. Det er heller ingen tvil om at forbrukerkulturen Hamsun advarer mot, er en helt sentral årsak til de antropocene miljøutfordringene, og i den grad romanen har relevans som risikorespons i dag, ligger det i budskapet om forfengelighetens universalitet og irrganger i møte med den moderne teknologiens tingmakt.

At menneskene i marken ikke skånes for den nye tidens tingmakt, vil jeg som sagt hevde er en av romanens styrker, snarere enn en svakhet. Da Hamsun i sine foredrag og artikler på 1890-tallet gikk i strupen på de store norske realistene, var typediktningen et av hans fremste ankerpunkter. Som uttrykt i *Fra det ubevisste sjeleliv* (1890):

Efterhvert som tiden går, tør det hos de fineste merkende mennesker oppstå flere og flere sjelsfenomener av ualmindelig natur; man kan for så vidt ingen grense sette for disses vilkårlighet. Eller de oppstår ikke nye; man blir blott mere følsom til å oppdage dem. Men litteraturen, den har hovedsakelig hatt to slags mennesker: kloke og gale – allesammen «typer». (Hamsun 2009b, s. 267)

Eller i foredraget *Psykologisk litteratur* (1891):

Dernest beskyldte jeg den norske litteratur for – ikke nettopp å være forlite psykologisk, men at dens psykologi var for grov og billig, fordi menneskene i vår litteratur skulle være typer og karakterer. Jeg vil prøve å hevde at karakterpsykologien er en overfladisk psykologi, som ikke trenger fanatisk inn i det kompliserte moderne menneske.

Karakterpsykologien må efter sitt vesen nødvendigvis forutsette enkle, usammensatte mennesker. Litteraturen har derfor fra den eldste tid inntil nu vesentlig befattet seg med å framstille personer som har vært behersket av blott én eller to følelser, og som da ved alle mulige anledninger har opptrådt kun i kraft av disse to følelser. Alt, hva de sier og gjør, peker i en retning, hvert ord de tar i munnen, skal blott bidra til å anskueliggjøre og påvise det bestemte karaktertrekk som vedkommende person skal representere. (Hamsun, 2008, s. 41)

Nå – det er et stykke fra det «komplekse moderne menneske» Hamsun forsøker å skrive fram i sine 1890-romaner til Isak Sellanrå, og Isak er kanskje ikke blant «de fineste merkende mennesker» og hans sjelsfenomener er kanskje ikke så «ualmindelige», men jeg mener likevel vi kan lese Isak som et uttrykk for en vedvarende motstand mot typediktningen i Hamsuns forfatterskap. Når Andersen skriver om Markens grøde at

nå skaper Hamsun idealiserte skikkelser, typer, og de har gjerne også en representativ funksjon. De har altså mange av den slags litterære kjennetegn som Hamsun dro i korstog mot på 1890-tallet. (Andersen 2012, s. 294)

vil jeg altså, uten å motsi det åpenbare i at det er noe sant i det Andersen sier eller legge skjul på at også Andersen trekker fram det tvetydige i romanen, påpeke at Isaks forbindelser til tingene gir uttrykk for det motsatte. Hamsun kunne skrevet fram en person som i større grad skulle «anskueliggjøre og påvise det bestemte karaktertrekk som vedkommende person skal representere», altså Hamsuns natur- og jordbruksidealer, men da ville personen blitt en type. Kort sagt, Isaks forfengelighet er et umenneskeliggjørende trekk. En måte å se det på, kan derfor være at det er menneskeskildreren Hamsun som her kommer i veien for polemikeren Hamsun. Dette gir oss også en forklaring på de mange øvrige eksemplene på ambivalens vi finner i romanen, eller det nevnte dobbeltperspektivet. Hamsun er rett og slett, kanskje, en for nyansert menneskeskildrer til å skrive en roman med et entydig økologisk budskap.

Til den doble bevissthet Rotttem leser inn i romanen som følge av konflikten mellom romanens tilsynelatende tendens og Geissler-karakteren, kan vi altså legge til at det også i Isak finnes en dobbel bevissthet om den nye tidens tingmakt. På den ene siden forakter han og hever seg over den, men samtidig lar han seg også selv forføre. Jeg vil derfor hevde at Isak ikke er den utopiske helt han vanligvis (se blant annet Löwenthal 1937) har blitt oppfattet som.

At forfengelighet er en universell menneskelig egenskap, er vel neppe en kontroversiell påstand. At denne forfengeligheten kan ha vært avgjørende, eller i det minste ha spilt en rolle, for å lede oss inn i den antropocene epoke og utfordringene det fører med seg, er det vel heller ingen grunn til å protestere på. Men dette forandrer ikke nødvendigvis romanen, som vanligvis leses som en ambivalent pastoral idyll, til en dystopi der den økologiske katastrofen vi befinner oss i dag, både er uunngåelig og irreversibel, og at en like gjerne kan kaste inn årene siden endringer strider mot «menneskets natur», slik Hennig langt på vei hevder. Tvert om kan en si at bare bevisstheten om hvordan tingene påvirker oss, og om vår universelle tilbøyelighet til forfengelighet, gjør det mulig for oss å utforske mulige løsninger på situasjonen disse tendensene har ført oss ut i. Skal klimakrisen løses, i alle fall om det skal gjøres på demokratisk vis, må det tross alt gjøres på en måte som spiller lag med «menneskets natur», hva nå det enn er, eller så må menneskenaturen kues eller endres på. Her kan kanskje Hamsuns roman hjelpe oss, og her ligger, i min lesning, den økologiske verdien i *Markens grøde*.

Jeg har forsøkt å gjøre en i så stor grad som mulig, uttømmende økokritisk analyse av romanen med den materielle økokritikken som hovedperspektiv. Men et økokritisk perspektiv jeg ikke har funnet anledning til å behandle i detalj innenfor oppgavens rammer, og hvor det kan være behov for videre forskning, er den negative framstillingen av samene under økokritikkens lupe.

Forholdet mellom økokritikken og postkolonialismen var lenge et ikke-forhold, der de to teoretiske retningene hverken kommuniserte med eller forholdt seg til hverandre (Loomba 2005, s. 233) og først i senere år har dette endret seg. I etterordet til antologien *Postcolonial Green: Environmental Politics and World Narratives* (2010) skriver Ursula Heise:

[P]ostcolonial and environmental critics have turned their attention to important convergences between their projects. Many scholars in both fields see their academic, culture-focused work as part of a broader political effort to engage - critically in many cases - with modernization processes and their consequences, to imagine more equitable social structures, and to rethink the material bases on which such structures might be founded. Increasingly, ecocritics have come to emphasize that environmental problems cannot be solved without addressing issues of wealth and poverty, overconsumption, underdevelopment, and resource scarcity, while post-colonial critics have highlighted the ways in which historical struggles over colonial and neocolonial power structures as well as contemporary conflicts over economic globalization have involved and continue to revolve around fundamental environmental questions of, for example, land ownership, energy needs, uses of natural resources, agricultural production systems, pollution, exposure to risk, and local and global patterns of consumption. (Roos 2010, s. 251–252)

Henning Wærp velger i sin økokritiske lesning i *Hele livet en vandrer i naturen* (2018) å se bort fra det problematiske postkoloniale perspektivet for å i stedet «stille et korrektiv til ideologikritikkens negative oppfatning av Hamsuns natursyn.» (Wærp 2018, s. 197) Jeg vil her argumentere for at i lys av Heises refleksjoner ovenfor, kan ikke disse perspektivene skilles fra hverandre. Like lite som man bør trekke et skarpt, kunstig skille mellom natur og kultur, bør man skille skarpt mellom perspektiver på «naturen» og perspektiver på menneskene som lever i naturen. Koloniale tendenser har vært, og er, avgjørende for den destruktive effekten mennesket har hatt og har på miljøet (tenk for eksempel på koloniale og postkoloniale krefters betydning for avskogingen av regnskogen i Sør-Amerika, eller for framveksten og spredningen av teknologien som i dag har ført oss inn i en klimakrise), og det postkoloniale perspektivet bør derfor bli tatt i betraktning, ikke gattes over, i en økokritisk analyse. Dette er altså et emne jeg mener det er rom for mer forskning innenfor i den økokritiske Hamsun-resepsjonen. Et annet emne jeg bare har berørt i korthet, og som kan studeres videre fra et økokritisk perspektiv, er koblingen mellom natur og religion i romanen.

Mange av konklusjonene jeg har trukket om romanen så langt i oppgaven, må en kunne karakterisere som negative. I tillegg til å forfekte et beint fram rasistisk syn på samene, og til å hinte mot Hamsuns jødeforakt og senere Hitler-støtte, samt et problematisk kvinnesyn, som andre kommentatorer har påpekt, bestrider jeg at romanen er særlig relevant i kontekst av dagens økologiske krise og klimautfordringer. Likevel kommer vi ikke unna at jeg har latt meg

fascinere nok av romanen til å skrive oppgave om den, og jeg valgte på ingen måte å skrive denne oppgaven med intensjon om å devaluere boken. Som den folkelige kåringen av romanen som Gyldendals beste bok gjennom tidene i år 2000 viser, er jeg ikke alene om sette pris på romanen i moderne tid. Jeg vil nå avslutningsvis forsøke å sette ord på hva som gjør romanen så god, tross dens åpenbare svakheter.

Det første jeg vil trekke fram som romanens styrke, er nettopp Hamsun som menneskeskildrer. Som leser irriterer jeg meg ikke over Isaks forfengeligheit der han nyter lyset fra andres gunst på slåmaskinen fordi det strider mot romanens økologiske budskap, men jeg fryder meg fordi jeg opplever at Isak et menneske som meg. Det neste jeg vil trekke fram er Hamsun som skildrer av «vibrerende materialitet» - materialitet som, på godt og vondt, handler og påvirker oss, som oser av vitalitet og handlekraft. Det var en slik «vital materialisme» jeg selv fikk erfare da jeg noen uker etter å ha lest romanen løftet, kløyvde og stablet ved sammen med naboen på tomta mi, og levde meg tilbake inn i romanens univers. For det tredje vil jeg trekke fram romanens lekne fortellerstemme. Kort sagt, og alt for forenklet, kan vi kanskje si det slik: Romanens store styrke ligger ikke i Hamsuns evner som tenker, men i Hamsuns fortellertekniske håndverk.

Kildeliste

Alaimo, Stacy (2010): *Bodily Natures. Science, Environment, and the Material Self*. Bloomington: Indiana University Press.

Andersen, P. T. (2012): *Norsk litteraturhistorie*. (2. utg.) Oslo: Universitetsforlaget.

Barad, K. (2003): *Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter comes to Matter* i *Signs Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 28, nr. 3, s. 801 - 833.

Bennett, J. (2010): *Vibrant matter. A political ecology of things*. Durham, N.C.: Duke University Press.

Boasson, F. L. (2015): *Men livet lever. Hamsuns vitalisme fra Pan til Ringen sluttet*. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige Universität (Doktoravhandling ved NTNU, 2015:288).

Brøgger, F. C. (2008): *Menneskets naturliggjøring og naturens menneskeliggjøring: Hamsuns mytopoetiske univers*. I *Markens gr de* i Nesby, L. H. (red); W rper, Henning Howlid (red) (2008): *Hamsun i Troms  IV. Rapport fra den 4. internasjonale Hamsun-konferanse, 2007*. Hamar y: Hamsun-Selskapet (s. 181 - 198)

Caruso, G. (2012): *Free will and consciousness. A determinist account of the illusion of free will*. Lanham Md.: Lexington Books.

- Chakrabarty, D. (2009): *The climate of history: Four Theses*. I *Critical Inquiry* 35, No. 2, s. 197–222.
- Clark, T. (2013): *Nature, Post Nature*. I Westling, L. (Ed.): *The Cambridge Companion to Literature and the Environment*. S. 75 - 89. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cox, D. T. C.; Shanahan, D. F.; Hudson, H. L.; Plummer, K. E.; Siriwardena, G- M.; Fuller, R. A. et al. (2017): *Doses of Neighborhood Nature: The Benefits for Mental Health of Living with Nature*. I *BioScience* 117, biw173. DOI: 10.1093/biosci/biw173.
- Fidjestøl, B.; Kirkegaard, P.; Aarnes, S; Aarseth, A; Longum, L.; Steigane, I (1994): *Norsk litteratur i tusen år*. Oslo: Cappelen Akademisk forlag.
- Furuseth, S. (2017): *Ubalanse i det globale regnskapet*. I Bakken, J (red); Oxfeldt, E. (red.): *Åpne dører mot verden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Garrard, Greg (2012): *Ecocriticism*. (2. utg.) Abingdon Oxon, New York: Routledge.
- Gregersen, M.; Skiveren, T. (2016): *Den materielle drejning. Natur, teknologi og krop i (nyere) dansk litteratur*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Hamsun, K. (2008): *Taler på torvet 1*. I *Samlede verker*, bind 23. Oslo: Gyldendal.
- Hamsun, K. (2009): *Markens grøde*. Pocketutgave. Oslo: Gyldendal.
- Hamsun, K. (2009b): *På turné. Foredrag*. I *Samlede verker*, bind 25. Oslo: Gyldendal.
- Heise, U. (2010): *Postcolonial Ecocriticism and the Question of Literature*. I Roos, B. (red); Hunt, A. (red) (2010): *Postcolonial Green: Environmental Politics and World Narratives*. (s. 251 - 258) Charlottesville: University of Virginia Press.
- Hennig, R. (2018): *Knowing the Right Thing, but Not Doing It: Knut Hamsun's Markens grøde in the Anthropocene*. Tilgjengelig online fra <https://doi.org/10.18452/19210>
- Iovino, S.; Oppermann, S. (2012): *Material Ecocriticism: Materiality, Agency, and models of narrativity*. I *Ecozone* (Vol 3. No 1, s. 75–91).
- Jernsletten, K. (2003): *Det samiske i Markens Grøde. Erfaringer formidlet og fornektet i teksten*. I *Festskrift til Nils Magne Knutsen*, (nr. 13, 2003, s. 41 - 57).
- Latour, B. (1996): *On actor-network theory. A few clarifications plus more than a few complications*. Tilgjengelig online på <https://scinapse.io/papers/2606831904> DOI: 10.22394/0869-5377-2017-1-173-197
- Latour, B. (2000): *The Berlin key or how to do words with things*. I Graves-Brown, P. (2000): *Matter, materiality, and modern culture*. (s. 10 - 22) London, New York: Routledge.
- Latour, B. (2005) *Reassembling the Social. An introduction to Actor-Network-Theory*.
- Libet, B.; Gleason, C. A.; Wright, E. W.; Peals, D. K. (1983): *Time of conscious intention to act in relation to onset of cerebral activity (Readiness-potential)* I *Brain* 106 (3), pp. 623-642.
- Loomba, A. (red.) (2005): *Postcolonial studies and beyond*. Durham N.C.: Duke University Press. Tilgjengelig online på http://content.bibsys.no/content/?type=descr_full&isbn=0822335115.
- Löwenthal, L.; Rottem, Ø. (oversetter) (1980): *Om Ibsen og Hamsun*. Oslo: Novus (Norsk fagkritisk serie, 10).
- Lynch, T.; Glotfelty, C.; Armbruster, K.; Zeitler, E. J. (2012): *The bioregional imagination. Literature, ecology, and place*. Athens: University of Georgia Press.
- Mayers, S. (2016) *World Risk Society and Ecoglobalism: Risk, Literature, and the Anthropocene*. I Zapf, Hubert (red.) (2016): *Handbook of ecocriticism and cultural ecology*. Berlin, Boston: De Gruyter (Handbooks of English and American studies, volume 2)
- Mortensen, P. (2009): "Green by this Time Tomorrow!": *Knut Hamsun's Alternative Modernity*. I *Journal of Modern Literature* 33 (1), s. 1–27. DOI: 10.2979/JML.2009.33.1.1.

- Næss, A. (1973): *The shallow and the deep, long-range ecology movement. A summary.* I *Inquiry* 16 (1-4), s. 95–100. DOI: 10.1080/00201747308601682.
- Næss, A. (1974): *Økologi, samfunn og livsstil.* (4. utg.) Oslo: Universitetsforlaget.
- Puar, J. K.: "I would Rather be a Cyborg Than a Goddess" *Becoming-intersectional in Assemblage Theory.* I *philoSOPHIA: A journal of Continental Feminism* (vol. 2, nr.1, 2012)
- Rottem, Ø. (2002): *Hamsun og fantasiens triumf.* Oslo: Gyldendal.
- Sessions, G. (1995): *Deep Ecology for the Twenty-First Century: Readings on the Philosophy and Practice of the New Environmentalism,* London: Shambhala.
- Wærp, H.H. (2010): *Isak Sellanrå, igjen dagens mann? Markens grøde lest i et økokritisk perspektiv.* I Sejerstad, M.J (red); Vassenden, E.(red) (2010): *Norsk litterær ordbok. (2010, s. 105 - 124)*
- Wærp, H. H. (2018): *"Hele livet en vandrer i naturen". Økokritiske lesninger i Knut Hamsuns forfatterskap.* Stamsund: Orkana akademisk.
- Öhman, M. (2009): *Från humanism til posthumanism.* I *Litteratur och språk* (nr. 5, 2009.)